

П РОБЛЕМИ
СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

16
1977

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР
ЛЬВІВСЬКИЙ ОРДЕНА ЛЕНІНА ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

ВИПУСК 16

ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МІЖВІДОМЧИЙ
НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Л Ь В І В
ВИДАВНИЦТВО ПРИ ЛЬВІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ВИДАВНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА»
1977

У збірнику вміщено статті, присвячені 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, її впливу на піднесення революційно-визвольної боротьби зарубіжних слов'янських народів. Висвітлюються також питання співробітництва СРСР із зарубіжними слов'янськими країнами.

Призначений для науковців, викладачів та студентів вузів, учителів, усіх, хто цікавиться історією слов'янських народів.

Редакційна колегія: доц., канд. іст. наук В. П. Чорній (відп. ред.), проф., д-р іст. наук О. С. Бейліс, доц., канд. іст. наук І. І. Белякевич (заст. відп. ред.), канд. філол. наук Ю. Л. Булаховська, проф., д-р іст. наук І. В. Ганевич, доц., канд. філол. наук О. І. Грибовська (відп. секр.), проф., д-р іст. наук А. Ф. Кізченко, І. М. Лозинський, доц., канд. філол. наук К. К. Трофимович (заст. відп. ред.), проф., д-р філол. наук П. П. Чучка.

Адреса редакційної колегії:

290000, Львів, вул. Університетська, 1, держуніверситет, кафедра історії південних і західних слов'ян, тел. 79-89-21

Редакція суспільно-політичної та історико-філологічної літератури

ДО 60-РІЧЧЯ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

*І. І. БЕЛЯКЕВИЧ, доц.,
Львівський університет*

УЧАСТЬ ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТІВ-ПОЛЯКІВ У ВІЙСЬКОВІЙ ПІДГОТОВЦІ ЖОВТНЕВОГО ЗБРОЙНОГО ПОВСТАННЯ В ПЕТРОГРАДІ

Питанню участі польських трудящих у підготовці до Жовтневого збройного повстання в Петрограді приділена значна увага радянських і польських істориків. Окремі аспекти його частково висвітлені в роботах О. Я. Манусевича, Р. О. Єрмолаєвої, П. М. Калениченка, І. І. Белякевича, Ю. Ковальського, В. Найдус, Я. Собчака, А. Заторського, К. Собчака, І. Павловського; але ні в радянській, ні в польській історіографії немає праць, безпосередньо присвячених цій темі.

Метою цієї статті є спроба висвітлити участь поляків-інтернаціоналістів, зокрема польських соціал-демократів, у підготовці партією більшовиків збройного повстання в Петрограді в жовтні 1917 р. Джерелами для вивчення теми послужили, головним чином, матеріали архівів Москви, Ленінграда, Варшави і Любліна, спогади сучасників, російська і польська преса, що виходила в Петрограді в жовтні 1917 р.

Напередодні Жовтневої революції в Петрограді проживало до 100 тис. поляків [38, арк. 5], у тому числі велика кількість робітників, що працювали на численних підприємствах міста. Особливо багато польських робітників було на Путиловському заводі — понад 5 тис. [47, с. 250], на заводі Леснера — 500 [62]. Навіть на невеликій фабриці Торнтон працювало близько 80 польських робітниць і робітників [49, № 7953]. Серед кваліфікованих робітників було чимало таких, що пройшли школу класової боротьби в складних умовах розвитку капіталізму в Польщі [39].

Кілька тисяч солдатів, матросів і офіцерів польської національності служили у складі частин Петроградського гарнізону і на кораблях Балтійського військово-морського флоту.

Організатором польських трудящих у Петрограді напередодні Жовтневого збройного повстання була Петроградська група польських соціал-демократів, керівництво якою здійснювали відомі діячі польського робітничого руху — члени СДКПІЛ Ю. Уншліхт, Б. Весоловський, З. Фаберкевич, К. Циховський, Я. Здзехович та Виконавчий комітет груп СДКПІЛ

у Росії при ЦК РСДРП(б) [60, с. 37], до складу якого входили випробувані революціонери Ф. Дзержинський, Ю. Уншлихт, С. Бобинський, Ю. Лещинський, С. Будзинський, Е. Прухнек, Я. Далецький та ін. [59, с. 7]. В Петрограді розгорнув діяльність орган Виконавчого комітету груп СДКПіЛ в Росії щотижнева газета «Трибуна». До 7 жовтня 1917 р. Петроградська група СДКПіЛ нараховувала 500 зареєстрованих членів партії [28, № 32], серед яких було чимало досвідчених революціонерів, колишніх в'язнів царату, звільнених з каторги і заслання після Лютневої революції. В дійсності в Петрограді було більше соціал-демократів польської національності — багато з них входили лише в більшовицькі організації міста, не числячись у групі СДКПіЛ. Напередодні Жовтневого повстання секції СДКПіЛ були в Московському, Нарвському (Петергофському), Выборзькому, Василеострівському і Невському районах Петрограда. Групи СДКПіЛ діяли також у Кронштадті та Шліссельбурзі [64, № 21]. Петроградська група СДКПіЛ, в лавах якої були досвідчені пропагандисти, вела партійну роботу серед робітників-поляків у найближчих населених пунктах: Кронштадті, Гатчині, Шліссельбурзі, Сестрорецьку [64, № 4].

Петроградська група СДКПіЛ, як і всі інші групи польських соціал-демократів, у березні 1917 р. ввійшла на правах автономної організації до складу РСДРП(б) [27] і надалі працювала в тісному контакті і під керівництвом партії більшовиків, зокрема її Петроградського комітету [38, арк. 4 зб]. Вона спрямовувала свою діяльність на вирішення завдань, поставлених VI з'їздом РСДРП(б), — на збройне повстання. Петроградська група СДКПіЛ вела активну агітаційно-пропагандистську роботу серед польських робітників, солдатів і військових моряків, що служили в частинах Петроградського гарнізону і на кораблях Балтійського військово-морського флоту, допомагала більшовицькій організації в проведенні загальнопартійної роботи.

Політичне становище в Петрограді в середині жовтня стало вкрай напруженим. Партія більшовиків завершувала підготовку трьох основних сил, що повинні були взяти участь у збройному повстанні: Петроградського гарнізону, Балтійського військово-морського флоту і головної сили — Червоної гвардії. В цій роботі партії більшовиків надавали посильну допомогу польські інтернаціоналісти.

Робота серед солдатів Петроградського гарнізону здійснювалась членами Військової організації партії більшовиків, до складу якої входили і поляки. В ній, зокрема, активно працював А. Вронський (Гранас), член СДКПіЛ з 1905 р. [42, арк. 3]. Деякий час Гранас разом з Ю. Уншлихтом, К. Циховським і З. Фаберкевичем проводив роботу серед військово-службовців-поляків у Петрограді і Кронштадті, потім був направлений у розпорядження ЦК, який залучив його до військової роботи серед солдатів російської армії. Гранас був

одним з редакторів газет «Окопная правда» і «Отклики правды», керівником Військової організації партії більшовиків 12-ї армії [42, арк. 6].

У військовій організації партії більшовиків активно працювали Ф. Гжельщак-Гжегожевський, варшавський робітник-слюсар, член СДКПіЛ з 1904 р. [43], а також Ф. Миклуш, член СДКПіЛ з 1904 р. [44]. Агітаційну роботу з фронтовими делегаціями солдат, що приїздили до Петрограда, проводив член СДКПіЛ з 1902 р. С. Пестковський [29, с. 94—95]. Активну участь у цій роботі брав штабс-капітан гренадерського гвардійського полку І. Дзевялтовський-Вінтовт [26, с. 65—66].

Велику роботу з солдатами-поляками проводили польські соціал-демократи, зокрема Б. Мандельбаум (Джевеський), член СДКПіЛ з 1908 р. і РСДРП(б) з 1917 р., який навіть польською реакцією оцінювався як чудовий оратор, що «брав участь у польських військових справах з метою революціонізувати польських солдатів» [52; 53, с. 543—544]; а також В. Беднарек (49, № 3285), серед солдатів-поляків Преображенського полку — Я. Кашевський [49, № 2713] та ін.

У роботі серед солдатів активну участь брали Ф. Держинський, Ю. Лещинський, М. Бронський, Я. Долецький, Ад. Яблонський, Р. Арський та ін., діячі Петроградської секції ППС-лівіці Ф. Кон, С. Круліковський, С. Будкевич, Х. Бітнер, Р. Муклевич, Р. Лонгва, В. Матушевський, які згодом або стали членами більшовицької партії, або ж разом з польськими соціал-демократами ввійшли до складу створеної в грудні 1918 р. Комуністичної партії Польщі.

Напередодні Жовтневого збройного повстання С. Будкевич відзначив, що одним із найважливіших завдань військової роботи поляків-інтернаціоналістів «було залучення на бік лозунгів соціалістичної революції, крім десятків тисяч польських робітників, що перебували в Росії, сотень тисяч (близько 600 тис.) польських солдатів, які знаходились у російській армії — на фронті і в гарнізонах всієї держави [40].

З метою поліпшення роботи серед солдатів-поляків на початку жовтня 1917 р. за прикладом більшовицької партії Виконавчий комітет і Петроградська група створили в Петрограді спеціальну військову організацію [64, № 18]. Це зумовлювалося наближенням збройного повстання і посиленням діяльності більшовицької партії серед Петроградського гарнізону. Разом із більшовиками у вирішальний період підготовки збройного повстання члени Петроградської групи СДКПіЛ і її військової організації посилили революційну роботу серед солдатів-поляків частин Петроградського гарнізону: вони виступали зі статтями, скликали мітинги, організували в казармах доповіді польською мовою. 14 жовтня Ю. Лещинський опублікував у «Трибуні» статтю — «За душу польського солдата», в котрій дав рішучу відсіч польській реакції та її пресі, які зводили наклепи на польських солдатів за їхню вимогу

демократизації польських частин у російській армії [64, № 20]. У казармах Ізмайловського полку 19 жовтня Б. Мандельбаумом була прочитана лекція на тему «Солдати-поляки і російська революція» [28, № 40]. Подібна агітаційна робота велась і серед невеликих груп солдатів.

Військова організація Петроградської групи СДКПіЛ працювала і серед солдатів 1-ї запасної роти Волинського запасного полку [48], створеної з метою фільтрації та відсіву революційно настроєних солдатів-поляків з числа завербованих у польські війська перед направленням їх у частини I Польського корпусу. Незважаючи на специфічний контингент, робота в роті дала позитивні наслідки: 12 жовтня солдати Волинського полку, включаючи й польську роту, одностайно прийняли резолюцію з вимогою негайного переходу влади до рук Рад робітничих і солдатських депутатів [28, № 43].

В результаті проведеної агітаційно-пропагандистської роботи більшовиків, у якій брали участь і польські інтернаціоналісти, солдати Петроградського гарнізону наполегливо вимагали повалення контрреволюційного Тимчасового уряду і передачі влади Радам. Такі резолюції були прийняті загальними зборами солдатів гвардійських запасних полків: Фінляндського [28, № 35], Волинського [28, № 43], Ізмайловського [28, № 42], Єгерського [28, № 42].

У такій обстановці Військово-революційний комітет (ВРК) приступив до мобілізації всіх революційних сил Петрограда на збройне повстання. Було встановлено зв'язок з усіма частинами гарнізону, скликано загальні збори їх представників. 18 жовтня на закритих зборах полкових і ротних комітетів частин гарнізону у Смольному переважна більшість їх представників заявили про негативне ставлення до Тимчасового уряду, повне довір'я Петроградській Раді і висловили готовність військових частин виступити за першим же наказом Петроградської Ради і ВРК [28, № 41]. Таким чином, 150 тис. солдатів Петроградського гарнізону перейшли на бік революції [14, с. 314].

Другою силою збройного повстання, яку більшовики привернули на сторону революції, були моряки Балтійського військово-морського флоту, вже давно вороже настроєні до Тимчасового уряду. Ще 19 вересня Центробалт, керований більшовиками, і збори представників 80 військових кораблів відкрито заявили, що вони розпоряджень Тимчасового уряду не виконують і влади його не визнають [24, с. 140].

II з'їзд моряків Балтфлоту 5 жовтня прийняв відозву «До пригноблених всіх країн» із закликом виступити на підтримку революції в Росії [31]. На прохання поляків-делегатів з фронту цю відозву було перекладено німецькою і польською мовами і за рішенням Виконкому Кронштадтської Ради від 12 жовтня передруковано в 150 тис. примірників для розповсюдження серед солдатів противника [2, с. 357].

Центробалт і Кронштадтська Рада діяли в контакті з ВРК Петроградської Ради. 23 жовтня Центробалт заявив, що «флот пильно стежить за центром та колискою революції — Петроградом і готовий за першим же закликком Петроградської Ради виступити зі зброєю в руках на підтримку революції» [2, с. 257]. За пропозицією Центробалта суднові комітети створювали бойові загони, встановлювали чергування, приймали рішення про відправлення до Петрограда десантів озброєних моряків і кількох бойових кораблів [53, с. 988—989]. Таким чином, Балтійський військово-морський флот, який напередодні Жовтневого збройного повстання становив могутню збройну силу, перейшов на бік революції. В його складі було понад 500 бойових і допоміжних кораблів і понад 60 тис. моряків [24, с. 33], більшість яких підтримувала більшовиків.

Серед революційних моряків Балтійського флоту була велика група військових моряків-поляків, що, як і переважна маса моряків, йшли за більшовиками. Це було результатом революційного настрою, який панував серед балтійських моряків, а також діяльності польської соціалістичної лівиці, особливо сильної в Кронштадті [57, с. 171]. За даними Ю. Уншлихта, вже в квітні 1917 р. в Кронштадтську групу СДКПіЛ бажали записатись 100 чоловік. Об'єднання польських соціал-демократів створювалися при районних організаціях партії більшовиків [18].

Моряки-поляки Балтійського флоту брали активну участь у революційній роботі [49, № 7751]: вони працювали в Центробалті, входили до складу його другого, третього і четвертого скликань. До революційного крила Центробалту належали поляки Шашкевич [30, арк. 61—63], Г. Войцеш, який рішенням II загальнобалтійського флотського з'їзду був обраний комісаром до штабу командуючого флотом [30, арк. 93 зв.]. У складі Центробалту був також член РСДРП(б) з 1915 р. Ф. Яцкевич [34].

З початком роботи нової президії Центробалта четвертого скликання (16 жовтня) під головуванням П. Дибенка, абсолютну більшість якої становили більшовики, Войцеша було включено до складу комісії по евакуації приморських портів Фінської затоки [32]. Моряки-поляки входили до складу військово-революційних комітетів кораблів Балтійського військово-морського флоту. Так, на крейсері «Аврора» у складі судового комітету напередодні Жовтневого збройного повстання був член РСДРП(б) з 1915 р. машиніст Леон Горбачевський, колишній мічман, розжалуваний в 1916 р. за революційну діяльність [50, с. 10]. В складі екіпажу історичного крейсера були й інші військові моряки-поляки: гальванер Я. Мартинюк [61, с. 10], машиніст першої статті Шевко [45, 823—824] та ін. [34; 35].

Першим секретарем судового комітету учбового водолазного судна «Африка» було обрано поляка Я. Савицького, члена партії більшовиків з кінця 1916 р. 23 листопада, напередод-

ні виходу судна в Петроград для участі у збройному повстанні, Я. Савицький був командиром десантного загону з 300 чоловік, який увійшов до складу Кронштадтського зведеного загону [63, с. 18]. Членом суднового комітету крейсера «Диана» був машинний унтер-офіцер 1-ї статті В. Родзаковський [33]; броненосця «Громобой» — Т. Ключ [53, с. 405]; корабля «Амур» — член РСДРП(б) з 1917 р. Ю. Росинський [53, с. 723—724]. Головою матроського комітету прикордонних команд Управління окремого корпусу прикордонної варті був Р. Муклевич, активний учасник Жовтневого збройного повстання [11], пізніше, з 1926 по 1933 р., командуючий Військово-Морським Флотом і член Реввійськради СРСР [65, с. 53—57]. Комісаром посильного судна «Кречет» став згаданий раніше Шашкевич [30]. Старшим офіцером підводного човна «Тигр» був Ч. Мацієвський, який передав човен у розпорядження ВРК [53, с. 526].

На кораблях Балтійського флоту служило багато моряків-поляків: Ю. Андреюк, член СДКПіЛ Я. Гаєвський, машиніст учебного міноносця «Азия» П. Горбачевський, Ф. Крижановський, член СДКПіЛ з 1905 р. К. Кучак, учасник революційної боротьби в Лодзі в 1905—1907 рр. Б. Майхрович, матроси з лінкору «Петропавловск» К. Масальський і Ю. Мишукевич; машиніст мінного загороджувача В. Соболевський, матрос корабля «Капитан Изильметьев» С. Стжалковський, машиніст з корабля «Сусанин» С. Щигел, матрос із лінкору «Республика» С. Шпаковський, в школі морської авіації в Кронштадті навчався М. Зелент та ін. [54]. Багато з них брали участь у підготовці Жовтневого збройного повстання.

Агітаційно-пропагандистська робота серед поляків — військових моряків Балтійського флоту проводилась переважно Кронштадською групою СДКПіЛ, що працювала в тісному контакті з Петроградською групою і Виконавчим комітетом груп СДКПіЛ. Під впливом наростаючих революційних подій і в результаті роботи Кронштадтської більшовицької організації та Петроградської і Кронштадтської груп СДКПіЛ революціонізувався і союз польських військовослужбовців у Кронштадті, що збільшив свої ряди головним чином за рахунок революційно настроєних моряків-поляків. На політичну еволюцію поляків-моряків Балтійського флоту справляла великий вплив згуртована Кронштадтська організація СДКПіЛ [57, с. 178].

На допомогу Кронштадтській групі СДКПіЛ із Петрограда направлялися польські соціал-демократи, що мали значний досвід революційної роботи: Ю. Уншлихт, А. Гранас та ін. [45]. Активна діяльність польських соціал-демократів була результативною. Військові моряки-поляки в Кронштадті аж до Жовтневого збройного повстання залишилися під переважачим впливом СДКПіЛ [58, с. 38]. Багато військових моряків були в складі десантних загонів, сформованих з моряків Балтійського флоту, який Центробалт послав до Петрограда для учас-

ті в Жовтневому збройному повстанні. Деякі з них очолювали ці загони. Активна участь поляків — військових моряків Балтійського флоту і Кронштадтської бази в збройному повстанні була наслідком послідовної агітаційної роботи польських соціал-демократів.

Закінчуючи підготовку до збройного повстання, партія більшовиків особливу увагу приділяла завершенню підготовки Червоної гвардії — головної бойової сили пролетарської революції, що назрівала.

13 жовтня було оголошено про створення відділу робітничої гвардії при Петроградській Раді. 22 жовтня відбулась загальноміська конференція червоногвардійців Петрограда. Конференція обрала штаб столичної Червоної гвардії і прийняла новий статут, який визначив її завдання: «Робітнича Червона гвардія є організація внутрішніх сил пролетаріату для боротьби з контрреволюцією і захисту завоювань революції» [10]. Статут також окреслив коло діяльності головного штабу Червоної гвардії, до складу якого ввійшли по одному постійному представнику від усіх районів міста, а від Выборзького і Порховського районів — по два [13, с. 198—199].

23 жовтня головний штаб прийняв рішення перевести Червону гвардію, яка на той час налічувала близько 23 тис. зареєстрованих на основі старанного відбору і рівня військової підготовки червоногвардійців, на казармове становище [3, с. 50—51]. Це був бойовий авангард революційних робітників Петрограда, керований партією більшовиків, готовий до рішучих боїв з буржуазним Тимчасовим урядом. Червона гвардія в останні дні жовтня збільшилася майже вдвічі і нараховувала майже 40 тис. чол. [23, с. 986].

Підготовка збройного повстання, широко розгорнута партією більшовиків, була органічно пов'язана насамперед із збільшенням чисельності Червоної гвардії, її навчанням і зміцненням боєздатності. Саме в той час, відгукнувшись на заклик Петроградської організації РСДРП(б) і місцевої групи СДКПіЛ, польські робітники масово вступали в заводські загони Червоної гвардії. Багато польських робітників влилося до складу червоногвардійських загонів Нарвського району, Выборзької і Петроградської сторін. Не лише польські соціал-демократи, але й безпартійні польські робітники вступали в Червону гвардію.

Відсутність архівних документів ВК груп СДКПіЛ в Росії, зокрема її Петроградської групи, далеко не повні списки червоногвардійців Петрограда створюють значні труднощі при встановленні кількості робітників-поляків — членів Червоної гвардії. Однак численні спогади поляків — учасників Жовтневої революції, опубліковані і неопубліковані, що зберігаються в архівах Москви, Ленінграда, Варшави, а також виявлені документи свідчать про активну участь польських робітників у загонах петроградської Червоної гвардії.

Особливо багато польських робітників було в загоні Червоної гвардії Пугіловського заводу [21, с. 24]. Вступали поляки і в інші червоногвардійські загани. Так, Т. Бренч був у загоні трубочного заводу і «ходив на охорону Смольного, мостів, районної Ради» [15]. В червоногвардійському загоні заводу «Новий Лесснер» були поляки Й. Олехнович [16], член СДКПіЛ з 1917 р. С. Людвіняк, що відразу ж вступив у бойову дружину робітничої Червоної гвардії [51, с. 298], робітник заводу Андрушкевич, що згодом брав активну участь у повстанні [18], токар І. Глуховський [4]. До червоногвардійського загону заводу «Акц. т-ва Кебке» входив Ф. Котус-Янковський — член СДКПіЛ з 1907 р. і Петроградської Ради, що працював на заводі за завданням партії більшовиків [49, № 3024]. Варшавський робітник М. Шиманський, член РСДРП(б), напередодні збройного повстання вступив до червоногвардійського загону порохового заводу й під час повстання був поранений [49, № 7953]. У загоні Охтенського порохового заводу був А. Жилінський, учасник охорони Смольного [5], а також Я. Якубов [9].

До червоногвардійського загону заводу «Т-ва В. Барановського» [19] входили брати Оболевичі, Петрашек, Сенкевич, Зімніцький, Сітковський, що складала 10% особового складу загону [22, с. 61]. Серед червоногвардійців патронного заводу був член СДКПіЛ з 1907 р. і член Ради Выборзького району Я. Ясканіс, член місцевої організації РСДРП(б) з 1916 р., за завданням якої в 1917 р. проводив агітаційну роботу серед робітників заводу [49, № 2491]. На заводі «Еріксон» працював червоногвардієць Б. Суббоч, який брав участь в охороні Смольного і в збройному повстанні [7]; на заводі «Арсенал» — Я. Карашевський [6]. У загонах Червоної гвардії Петрограда налічувалися сотні інших польських робітників, що поповнили ряди петроградського пролетаріату напередодні й під час першої світової війни і разом з ним брали активну участь у підготовці і здійсненні Жовтневого збройного повстання [53].

Польські інтернаціоналісти були також організаторами та військовими інструкторами загонів Червоної гвардії. Так, головою бюро комендатур, тобто штабу Червоної гвардії Выборзького району, організованого 7 жовтня на конференції червоногвардійців району, був обраний прапорщик М. Вишневецький [37; 12, с. 118]. Як голова штабу, М. Вишневецький 21 жовтня поставив завдання перед завкомом Петроградського патронного заводу виконати розпорядження ВРК — привести Червону гвардію в повну бойову готовність з 22 жовтня та встановити на заводі чергування червоногвардійців [25, с. 61]. А. Качоровський-Славінський, член СДКПіЛ і РСДРП(б) з 1907 р., слюсар заводу «Сіменс-Шукерт», був обраний начальником заводського червоногвардійського загону і заступником начальника штабу Червоної гвардії Московсько-Заставського району [36]. У штабі червоної гвардії працювала З. Гінет,

член СДКПіЛ з 1911 р., службовець Управління водних шляхів [53, с. 260]. У головному штабі Червоної гвардії Петрограда працював робітник С. Язурек, член СДКПіЛ з 1911р. [41, арк. 93—94]. Одним із організаторів загону Червоної гвардії на заводі «Новий Лесснер» був А. Вроблевич, член штабу Виборзького району [17]; на заводі «Айваз» організатором і начальником червоногвардійського загону був варшавський робітник, член РСДРП(б) з лютого 1917 р. Ю. Хмелецький [8]. До складу організаційної комісії Червоної гвардії трубочного заводу входив робітник К. Наркевич. Серед організаторів загонів Виборзького району був член РСДРП(б) з березня 1917 р. Ф. Ковалевський; на заводі «Думина і Зеленова» — член СДКПіЛ з 1904 р., учасник V з'їзду РСДРП(б), секретар фабрично-заводського комітету В. Добжицький; на заводі «Новий Лесснер» — член ППС-лівизи з 1907 р. В. Домбровський. На залізниці організаторами і керівниками червоногвардійських загонів були робітник-залізничник, член СДКПіЛ з 1905 р., член Петроградської Ради А. Бардзинський та Сенкевич, член червоногвардійського комітету Московсько-Віндавської залізниці. Член Петроградського комітету секції ППС-лівизи К. Бродський організував червоногвардійські загони в Нарвському районі, унтер-офіцер російської армії К. Бакс командував розвідувальним загonom Червоної гвардії [55] та ін.

Серед польських інтернаціоналістів були й командири червоногвардійських загонів. Так, на Путіловському заводі командував загonom Червоної гвардії слюсар, учасник революції 1905—1907 рр., член РСДРП(б) з березня 1917 р., член фабзавкому М. Войцеховський [53, с. 928]. За його свідченням, загін став міцною бойовою одиницею, «добре навченою», на озброєнні якої «були кулемети» [20]. Член СДКПіЛ А. Адамшек брав участь у озброєнні загону Путіловського заводу [49, № 2491]. Окремі загони Червоної гвардії Василеострівського району очолювали член РСДРП(б) Н. Скалікєвський, що раніше, на фронті, був головою ротного солдатського комітету [47]; солдат В. Беднарек [49, № 3285]; член ППС-лівизи з 1906 р., член РСДРП(б) з 1911 р., робітник заводу «Новий Лесснер» Н. Туховський; член РСДРП(б) з квітня 1917 р. А. Скарішевський; С. Стобецький-Янковський, член ППС-лівизи з 1906 р. і РСДРП(б) з лютого 1917 р., член заводського комітету, був командиром червоногвардійського загону Шліссельбурзького порохового заводу. Командиром загону був член РСДРП(б) з 1917 р., токарь заводу «Сіменс-Гальске» А. Собоцинський; С. Пацеровський командував автомобільним загonom Червоної гвардії; А. Дудзиц — загonom кулеметників; член РСДРП(б) з 1917 р. З. Щепанік — червоногвардійським взводом [56].

У складі інструкторів, що навчали загони Червоної гвардії Петрограда, були й польські інтернаціоналісти: С. Прагнець-

кий, який служив у гвардійському запасному Литовському полку [46], Разводовський [25, с. 317] та ін. Таким чином, польські трудящі, що працювали в Петрограді, внесли свій помітний вклад у підготовку Червоної гвардії до збройного повстання.

Члени Петроградської групи СДКПіЛ, беручи участь у підготовці збройного повстання, мобілізували поляків-робітників, революційних солдатів і моряків, що служили у військових частинах Петроградського гарнізону і Балтійського флоту, на виконання завдань, поставлених В. І. Леніним. Редакція органу груп СДКПіЛ в Росії 21 жовтня опублікувала в газеті «Трибуна» передову статтю під назвою «На переломі». В ній писалось: «Ми переживаємо переломний момент у розвитку російської революції. Ми дійшли зараз до межі, за якою починається або переможна хода вперед до радикального розв'язання ряду пекучих завдань, або такий же швидкий відступ назад під натиском хвилі нової корніловщини. Два табори гарячково готуються до боротьби на життя або смерть: революційна демократія і контрреволюційні поміщики, капіталісти і генералітет. У хвості плентаються обозники — соціал-угодовці...» Далі в статті підкреслювалося, що організація контрреволюційних сил ведеться швидко й енергійно. «Пущені в хід усі засоби для розгрому пролетаріату і революційних солдатів: голод, локаут, зрада і провокація». Стаття попереджала, що «для придушення революції контрреволюція готова віддати країну кайзерівським військам», що «за участю Керенського готується новий зговір проти революційної демократії...».

«Революція в небезпеці... Треба від слів і резолюцій перейти до діла. Всю повноту влади слід взяти в міцні руки пролетаріату та революційного селянства». На закінчення в статті відзначалося, що пролетаріат Росії повинен до кінця виконати свою історичну місію щодо власної країни і братніх народів: «Необхідно взяти останню барикаду російського імперіалізму. Її падіння провіщає крах міжнародного імперіалізму, відкриває шлях боротьби за соціалізм». Стаття закінчувалася словами: «Слухайте, товариші!.. Б'є північ на годиннику революції» [64, № 20].

Отже, керівництво груп СДКПіЛ і всі польські соціал-демократи полум'яним закликком зустрічали завершення підготовки збройного повстання в Петрограді і прийдешню пролетарську революцію в Росії. Текст статті й категоричність наведених у ній тверджень дають підстави зробити висновок, що редакції газети «Трибуна» були відомі настанови В. І. Леніна щодо прискорення збройного повстання. Цілком очевидно, що ця інформація йшла через Ф. Дзержинського, що як член ЦК партії більшовиків і військово-революційного партійного центру по підготовці повстання був ознайомлений з ленінськими вказівками.

Наведені дані свідчать про те, що поляки-інтернаціоналісти і, в першу чергу, соціал-демократи брали активну участь у військовій підготовці збройного повстання в жовтні 1917 р. Цьому сприяли такі фактори: наявність у Петрограді великої кількості робітників, солдатів і моряків польської національності; діяльність Виконавчого комітету груп СДКПіЛ в Росії і його центрального органу — газети «Трибуна», а головне — активна участь у підготовці повстання старих, випробуваних і досвідчених діячів польського робітничого руху в складі Петроградської групи СДКПіЛ.

Вся діяльність групи СДКПіЛ, як і більшовицької партії, була підпорядкована вирішенню завдань, прийнятих VI з'їздом РСДРП(б), накреслених постановами ЦК і настановами В. І. Леніна про підготовку збройного повстання.

Разом з партією більшовиків і під її керівництвом Петроградська група СДКПіЛ брала участь у підготовці трьох сил збройного повстання: революційних солдатів Петроградського гарнізону, моряків Балтійського флоту і головної сили — робітників Червоної гвардії.

Революційна робота Петроградської групи СДКПіЛ у частинах Петроградського гарнізону поєднувалася з революційною боротьбою за польські солдатські маси, проти польської буржуазно-націоналістичної партії ендеків і реакційного офіцерства, що прагнуло ізолювати польських солдатів від революційного руху в Росії.

Представники польських соціал-демократів брали активну участь у роботі Військової організації партії більшовиків, безпосередньо в підготовці до збройного повстання революційних солдатів Петроградського гарнізону та моряків Балтійського флоту.

У результаті революційної діяльності партії більшовиків і Петроградської групи СДКПіЛ в заводські загони Червоної гвардії, разом із своїми товаришами — російськими робітниками, вступили й сотні польських робітників і взяли участь у підготовці і в здійсненні збройного повстання в Петрограді в жовтні 1917 р.

В. І. Ленін дуже високо цинив діяльність польських соціал-демократів: «... Польські марксисты, — писав він за рік до Жовтневого повстання, — ...належать до найкращих революційних і інтернаціоналістських елементів міжнародної соціал-демократії» [1, т. 30, с. 43]. В період підготовки збройного повстання своєю самовідданою революційною діяльністю, виконанням пролетарського інтернаціонального обов'язку польські соціал-демократи виправдали високу ленінську оцінку.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. Балтійские моряки в подготовке и проведении Великой Октябрьской социалистической революции. М.—Л., Изд-во АН СССР, 1957. 3. *Голиков Г. Н.* Октябрьское вооруженное восстание в Петрограде. — «История СССР», 1957, № 4. 4. Державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва.

тва Ленінградської області (ДАЖР СБ ЛО), ф. 4898, оп. 1, од. зб. 185, арк. 1. 5. ДАЖР СБ ЛО, ф. 4898, оп. 1, од. зб. 234, арк. 1, 4. 6. ДАЖР СБ ЛО, ф. 4898, оп. 1, од. зб. 296, арк. 4—5. 7. ДАЖР СБ ЛО, ф. 4898, оп. 1, од. зб. 649, арк. 1—5. 8. ДАЖР СБ ЛО, ф. 4898, оп. 1, од. зб. 736, арк. 1. 9. ДАЖР СБ ЛО, ф. 4898, оп. 1, од. зб. 799, арк. 1—2. 10. ДАЖР СБ ЛО, ф. 4592, оп. 1, од. зб. 2, арк. 75. 11. ДАЖР СБ ЛО, ф. 7384, оп. 1, од. зб. 18, арк. 71. 12. «Исторический архив», 1957, № 5. 13. История гражданской войны в СССР. Т. 2, М., Соцэжгиз, 1947. 14. История Коммунистической партии Советского Союза. Т. 3, кн. 1. Политиздат, 1967. 15. Ленінградський партійний архів (ЛПА), ф. И-2, зв. 12, од. зб. 91, арк. 42. 16. ЛПА, ф. И-4, 14, зв. од. зб. 103, арк. 2, 4. 17. ЛПА, ф. И-4, 14, зв. од. зб. 70, арк. 2. 18. ЛПА, ф. И-4, 10, зв. од. зб. 73, арк. 6. 19. ЛПА, ф. И-4, 14, зв. од. зб. 104, арк. 2, 4. 20. ЛПА, ф. И-5, 8, зв. од. зб. 74, арк. 18. 21. *Мадайчик Б.* Польско-советская дружба дорога нам, как жизнь. — «Славяне», 1957, № 7. 22. *Малаховский В.* Из истории Красной гвардии. Красногвардейцы Выборгского района в 1917 г. Л., Политиздат, 1925. 23. *Миц И. И.* История Великого Октября. Т. 2, М., «Наука», 1968. 24. Октябрьское вооруженное восстание в Петрограде. Документы и материалы. М., Политиздат, 1957. 25. Петроградский военно-революционный комитет. Документы и материалы. В 3-х т. Т. 1, М., «Наука», 1966. 26. *Подвойский Н.* Военная организация ЦК РСДРП (большевиков) и Военно-революционный комитет 1917 г. — «Красная летопись», 1923, № 6. 27. «Правда», 1917, 13 апреля. 28. «Рабочий путь», 1917. 29. *Пестковский С.* Об октябрьских днях в Питере. — «Пролетарская революция», 1922, № 10. 30. Центральний державний архів Військово-Морського Флоту (ЦДА ВМФ), ф. р-95, оп. 1, од. зб. 7. 31. ЦДА ВМФ, ф. р-95, оп. 1, од. зб. 16, арк. 33. 32. ЦДА ВМФ, ф. р-98, од. зб. 5, арк. 102. 33. ЦДА ВМФ, ф. 407, од. зб. 216, арк. 31—33. 34. ЦДА ВМФ, ф. 989, оп. 4, од. зб. 212, арк. 322—323. 35. ЦДА ВМФ, ф. 2109, оп. 1, од. зб. 100, арк. 30 б. 36. ЦДА ВМФ, ф. 835, оп. 1, од. зб. 123, арк. 1—3. 37. Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів влади і органів державного управління СРСР, ф. 1236, оп. 1, од. зб. 14, арк. 5, 38. Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (ЦПА ІМЛ), ф. 63, оп. 1, од. зб. 409. 39. ЦПА ІМЛ, ф. 70, оп. 2, од. зб. 552, арк. 4. 40. ЦПА ІМЛ, ф. 70, оп. 2, од. зб. 569, арк. 31. 41. ЦПА ІМЛ, ф. 70, оп. 2, од. зб. 718, арк. 93—94. 42. ЦПА ІМЛ, ф. 124, оп. 1, од. зб. 414. 43. ЦПА ІМЛ, ф. 124, оп. 1, од. зб. 522, арк. 3. 44. ЦПА ІМЛ, ф. 124, оп. 1, од. зб. 1257, арк. 5. 45. ЦПА ІМЛ, ф. 124, оп. 1, од. зб. 417, арк. 3. 24. 46. ЦПА ІМЛ, ф. 464, оп. 1, од. зб. 20, арк. 3. 47. *Юзефович И. С.* Октябрьская революция и формирование польского государства. — «Известия АН СССР. Серия истории и философии», т. V, 1948, № 3. 48. Archiwum akt powych. Warszawa. Zespół I/30, APR, 4 b. 49. Centralne archiwum Komitetu Centralnego PZRR. Warszawa. Zespół wspomnienia, teki osobowe. 50. *Janicki J.* Maszyńscy z «Aurory». — «Za wolność i lud», 1951, № 13. 51. Kalendarz komunistyczny na rok 1920. Moskwa—Smoleńsk, 1920. 52. Katolicki Uniwersytet w Lublinie. Biblioteka. Archiwum Steckiego. Rkp. 575, k. 35. 53. Księga Polaków uczestników Rewolucji Październikowej 1917—1920. Biografie. Warszawa, 1967. 54. Księga Polaków..., ss. 29, 241, 473, 464, 467, 530, 555, 584, 781, 804, 819, 829, 968. 55. Księga Polaków..., s. 599, 439, 188, 181, 57, 112, 48. 56. Księga Polaków..., s. 873, 800, 780, 635, 767, 202. 816. 57. *Najdus W.* Żołnierze Polacy w Rewolucji Październikowej. — «Wojskowy przegląd historyczny», 1957, № 4. 58. *Najdus W.* Uchodźcy, polscy w Rosji w latach 1917—1919. — «Kwartalnik historyczny», 1957, С 6. 59. «Nasza Trybuna» (Warszawa), 1918, № 2, s. 7. 60. Praca Polska Leningradzkiego komitetu gubernialnego partii. Polacy w Rewolucji Październikowej. — «Dziesięć lat...». Moskwa, 1928. 61. «Przyjaźń». 1963, 10 października, № 45. 62. «Robotnik w Rosji», 1917, 27 września, № 4. 63. *Sowicki J.* Wspomnienia z Rewolucji Lutowej i Październikowej ówczesnego kronsztadzkiego marynarza. — Wspomnienia Polaków uczestników Wielkiej socjalistycznej Rewolucji Październikowej. Gdynia, 1957. 64. «Trybuna», 1917. 65. Czerwony admirał — Romuald Muklewicz. — «Wojsko Ludowe», 1959, № 3.

Краткое содержание

На основе документов, выявленных в архивах Москвы, Ленинграда, Варшавы, Люблина, прессы, воспоминаний и других источников в статье исследуется участие интернационалистов-поляков в военной подготовке трех сил вооруженного восстания в Петрограде в октябре 1917 года: солдат Петроградского гарнизона, моряков Балтийского военно-морского флота и петроградской Красной гвардии, ставшей главной силой восстания.

*Г. С. КРУЧКЕВИЧ, доц.,
Львівський політехнічний інститут*

УЧАСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТІВ У БОРОТЬБІ ПРОТИ ВІЙСЬК БІЛОГВАРДІЙЦІВ, ІНТЕРВЕНТІВ ТА ВНУТРІШНЬОЇ КОНТРРЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ В 1919 р.

Після розгрому основних сил Колчака на Східному фронті правлячі кола США, Англії, Франції та інших держав Антанти почали готувати новий похід проти Радянської Росії. Основну ставку на літо 1919 р. імперіалісти Антанти робили на армію Денікіна, разом з яким повинні були виступити недобиті війська Колчака, буржуазно-поміщицької Польщі, Юденича та армія Міллера. Великі надії у здійсненні своїх загарбницьких планів — захопленні України і Криму — країни Антанти покладали на українських буржуазних націоналістів.

До літа 1919 р. загальне становище Країни Рад зміцнилось, незважаючи на те, що вона знаходилась у вогняному кільці фронтів. Іноземні імперіалісти з усіх сил намагались задушити Радянську владу та реставрувати панування поміщиків і буржуазії. Щоб здійснити свої плани, вони втягли в боротьбу з Радянською Росією і малі буржуазні країни, що межували з нею. Однак, за винятком буржуазно-поміщицької Польщі, малі країни — Фінляндія, Латвія, Литва — відмовились від участі у війні з Радянською Росією. Ці країни, як зазначав В. І. Ленін, «здійснили щодо нас дружній нейтралітет і пішли проти всесвітньо-могутньої Антанти, бо Антанта була хижаком, який хотів їх душити» [1, т. 39, с. 372]. Пояснювалось це тим, що вони не могли не враховувати мирних пропозицій нашої країни, а також того, що вона не загрожувала незалежності малих країн, які раніше входили до складу Росії. В той же час Колчак і Денікін, які мріяли про «єдину і неподільну Росію», у своїх заявах допускали можливість визнання в майбутньому незалежності лише Польщі і Фінляндії.

Англія, Франція, США, незважаючи на коливання правлячих класів малих країн, посилено озброювали їхні армії. Особливо активно вони економічно підтримували буржуазно-поміщицьку Польщу, постачали для її армії зброю, спорядження.

Польський буржуазно-поміщицький уряд прагнув закріпити за собою українські, білоруські, литовські землі та визначити постійні кордони [3, т. 2, № 52, с. 66]. З цією метою було створено Військове управління східних земель на чолі з Ю. Осмоловським та Цивільне управління Волині і Подільського округу на чолі з А. Мінкевичем. А вже 7 березня 1919 р. сейм буржуазно-поміщицької Польщі затвердив закон про мобілізацію поляків [3, т. 2, № 100, с. 179]. Представники правих буржуазних партій схвалювали прийняття цього закону. Депутат ПСЛ—«Пяст»* Домбський так пояснював це: «Війна з більшовиками триватиме довго, а тому не оборонною тактикою, яка була б згубною, а тільки наступом на східних кордонах можна чого-небудь досягнути. Якщо ми будемо вести такі маленькі війни, як сьогодні ведемо під Львовом, Жовквою (м. Нестеров Львівської області. — Г. К.), Ковелем, то війна буде тривати довгі роки. Вона може бути для нас катастрофою... тому ми повинні сконцентрувати всі наші сили, щоб можна було швидше закінчити війну на сході». За цей закон голосували всі партії сейму, за винятком Комуністичної робітничої партії Польщі (КРПП)** [3, т. 2, № 100, с. 179].

Щоб зміцнити антирадянський фронт, Верховна рада мирної конференції 17 березня 1919 р. прийняла рішення про відправку із Франції в Польщу армії генерала Ю. Галлера для боротьби проти радянських республік***.

Передова частина робітників і селян Польщі, а також польських трудящих на Україні рішуче виступила проти нової агресії імперіалістів. Листівка ЦК КРПП до пролетаріату Галичини і Сілезії під лозунгом «До пролетаріату Галичини і Сілезії. Під прапор революції!» закликала робітничий клас до боротьби проти спільного ворога. В ній, зокрема, говорилось:

* Польське стронництво людове (Польська селянська партія, ПСЛ), яка виникла в 1895 р. в Галичині. В 1913 р. із ПСЛ виділилась партія, яка утворила ПСЛ—«Пяст». Ця партія захищала інтереси куркульства і блокувалась із правими партіями [див.: 3, т. 1, № 9, с. 30].

** Комуністична партія Польщі (КПП, до 1925 р. — Комуністична робітнича партія Польщі) — виникла в грудні 1918 р. в умовах революційного піднесення в Польщі під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції. Організаційно сформувалась на Об'єднавчому з'їзді СДКПіЛ та ППС-лівниці 16 грудня 1918 р. З перших днів свого існування КРПП закликала трудящих на боротьбу за диктатуру пролетаріату. В 1919 р. взяла участь у заснуванні Комінтерну. З допомогою імперіалістів західних держав польській буржуазії, націоналістично-шовіністичним елементам Польської соціалістичної партії вдалось придушити революційний рух на польських землях і КРПП була загнана в підпілля.

*** Армія генерала Ю. Галлера була згодом розквартирована в околицях Белза і Сокаля, одна з дивізій — на Волині, резерв був сконцентрований в околицях Рави-Руської [3, т. 2, с. 237—239].

«Якщо ви не бажаєте, щоб вас закували в нові кайдани, ми повинні розпалити в Польщі власну революцію, зломити панування буржуазії, захопити владу і передати її Радам робітничих депутатів. Ми висунули лозунг створення в Польщі Рад депутатів трудящих у місті і на селі з твердим переконанням, що вони стануть органами боротьби широких мас трудящих. Проти класу буржуазії, з'єданого з міжнародною контрреволюцією, нехай встане єдиний робітничий клас із соціалістичною Росією і з революційним пролетаріатом усіх країн» [3, т. 2, № 86, с. 125—128]. Налякана зростанням революційних настроїв трудящих, польська жандармерія переслідувала тих, хто розповсюджував і читав листівку [11, с. 154]. Жандармська комендатура у Львові навіть видала місцевим жандармським постам спеціальну інструкцію, в якій вказувалися методи боротьби з комуністичною пропагандою [4, с. 26—27].

Комуністична робітничая партія Польщі послідовно викривала загарбницькі плани польських правлячих класів, роз'яснювала народним масам дійсний характер і мету цієї війни — захист поміщицьких маєтків від українських, білоруських, литовських селян, нацькування польських робітників і селян на російських, українських, білоруських і литовських братів з тим, щоб не допустити робітничо-селянської революції в самій Польщі. КРПП вимагала негайного припинення воєнних дій і виводу контрреволюційних військ з України, Білорусії, Литви [3, т. 2, № 147, с. 245—246].

Центральний Виконавчий Комітет груп КРПП в Росії в травні 1919 р. в листівці до польських солдатів закликав переходити в ряди Червоної Армії і ставати під знамена революції, щоб визволити трудящих від гніту експлуататорів [3, т. 2, № 147, с. 245—246]. Значна частина польських робітників і селян, одягнутих у солдатські шинелі, неохоче йшла в наступ проти росіян, українців, білорусів і представників інших національностей Країни Рад, не хотіла бути катом свободи і прислужником польської буржуазії. Проти цієї війни була настроєна і значна частина солдатів польської групи генерала Ридз-Смігли, що знаходилася на території Ковельського і Володимир-Волинського районів Волині [14, спр. 12, арк. 4].

Велику допомогу українським трудящим у боротьбі проти місцевих поміщиків і буржуазії, а також проти білопольських військ надали партизанські загони, в складі яких були і польські інтернаціоналісти. Такі загони діяли, зокрема, на території Західної Волині [10, спр. 185, арк. 278].

Польські інтернаціоналісти активно боролися проти окупаційних і контрреволюційних формувань, у тому числі проти польських легіонерів. З прибуттям до Одеси (грудень 1918—січень 1919 рр.) з Кубані польських легіонерів і з формуванням IV стрілецької дивізії посилилась агітаційно-пропагандистська робота груп КРПП. Польська група, яка входила до складу «Іноземної колегії», проводила значну роботу серед ле-

гіонерів дивізії—видавала брошури, випускала листівки, відозви. Л. Желіговський, командир IV дивізії, мав намір збільшити ряди дивізії до 20 тис. чоловік. Але його планам не вдалося здійснитись: поляки неохоче записувалися в ряди дивізії, що виконувала накази Денікіна та іноземних інтервентів, особовий склад якої виступав у ролі жандармів, грабіжників і катів українських трудящих [17, с. 169—170]. Плани польських інтервентів провалились і завдяки агітації та пропаганді польських інтернаціоналістів. Це змушені були визнати навіть офіційні буржуазні історики Т. Кавалець [19, с. 19] і В. Ліпінський [23, с. 379]. Під ударами Червоної Армії дивізія з рештками окупаційних військ була відкинута в Бессарабію, потім на Буковину і, нарешті, опинилася на території Західної України [17, с. 175]. Не допомогло польській буржуазії й засилання на Україну диверсійних груп, сформованих з поміщицьких і куркульських синків, для підготовки селянського повстання [17, с. 176].

Газета групи КРПП Одеси «Комуна» друкувала повідомлення польських червоноармійців про їхні бойові дії проти ворогів Радянської країни, про їхні надії якнайшвидше розгромити окупантів та різні націоналістичні банди [10, спр. 185, арк. 38, 56]. Вороги революції намагались внести розлад в інтернаціональні військові формування, обплутати павутинням своєї агітації польських інтернаціоналістів, які воювали в рядах Червоної Армії. Однак усі ці спроби закінчувалися ганебним провалом. Польські інтернаціоналісти під керівництвом партійних організацій військових частин Червоної Армії вперто боролися проти спільного ворога [10, спр. 185, арк. 57].

Влітку 1919 р., спираючись на допомогу США, Англії, Франції, Денікін за короткий строк зібрав і озброїв численну армію і почав наступ по всьому Південному фронту. Білогвардійців підтримали заможні верстви донського і кубанського козацтва, куркулі. Денікін розраховував також на допомогу кадетів, меншовиків, есерів, буржуазних націоналістів. Армія Денікіна швидко просувалася вглиб країни і загрожувала столиці Радянської держави—Москві, одночасно армія Юденича—Петрограду. Створилося вкрай небезпечне для Радянської Росії становище.

В листі ЦК РКП(б) до партійних організацій «Всі на боротьбу з Денікіним!» [1, т. 39, с. 41—59], написаному В. І. Леніним, ставилася вимога до усіх партійних організацій та трудящих країни мобілізувати усі сили і засоби для розгрому нового походу імперіалістів. У цьому листі ЦК закликав партійні організації направити в ряди Червоної Армії партійних і радянських працівників, посилити проведення політико-освітньої роботи в масах, викривати Колчака і Денікіна. В. І. Ленін писав: «Тепер закордонні капіталісти роблять відчайдушну спробу відновити ярмо капіталу за допомогою нашестя Дені-

кіна, якому вони, як колись і Колчаку, подали допомогу офіцерами, постачанням, снарядами, танками і т. д. і т. п.

Всі сили робітників і селян, всі сили Радянської республіки повинні бути напружені, щоб відбити нашість Денікіна і перемогти його, не спиняючи переможного наступу Червоної Армії на Урал і на Сибір» [1, т. 39, с. 41—42]. В. І. Ленін вимагав «від усіх комуністів, від усіх свідомих робітників і селян, від кожного, хто не хоче допустити перемоги Колчака і Денікіна», негайного і протягом найближчих місяців надзвичайного піднесення енергії, роботи по-революційному [1, т. 39, с. 58].

21 червня 1919 р. ВУЦВК у зверненні до українських трудящих проголосив, що робітничо-селянська влада на Україні в небезпеці, і для відбиття нового походу Антанти необхідно об'єднати всі революційні сили республіки [13, арк. 113—120].

Польські трудящі України спільно з російськими і українськими відгукнулися на заклик Центрального Комітету партії і Уряду республіки та взяли активну участь у боротьбі з військами Денікіна. Слід відзначити, що з наступом військ Денікіна на південь Росії і України активізувала свою діяльність газета «Глос комуністи» [28, с. 511], пропагандистсько-організаторська робота якої була спрямована на забезпечення допомоги пролетаріату Країни Рад — формування польського батальйону в Києві та активної участі польських громадян в органах Радянської влади.

Посилилася культурно-освітня робота серед польського населення України. В редакції газети активно працювали С. Конарський, Б. Скарбек, С. Тітовський, С. Вуйт, Ф. Кон [28, с. 511]. Періодичним додатком до газети був «Глос Армії Червоної», редактор якого, С. Конарський, випустив п'ять номерів вкладок [28, с. 517]. На сторінках «Глосу комуністи» і «Глосу Армії Червоної» друкувалися кореспонденції про бойові дії військових частин Червоної Армії, висвітлювалися питання внутрішнього життя трудящих Країни Рад, а також розповідалося про заходи партії і уряду по мобілізації сил трудящих на розгром військ Денікіна.

Групи КРПП в Росії і на Україні розгорнули активну агітаційно-пропагандистську роботу серед польського населення. Відбувалися збори і мітинги польських трудящих. Так, 25 серпня 1919 р. в Києві у приміщенні цирку відбувся мітинг польських трудящих міста. Перед присутніми виступив Ф. Кон. Він заявив: «Ляжемо кістями, але не впустимо ворога. Нас хочуть знищити. Ідея сильніша за багнет. Ідеали багнетами не знищити. Допомога йде з Росії». Звертаючись до червоноармійців, Ф. Кон сказав: «Нас перемогти не можна: і якщо нашому ворогові навіть вдасться отримати над нами перемогу — вона короткочасна, через два місяці ми будемо тут... Усі, кому дорогої завоювання революції, повинні в цей момент запам'ятати одне — всією душею йти проти ворога» [8].

У Катеринославі працювали курси прикордонної охорони, серед слухачів яких було чимало поляків. З наступом полчищ Денікіна вони були перейменовані на Катеринославські інженерні курси червоних командирів і евакуйовані в Київ. Уже в липні 1919 р. відбувся перший випуск слухачів. Усі випускники курсів отримали призначення в діючу армію, в тому числі і на денікінський фронт [29, с. 45]. Багато польських громадян Києва вступало до регулярних частин Червоної Армії.

Значну допомогу в боротьбі проти військ Денікіна на Україні надали польські інтернаціоналісти, що входили до складу 1-ї Інтернаціональної дивізії Червоної Армії [5, с. 119—120]. Зокрема, хоробро боролися з ворогом поляки-червоноармійці Ян Будріх, Вацлав Вармузінський, Ян Губерт, Владислав Гурський та багато інших [7, с. 102]. Багато поляків було мобілізовано на фронт від польської групи Харкова, зокрема Ф. Ковальчик, П. Карвовський, Ю. Совінський, Л. Траутман [7, с. 102—103]. Героїчно боровся під Харковом проти військ Денікіна командир батареї бронепοїзда ім. Железнякова поляк Здіслав Куш [20, с. 224]. Станіслав Толвінський, який працював раніше на фабриці в Слов'янську, розповідав, що з підходом військ Денікіна до міста були проведені збори, які вирішили не допустити повернення старих царських порядків. Для боротьби з денікінцями був організований загін, у складі якого боролися п'ять поляків. Перша запекла сутичка з ворогом розгорілась під Краматорськом і Дружковкою. В цьому бою загинув Б. Еджеляк [24, с. 459].

Героїчно боровся проти ворога 26-й стрілецький полк Червоної Армії під командуванням Генріха Плавінського. Орел, Белгород, Харків, Лозова, Синельникове, Горлівка, Таганрог — етапи його бойового шляху. Як згадує Г. Плавінський, особливо запеклі бої точилися з денікінцями на околицях Харкова, а також у самому місті. Червоноармійці, в тому числі поляки, проявили масовий героїзм у цих боях [25, с. 412—413]. У боях за Донбас був поранений Тадеуш Барцішевський [15, с. 419]. Успішно воював з регулярними частинами денікінської армії 1-й Варшавський революційний полк Червоної Армії [27, с. 285]. Бійці і командири Червоного козацтва — О. Волошкевич, К. Голодович, А. Генде-Роте, Г. Добровольський, Я. Хвістецький та інші — відстоювали свободу українського і польського народів.

У зайнятих районах Денікін вдавався до жорстоких репресій з допомогою розгалуженого поліцейського апарату. Він повернув російським та іноземним капіталістам заводи і фабрики, поміщикам — землю. Англо-американські і французькі імперіалісти господарювали в захоплених ними районах, як у своїх колоніях. Все це викликало обурення трудящих. Народ вів непримиренну боротьбу за свої права, за повернення Радянської влади. В містах і районах, загарбаних військами Денікіна, діяли підпільні організації і партизанські загони.

В Донбасі на боротьбу з ворогом піднялись шахтарі. В тилу денікінських військ, у районі Дінця І. Підмарковим та поляком Болеславом Конечняком був організований партизанський загін. З визволенням південних районів України від денікінської окупації партизанський загін влився у 5-й Запорізький стрілецький полк Червоної Армії [21, с. 65]. Польський інтернаціоналіст Владислав Урбанович відзначився активною агітаційно-пропагандистською роботою серед солдатів військових частин Денікіна: він зумів переконати 27 денікінців перейти на сторону Червоної Армії [21, с. 66].

Центральний Комітет РКП(б) керував підпільними партійними організаціями, страйковим рухом і партизанською боротьбою в денікінському тилу через Зафронтове бюро [14, спр. 1, арк. 33], яке було утворене в липні 1919 р. за вказівкою ЦК партії і знаходилось при штабі Південного фронту. Пізніше, з метою більшої оперативності, Зафронтове бюро було реорганізоване в Тимчасове бюро КП(б)У. До складу його входили Г. І. Петровський, Д. З. Мануїльський, С. В. Косіор та інші видатні діячі партії. Зафронтове бюро через своїх представників підтримувало постійний зв'язок із реввійськрадами і політорганам армій, займалось координацією діяльності підпільних партійних організацій і партизанських загонів, направляло у ворожі тили своїх працівників для роботи серед військ противника і розгортання партизанської боротьби.

Підпільні партійні організації в окупованих районах України розгорнули активну діяльність серед робітників і селян, видавали газети, брошури, відозви, передавали командуванню Червоної Армії цінні відомості про плани противника. Ними проводилась агітаційно-пропагандистська робота серед солдатів денікінської армії, в результаті чого багато солдат переходило на сторону Червоної Армії. В підпільних організаціях разом із росіянами і українцями боролися також поляки-інтернаціоналісти [9, с. 278]. Підпільна і партизанська боротьба розгорталася й на території Західної України, окупованої буржуазно-поміщицькою Польщею. На Волині, в Галичині в результаті поліцейського терору у підпілля пішли всі ліві партії, тюремні камери були переповнені комуністами [11, арк. 2 зв].

За участь у діяльності підпільної молодіжної організації в Одесі в період денікінської окупації був страчений комуніст Зигмунт Дуніковський, арештований денікінцями наприкінці грудня 1919 р. Збереглися два його листи, адресовані товаришам по боротьбі. Від імені засуджених на розстріл підпільників він писав: «Бажаємо Вам закінчити нашу спільну справу. Вмираючи, вітаємо славні перемоги Червоної Армії. Маємо надію і переконання в остаточній перемозі ідеалів комунізму. Нехай живе Червона Армія! Нехай живе пролетарський інтернаціоналізм!» [Цит. за: 16, с. 526—527].

Значну допомогу в остаточному визволенні України від денікінських окупантів надали також інтернаціональні форму-

вання Червоної Армії, керівництво якими здійснювала Центральна Федерація інтернаціональних груп РКП(б).

У 1919 р. на Україні знаходились 1-й, 2-й та 3-й Інтернаціональні стрілецькі полки, які нараховували 3100 чоловік, та Інтернаціональний кавалерійський дивізіон. Інтернаціональні частини дислокувалися в Одесі, Києві, Харкові, Черкасах. Понад дві тисячі інтернаціоналістів налічувалось у невеликих загонах, що входили до складу діючої армії [14, спр. 12, арк. 77; 2, с. 174]. Влітку 1919 р. інтернаціональні формування Червоної Армії брали активну участь у боях проти білогвардійців, петлюрівців, гайдамаків. Так, 1-й Полтавський інтернаціональний стрілецький полк, згодом перейменований на 2-й Інтернаціональний полк, завдав нищівного удару бандам націоналістів під Вінницею і Літином. Інтернаціоналісти визволили від ворога декілька населених пунктів, звільнили від бандитів залізницю на дільниці Калинівка-Хмельник. Під Проскуровом, Баром, станцією Сербиновичі боровся з ворогами 1-й Інтернаціональний стрілецький полк [2, с. 174]. Окремі інтернаціональні частини поступово зводилися у з'єднання. Так, на західному напрямку в боях із петлюрівцями і білополяками взяла участь 1-ша Інтернаціональна стрілецька бригада 12-ї армії, до складу якої входили 1-й і 3-й стрілецькі полки, кавалерійський і артилерійський дивізіони, рота саперів, рота зв'язку, комендантська команда і запасний батальйон. 25 серпня бригада оволоділа містом Васильковом і зупинила ворога на річці Веті [2, с. 175]. Пізніше 1-ша Інтернаціональна стрілецька бригада боролася з ворогом під Фастовом, на Десні, брала участь у боях за Остер, в яких особовий склад бригади, в тому числі бійці-поляки, проявили зразки героїзму і відваги. Наприкінці вересня—на початку жовтня противник неодноразово контратакував на дільниці бригади, щоб переправитись через Остер. Бригада мужньо захищалася, хоч і несла великі втрати: за два дні боїв у ній залишилося лише 1200 багнетів і 200 шабель. Пізніше з ряду причин—через відсутність підкріплення, часті зміни керівництва, брак зброї—бригада була розформована [2, с. 176].

У боях з денікінцями відзначився і 3-й Інтернаціональний полк, який входив до складу 58-ї дивізії 12-ї армії. За подвиги в боях за визволення Києва він був нагороджений Почесним революційним Червоним прапором. Одержуючи нагороду, 10 січня 1920 р. на Софіївській площі в Києві інтернаціоналісти поклялися мужньо захищати робітничо-селянську владу від ворогів [2, с. 176]. Пізніше, в боях з військами Денікіна за визволення півдня України, особовий склад полку проявив масовий героїзм.

Проти військ Денікіна вели боротьбу Генріх Політур, член правління Київської групи КРПП [22, с. 682], Микола Рупневський [22, с. 731], Юзеф Подсядло [27, с. 286] та багато інших польських інтернаціоналістів.

Польські інтернаціоналісти надали допомогу українським трудящим і в розгромі банд Махна, Григор'єва, Тютюнника. Як згадує Станіслав Жолнерович, командир окремого бронь-автомобільного загону, що переслідував банди Махна, боротьба була важкою. Бандитські загопи були дуже рухливими, що утруднювало їх переслідування та ліквідацію [30, с. 409]. Польський інтернаціоналіст Адам Пецольт у складі 1-го революційного стрілецького полку боровся проти банд Балаховича, Тютюнника, а пізніше під Кременчуком брав участь у розгромі банд Коцура і Махна [26, с. 409]. При звільненні міст Миколаєва і Херсона від банд Григор'єва відзначились Комуністична рота 3-ї Української Червоної Армії, в якій було багато поляків [12, ф. 103, оп. 1, спр. 101, арк. 218, 221]; Олесь Базель — солдат 1-го Катеринославського стрілецького полку, який пізніше став комісаром інтернаціонального батальйону 4-ї армії; Войцех Смик та ін. [22, с. 620, 778].

Польські інтернаціоналісти взяли участь і в розгромі решток банд Петлюри. Влітку, коли Червона Армія вела вперті бої з полчищами денікінців, що рвались до Москви, із заходу на Київ наступала недобита «армія» Петлюри. Активну участь у боротьбі проти банд Петлюри взяли поляки-інтернаціоналісти Генріх Політур [22, с. 683], Альберт Соколовський [22, с. 782], Едвард Стоковський [22, с. 800] та ін. У районі Проскурова в боях з петлюрівцями відзначились також інтернаціональні підрозділи [12, ф. 103, оп. 1, спр. 46, арк. 140—142].

Успішні дії частин Червоної Армії спільно з інтернаціональними формуваннями в боротьбі проти білогвардійців, інтервентів та внутрішньої контрреволюції в 1919 р. закінчилися перемогою Країни Рад.

В. І. Ленін високо оцінював героїзм і хоробрість бійців Червоної Армії, її інтернаціональних частин і підрозділів, цементуючою силою якої були більшовики, в тому числі комуністи зарубіжних країн. Це підкреслив В. І. Ленін у доповіді ВЦВК і Раднаркому 5 грудня 1919 р.: «З самого початку революції ми говорили, що ми являємо собою партію інтернаціонального пролетаріату, і, хоч би які великі були труднощі революції, прийде час, — і в найрішучіший момент виявиться співчуття, солідарність робітників, пригноблених міжнародним імперіалізмом» [1, т. 39, с. 366].

Величезне значення перемоги робітничого класу і селянства разом з пролетаріатом усіх пригноблених націй над ворогом В. І. Ленін висвітлив у «Листі до робітників і селян України» з приводу перемог над Денікіним, в якому відзначав: «...Інтереси праці вимагають найповнішого довір'я, найтіснішого союзу між трудящими різних країн, різних націй. Прихильники поміщиків і капіталістів, буржуазії, стараються роз'єднати робітників... щоб зміцнити владу капіталу.

Капітал є сила міжнародна. Щоб її перемогти, потрібен міжнародний союз робітників, міжнародне братерство їх.

Ми — противники національної ворожнечі, національного розбрату, національної відособеності ... Ми прагнемо до тісного об'єднання і повного злиття робітників і селян усіх націй світу в єдину всесвітню Радянську республіку» [1, т. 40, с. 40—41].

Цей ленінський висновок виражає інтереси усіх трудящих світу і підтверджується історією класової боротьби пролетаріату усіх країн.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. *Владимирцев В. С.* Партия — организатор разгрома контрреволюции на юге. М., Изд-во Министерства обороны СССР, 1971. 3. Документи и материалы по истории советско-польских отношений. В 2-х т. М., «Наука», 1963—1964. 4. З історії революційного руху у Львові. Львів, Кн.-журн. вид-во, 1957. 5. *Калениченко П. М.* Польські трудящі в Жовтневій революції та громадянській війні на Україні. — У кн.: Зарубіжні інтернаціоналісти в рядах борців за владу Рад на Україні (1917—1920 рр.). К., «Наукова думка», 1967. 6. *Калениченко П. М., Кулинич І. М., Сохань П. С.* Інтернаціоналісти на Україні. — В кн.: Інтернаціоналісти. Трудящієся зарубіжних стран — учасники боротьби за владу Советов на юге и востоке республики. М., «Наука», 1971. 7. *Калениченко П. М.* Брати по класу — брати по зброї. Участь польських інтернаціоналістів у боротьбі за владу Рад на Україні. 1917—1920 роки. К., Політвидав України, 1973. 8. «Красная звезда», 1919, 25 августа. 9. «Одесский коммунист», 1919, 3 июня. 10. Партійний архів Інституту історії партії при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 4. 11. Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917—1920 рр.). Документи і матеріали. Львів. «Каменяр», 1957. 12. Центральний державний архів Радянської Армії. 13. Центральний ордену Леніна державний музей Великої Жовтневої соціалістичної революції СРСР, ф. 666/254, 2И. 14. Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 446, оп. 1. 15. *Barciszewski T.* Na bojowych szlakach I Konnej. — «Na granicy epok». Warszawa, «Książka i Wiedza», 1967. 16. *Dunikowski Z.* Dwa przedśmierne listy. — «Na granicy epok». Warszawa, «Książka i Wiedza», 1967. 17. *Grosfeld L.* Polskie reakcyjne formacji wojskowe w Rosji w 1917—1919 rr. Warszawa, 1956. 18. *Kaleniczenko P.* Polacy w Rewolucji Październikowej i wojnie domowej na Ukrainie. 1917—1920. Warszawa, «Książka i Wiedza», 1969. 19. *Kawalec T.* Historia IY-ej dywizji strzelców gen. Żeligowskiego w zarysie. Warszawa, 1921. 20. *Kusch E.* Pamiętne dni. Warszawa, 1967. 21. *Konieczniak B.* Na tyłach Denikina. — «Śląscy bojownicy rewolucji Październikowej». Katowice, 1958. 22. Księga polaków uczestników rewolucji Październikowej. 1917—1920. Biografie. Warszawa, «Książka i Wiedza», 1967. 23. *Lipiński W.* Walka zbrojna o niepobległość Polski. 1905—1918. Warszawa, Instytut Badania Najnowszej Historji Polski, 1935. 24. *Nachtman M.* W szeregach sławiańskiej Czerwonej Gwardii. — «Na granicy epok». Warszawa, «Książka i Wiedza», 1967. 25. *Pławinski H.* Wpóścigu za Denikinem i Wranglem. — «Na granice epok». Warszawa, «Książka i Wiedza», 1967. 26. *Pecold A.* Z frontu tureckiego do Jalty. — «Na granice epok». Warszawa, «Książka i Wiedza», 1967. 27. *Podsiadło J.* W Czerwonym pułku Warszawy. — «Na granice epok». Warszawa, «Książka i Wiedza», 1967. 28. *Slicz A.* Prasa polska w Rosji w dobie wojny i rewolucji (1915—1919). Warszawa, 1968. 29. *Zelawski F.* Ze wspomnienia czerwonego dowodcy. — In: «Wspomnienia Polaków — uczestników Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej (zamieszkałych na terenie wojwództwa gdańskiego). Gdynia, 1957. 30. *Zołnierowicz S.* Wzdłuż i wszerz południa kraju. — «Na granicy epok». Warszawa, «Książka i Wiedza», 1967.

Краткое содержание

В статье исследуется мало изученный в советской исторической литературе вопрос участия польских интернационалистов в борьбе против

белогвардейцев, интервентов и внутренней контрреволюции на Украине в 1919 г., освещается агитационно-пропагандистская работа среди польского населения и войск интервентов. Значительную помощь в освобождении Украины от врагов в 1919 г. оказали интернациональные формирования Красной Армии, в составе которых находились поляки-интернационалисты.

*В. М. СЕГЕДА, ст. викл.,
Ужгородський університет*

**ВПЛИВ ІДЕЙ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ
НА ВИХОВАННЯ ТРУДЯЩИХ
ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ В ДУСІ
ПРОЛЕТАРСЬКОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМУ
(1918—1920 рр.)**

Радянські та чехословацькі історики приділяють велику увагу вивченню інтернаціональних зв'язків народів Чехословаччини та Радянської Росії. Цьому сприяють, зокрема, публікації в нашій країні та Чехословаччині документів і матеріалів про перші соціалістичні перетворення в Країні Рад. Особливо слід відзначити видання «В. І. Ленін і Комуністичний Інтернаціонал» [1], «Пролетарська солідарність трудящих в боротьбі за мир 1917—1924» [8] та ін. Важливі відомості про здійснення соціалістичних перетворень у першій у світі державі, що скинула пута капіталізму, та про їхній вплив на виховання трудящих Чехословаччини в дусі пролетарського інтернаціоналізму містяться у збірниках «Відгуки Великої Жовтневої соціалістичної революції в Чехословаччині» [15], «Відгуки Великої Жовтневої соціалістичної революції на Словаччині» [16] «Заснування Комуністичної партії Чехословаччини» [24] та ряді інших.

У своїх дослідженнях вчені висвітлюють різні аспекти впливу ідей Великого Жовтня на виховання трудящих у дусі інтернаціоналізму. Це «Огляд історії Комуністичної партії Чехословаччини на Словаччині» [17]. Діяльність чеських і словацьких інтернаціоналістів у Радянській Росії вивчав Й. Весели [22]; вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на деякі аспекти інтернаціонального виховання трудящих — О. Ржиги [10], та ін.

Значний вклад у вивчення інтернаціональних зв'язків внесли радянські історики, зокрема А. Шишкін [12], Я. Шмераль [13], І. Мельникова [6], С. Пруниця, О. Хлайта [9] та ін. І все ж дана тема ще не вичерпана і заслуговує уваги науковців.

Мета статті — показати конкретні форми і методи роботи КПЧ по вихованню робітничого класу, всіх трудящих у дусі пролетарського інтернаціоналізму, любов до першої в світі соціалістичної держави — СРСР. Перші відомості про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції надійшли на чеські землі 8—10 листопада 1917 р. Особливо великий вплив на визвольну боротьбу чеського та словацького народів мала «Декларація прав народів Росії». 6 січня 1918 р. в Празі відбулися багатолюдні збори, які відзначили: «Нова Росія прагне загального миру і проголошує право народів на самовизначення, щоб усі народи вільним голосуванням вирішили, чи хочуть створювати державу самостійну, чи утворять її з іншими народами. Наш народ виступає за самостійність» [21, с. 28].

Під впливом революційних подій у Радянській Росії 2 грудня 1917 р. відбулися багатолюдні мітинги в словацьких містах Братиславі, Кошице, Лученці та ін. На сторінках словацької соціал-демократичної газети «Роботницьке новіні» вперше відкрито проголошувався лозунг «Право націй на самовизначення».

Соціал-демократична преса характеризувала Велику Жовтневу соціалістичну революцію як видатну подію в історії людства. «В Росії настав момент, — писала брненська газета «Ровност», — коли повинні здійснитися мрії утопістів і цілі наукового соціалізму, коли у нас на очах починається нова ера історії, коли на зміну капіталістичному суспільству повинна прийти нова організація суспільства — суспільство соціалістичне» [18].

Хвилюючі вісті з Радянської Росії приносили військово-полонені, які поверталися додому після укладення Брестського миру (березень 1918 р.). Вони стали полум'яними пропагандистами революційних перетворень, що відбувалися у Країні Рад.

Національно-визвольна боротьба народів Австро-Угорщини привела до розпаду монархії. На уламках колишньої імперії утворився ряд незалежних держав, у тому числі Чехословаччина, яка в жовтні 1918 р. була проголошена буржуазною республікою.

Відомості про цю подію дійшли до Радянської Росії. На партійних зборах 25 листопада 1918 р. члени Федерації чехословацьких комуністів при РКП(б), чехи і словаки, з тривогою говорили про те, що владу в їхній країні захопила буржуазія. Збори прийняли рішення викривати експлуаторський характер чехословацької держави, посилити політичну освіту комуністів, які після повернення додому повинні були готувати робітників, селян, прогресивну інтелігенцію для наступних революційних боїв [11, од. зб. 19, арк. 10].

Наслідуючи приклад РКП(б), чеські та словацькі комуністи організували в Москві парткурси, котрі розпочали роботу 4 вересня 1919 р. Протягом шести тижнів тут пройшли пере-

підготовку 15 чоловік. Продуманою була програма курсів, яка складалась з таких розділів: 1. Історичний матеріалізм і економічне вчення К. Маркса (42 лекції). 2. Економічне і політичне значення диктатури пролетаріату і політика Радянського уряду (32 лекції). 3. Крах II Інтернаціоналу. III Комуністичний Інтернаціонал (42 лекції) [11, од. зб. 23, арк. 1]. Паралельно з парткурсами працював семінар за тематикою: 1. Економічне вчення К. Маркса і Ф. Енгельса. 2. Програма Комуністичної партії і диктатура пролетаріату. 3. Організація радянського будівництва. 4. II і III Інтернаціоналу.

ЦК Федерації чехословацьких комуністів при РКП(б) багато уваги приділяв також ідейно-політичній роботі серед колишніх військово-полонених, які поверталися додому. Їх знайомили з соціалістичними перетвореннями в Країні Рад, із зовнішньою і внутрішньою політикою Радянського уряду, з боротьбою Радянської влади проти білогвардійців та іноземних інтервентів, роз'яснювали експлуаторський характер чехословацької буржуазної держави, зокрема ганебну роль чеського контрреволюційного виступу в Сибіру.

ЦК Федерації чехословацьких комуністів при РКП(б) організував видання політичної літератури. У 1919 р. було видано 30 номерів газети «Прукопник свободи» («Піонер свободи») та «Правди», всього 254 тисячі примірників. Були надруковані чеською мовою «Конституція РРФСР», «Програма РКП(б)», прийнята VII з'їздом партії [19], окремі рішення III Комуністичного Інтернаціоналу та ряд інших важливих документів, а також праці В. І. Леніна «Пролетарська революція і ренегат Каутський», «Держава і революція». Крім Москви газети та бюлетені чеською мовою видавалися при штабі військової Ради Східного фронту, в Одесі, Києві та інших містах [11, од. зб. 23, арк. 5, 7].

Чехословацькі комуністи з любов'ю ставились до Радянської держави і заявляли, що назавжди залишаться вірними ідеям Великого Жовтня. 20 листопада 1918 р. у листі до ЦК Федерації чехословацьких комуністів при РКП(б) чех Антон Дивацький із села Рудня Могильовської губернії писав, що після повернення додому чеські комуністи мають виконати дуже важливі завдання, що чеський пролетаріат за прикладом братів-росіян повинен узяти політичну владу в свої руки. Автор листа заявив: «З такою ж відданістю, з якою я працював в Радянській Росії за завоювання та зміцнення Радянської влади, після повернення додому працюватиму в інтересах чеського трудового народу» [11, од. зб. 8, арк. 62].

А тим часом в Чехословаччині наростала революційна ситуація, згуртовувалися ліві сили у соціал-демократичній партії, готувалися передумови для переходу її авангарду на позиції Комуністичного Інтернаціоналу.

Весною 1919 р. в Празі було організовано «Марксистське сдружені» (Товариство марксистів) [23, с. 72], яке об'єднува-

ло представників прогресивної інтелігенції, студентів та робітничу молодь. На початку 1920 р. цим гуртком було підготовлено цикл лекцій, присвячених Радянській країні. Великою популярністю серед слухачів користувався адвокат К. Ружічка, член соціал-демократичної партії, активний діяч Марксистської лівої. Він читав лекції на теми «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції та встановлення диктатури пролетаріату», «Організація виробництва і споживання в Країні Рад», «Розв'язання аграрного питання», «Розвиток чехословацького комуністичного руху в Радянській Росії» [23, с. 77]. Після лекцій відбувались жваві дискусії.

Великий вплив на чеську революційну молодь мали твори К. Маркса, Ф. Енгельса та В. І. Леніна, які друкувалися в журналі «Соціал-демократ», редактором якого був видатний письменник, комуніст Ст. К. Нейман, на сторінках газети «Руде право», а також окремими виданнями.

У Чехословаччині видавалися твори В. І. Леніна, документи і матеріали РКП(б), рішення Радянського уряду. У видавництві «Соціал-демократ» було надруковано працю В. І. Леніна «Великий почин». На сторінках газети «Руде право» від 14 жовтня 1920 р. вміщено матеріал «До дискусії про III Інтернаціонал», а також лист В. І. Леніна робітникам Німеччини і Франції 12 жовтня 1920 р. газета надрукувала «Маніфест II Всесвітнього конгресу III Інтернаціоналу».

Активно пропагував ідеї соціалізму серед інтелігенції професор Зд. Неєдли, редактор газети «Вар» («Кипіння»), яка правдиво розповідала про соціалістичні перетворення в Радянській Росії, закликала чеську інтелігенцію солідаризуватися з трудящими країни соціалізму.

Почали видаватися і матеріали чеських авторів про Радянську Росію. «Руде право» 31 жовтня 1920 р. рекомендувало всім читачам книгу К. Ружічки «Держава і церква в Радянській Росії», яка вийшла у видавництві «Соціал-демократ».

7 листопада 1919 р. ліві соціал-демократи провели у Празі партійну конференцію, в роботі якої взяли участь представники з усієї республіки. Вони ухвалили назвати свою організацію Марксистська ліва [21, с. 88]. Її орган, журнал «Соціал-демократ» відіграв важливу роль у формуванні марксистсько-ленінського світогляду в чеських соціал-демократів. Він закликав робітників учитись у російського пролетаріату, встановлювати з ним найтісніші зв'язки.

Поступово на бік «Соціал-демократу» стали переходити інші соціал-демократичні газети: кладненська «Свобода», брненська «Ровност», ліберецький «Форвертс» («Вперед»), угорська «Кашшаї мункаш» («Кошицький робітник»), словацька «Правда худобі» («Правда бідноти»). Вони поширювали ідеї пролетарського інтернаціоналізму серед робітників і селян багатонаціональної країни.

До Чехословаччини почали надходити твори В. І. Леніна та інша література, друквана в Радянській Росії, Львові, Відні. Важливу роль у доставці цих видань відіграв ЦК чехословацьких комуністів при РКП(б) у Москві. Пересилка літератури здійснювалась через товаришів, які виїжджали у Чехословаччину. У березні 1920 р. на батьківщину повернулося 20 чоловік, які везли з собою такі праці вождя соціалістичної революції: «Пролетарська революція і ренегат Каутський», «Вибори до Установчих зборів і диктатура пролетаріату» та ін. Довіренім особам доручалося провозити матеріали про контрреволюційний виступ чехословацького корпусу в Сибіру [11, од. зб. 34, арк. 5]. У серпні 1920 р. до Чехословаччини повернулися 32 товариші, які привезли 160 назв різної політичної літератури у жовтні 108 чоловік доставили 665 книг і брошур, у листопаді 85 інтернаціоналістів — понад 600 найменувань книг [11, од. зб. 34, арк. 29].

Чехословацькі комуністи в Москві видали перекладені чеською мовою рішення IX з'їзду РКП(б), брошуру «Два роки економічної диктатури пролетаріату», в якій підбивалися підсумки діяльності Радянської влади, а також брошуру «Диктатура пролетаріату» [11, од. зб. 34, арк. 29].

Поширення творів В. І. Леніна, декретів Радянського уряду, матеріалів і рішень з'їздів РКП(б) та рішень III Комуністичного Інтернаціоналу, правдиві розповіді учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни значною мірою впливали на подальше розмежування в рядах соціал-демократичної партії і розгортання революційного руху в країні.

Події в Радянській Росії викликали величезний інтерес у прогресивної творчої інтелігенції. У січні 1920 р. до Москви приїхали чеські письменники Іван Ольбрахт та Гелена Маліржова. Поїздка в Радянську Росію дала їм багатий матеріал для серії статей, які згодом були видані окремою збіркою під назвою «Картинки з сучасної Росії». У них розповідалося про вільну працю радянських людей на фабриках і заводах, про авангардну роль комуністів на виробництві, у робітничих колективах, про великі соціальні та культурні перетворення. Іван Ольбрахт перший у чеській літературі створив образ великого вождя пролетаріату — В. І. Леніна [16, с. 295]. У статті «Будівництво робітничої держави» письменник зазначав, що «Росія — піонер соціалізму, надовго залишиться для соціалістичного світу великою школою» [19].

Розповіді про життя в Країні Рад, які користувалися великою популярністю серед трудящих, спричинилися до шаленого цькування письменника з боку чеської буржуазії і правих лідерів соціал-демократії. Івана Ольбрахта звинуватили в тому, що він «продався» більшовикам і тому хвалить їхні порядки. Правий соціал-демократ І. Флайшер, який був особисто знайомий з письменником, вирішив написати йому зви-

нувачувального листа. Але його намірові так і не судилося здійснитися. В газеті «Руде право» від 20 вересня 1920 р. Іван Ольбрахт писав: «Коли я почув, що Ви пишете відкритого листа проти мене, я зрадів. Ви стверджуєте, що я був комуністом, коли їхав до Росії. Вам добре відомо, яким я їхав туди. Але невідомо, яким я повернувся. Коли я побачив Росію, те нове життя, яке народжується в запеклій боротьбі... я сказав, що це молоде, що народжується тут, врятує цілий світ... Я півроку вивчав російське життя... і не дав би обдурити себе «потьомкінськими селами». Соціалістичний лад, створений у Росії, захоплюючий. Соціалістична держава — єдиний вихід у цьому світі із злиднів. Соціалістична держава — це ідея, за яку з радістю можна померти... Це моє переконання».

Полум'яним патріотом і пропагандистом ідей революції була й учасниця II конгресу Комінтерну Гелена Маліржова. У Тульській губернії письменниця відвідала колишні маєтки князя Оболенського, у яких тепер був розміщений дитячий будинок «Дитячий пролеткульт», заснований вчителем Дмитром Володимировичем Божидаєвим. У нарисі «Червона молодь» письменниця захоплено розповідала, як діти вчать самі, готують собі їжу, працюють на полях і проводять агітаційно-масову роботу в навколишніх селах. Авторка зазначала, що на серпень 1920 р. в Радянській Росії налічувалось уже 27 таких будинків [11, од. зб. 36, арк. 16].

Один із керівників соціал-демократичної партії, Богумір Шмераль, після поїздки у квітні 1920 р. до Москви писав: «Приходжу з іншого світу, повертаюсь іншою людиною. Все те, що робиться в Росії, — грандіозне, захоплююче, потрібне, непереможне. Робляться нові справи...» [14, с. 187]. Незабутне враження на Б. Шмерала справили зустрічі з В. І. Леніним.

У липні 1920 р. делегатом Марксистської лівої до Москви на засідання II конгресу Комінтерну приїхав Антонін Запотоцький, де зустрівся з представниками ЦК Федерації чехословацьких комуністів при РКП(б). 22 липня 1920 р. А. Запотоцький виступив на парткурсах з лекцією «Комуністичний рух у Чехословаччині» [11, од. зб. 32, арк. 6].

Любов трудящих Чехословаччини до народів Радянської Росії зростала. 15 квітня 1920 р. трудящі Забрзького району зібрались на мітинг і вимагали укладення миру з Радянською Росією [7]. На першотравневих демонстраціях у 1920 р. пролетарі Чехословаччини рішуче заявили, що за прикладом Радянської Росії виженуть панів-дармоїдів та їхніх прислужників разом з усією буржуазією і візьмуть владу в свої руки [8, с. 148—149]. 12 червня 1920 р. пролетаріат Праги провів 30-тисячні збори. Перед трудящими виступив Б. Шмераль, який поділився своїми враженнями від перебування в Радянській Росії. Учасники зборів прийняли резолюцію, в якій вимагали від уряду якнайскорішого укладення союзу з Радянською Ро-

сією, 25 червня 1920 р. делегати Зволенської жупи на Словаччині ухвалили резолюцію, в котрій заявили, що є прихильниками революційного пролетаріату Радянської Росії, за ідеї якого борються [16, с. 326]. 19 серпня 1920 р. робітники Праги вимагали негайно укласти мир з Радянською Росією і оголосили себе прихильниками соціалістичного ладу [16, с. 287].

Чеський робітничий клас рішуче виступив на захист Країни Рад в період нападу на неї панської Польщі. Чеські залізничники в Бржецлаві 22 і 23 травня 1920 р. затримали шість поїздів із спорядженням для польських інтервентів [8, с. 165]. Під натиском робітників уряд змушений був заборонити пропуск зброї у Польщу [2, с. 553].

Під впливом наростання класової боротьби, успіхів молодого Країни Рад у будівництві нової держави, в результаті поглибленого вивчення творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна члени соціалістичних партій та революційних молодіжних організацій поривали з реформізмом, проймалися комуністичними ідеями.

29—30 червня 1920 р. у Кошіце відбулася конференція соціал-демократичної партії Словаччини та Закарпатської України, делегати якої відзначили, що багато колишніх соціалістів приєднуються до комуністичного руху [4, од. зб. 133, арк. 34—37].

Розпочалося розмежування в рядах соціал-демократичної партії. На початку вересня 1920 р. Марксистська ліва у своїй пресі надрукувала 21 умову вступу до Комінтерну. На конференції, яка відбулася 5 вересня 1920 р. у Празі, ці умови були схвалені й на їхній основі накреслені дальші завдання розвитку революційного руху в країні. Конференція дала чітку настанову на зближення всіх революційних груп, що мало важливе значення для згуртування революційних сил чехословацького пролетаріату. 19 вересня 1920 р. на конференції соціал-демократичної партії Словаччини у Мартіні більшість делегатів заявили про підтримку революційних принципів Комінтерну. 21 вересня 1920 р. вийшов перший номер газети «Руде право»— центрального органу Марксистської лівої. У цьому ж місяці ліві соціал-демократи Словаччини почали видавати свою газету «Правда худобі» («Правда бідноти»). Авторитет Марксистської лівої серед чеського і словацького пролетаріату зростав. На позиції лівих переходила все більша кількість членів соціал-демократичної партії. У відповідь на це правоопортуністичні керівники пішли на відкритий розрив, намагаючись зірвати скликання XIII з'їзду партії.

25—28 вересня 1920 р., незважаючи на протидію правих опортуністів, у Празі зібрався XIII з'їзд Чехословацької соціал-демократичної партії. З доповіддю на з'їзді виступив один із керівних діячів Марксистської лівої Б. Шмераль. На основі доповіді і виступів делегатів з'їзд прийняв Статут партії і програму дій на найближчий період, які були розроблені в світлі

принципів Комінтерну. Делегати з'їзду надіслали привітання Марксистської лівої трудящим Радянської Росії, в якому, зокрема, говорилося: «Ми висловлюємо вам найгарячіші симпатії, що виходять із мільйонів сердець чехословацьких пролетарів, ми вітаємо вас і вашу справу, ми хочемо бути з вами разом і більше всього бажаємо якомога скоріше встановити з вами найтісніші пролетарські зв'язки у всіх сферах» [3, с. 376]. XIII з'їзд Чехословацької соціал-демократичної партії мав важливе значення для розмежування з правими опортуністами на шляху до утворення комуністичної партії.

31 жовтня—1 листопада 1920 р. в Карлових Варах проходила конференція соціал-демократичної молоді. Делегати більшістю голосів схвалили рішення про розрив із соціал-демократичною партією і прийняли 21 умову вступу до Комуністичного Інтернаціоналу. Вони закликали молодь навесні 1921 р. зібратися на республіканський з'їзд пролетарської комуністичної молоді Чехословаччини [4, од. зб. 194, арк. 104—106].

20 лютого 1921 р. в Празі відбувся об'єднавчий з'їзд молоді. Чеська, словацька, німецька революційна молодь згуртувалася і утворила Спілку комуністичної молоді Чехословаччини. Об'єднавчий з'їзд закликав усіх революційних юнаків і дівчат, усіх трударів до згуртування. У зверненні говорилося: «Хочемо вам усім, які терпите від голоду і безробіття, нагадати, яку треба викувати зброю у боротьбі, що буде запорукою успіху. Це — утворення Інтернаціональної Комуністичної партії Чехословаччини. Робітники і робітниці! Робітнича молодь вас кличе в ряди борців за соціалістичну революцію. Наслідуйте наш приклад. Пролетарі усіх націй Чехословаччини, об'єднайтесь у боротьбі на захист Радянської Росії, за перемогу комунізму» [21, с. 138—139].

Наступним кроком до згуртування революційних сил у Чехословаччині був з'їзд Німецької соціал-демократичної партії, який відбувся 3—7 жовтня 1920 р. в Карлових Варах. Щоб запобігти розколу, ліві на з'їзді пішли на компроміс, який забезпечував їм можливість широко пропагувати свої погляди.

Важливе значення для згуртування революційних сил Чехословаччини мало привітання Виконкому Комінтерну Марксистській лівій і комуністичним групам, в якому підкреслювалося: «Виконком із цілковитою впевненістю очікує, що Марксистська ліва, а також комуністичні групи об'єднуються в єдиний комуністичний фронт в усій Чехословаччині. Від комуністичного руху в Чехословаччині найближчим часом повинна вийти ініціатива створення єдиної централізованої Комуністичної партії, яка... повинна буде охопити революційний пролетаріат усіх національностей, які проживають на території Чехословаччини» [5]. У привітанні велика увага приділялась інтернаціональному згуртуванню трудящих.

10 грудня 1920 р. Марксистська ліва закликала трудящих до загального політичного страйку [20], в якому взяло участь

близько мільйона чоловік [4, од. зб. 132, арк. 48]. Страйк могутньою хвилею прокотився по всій країні, однак сили були нерівні, і буржуазії вдалося здобути перемогу. Понад 3000 робітників і робітниць було кинуте за ґрати.

Загальний політичний страйк свідчив про силу пролетаріату і, незважаючи на поразку, сприяв дальшому згуртуванню революційних сил. Робітничий клас ще раз переконався, що йому необхідно відмежуватися від реформістів і створити комуністичну партію, яка поведе його до перемоги. На це вказувалось і на партійній конференції, що відбулася 1—2 січня 1921 р. у Празі. У роботі конференції взяли участь представники словацької, німецької, угорської марксистських лівих. Конференція вирішила найближчим часом скликати партійний з'їзд, змінити назву партії і вступити до Комуністичного Інтернаціоналу [4, од. зб. 132, арк. 49]. В організаціях Марксистської лівої відбувалися дискусії, які допомагали керівництву, а також рядовим членам з'ясувати основні організаційні та ідейні принципи, на яких мала бути заснована комуністична партія.

16 і 17 січня 1921 р. в Любохні (Словачина) відбувся з'їзд, на якому були представлені революційні організації Марксистської лівої усіх національностей Словачини і Закарпатської України. Делегати висловились за вступ до Комуністичного Інтернаціоналу і прийняли його 21 умову. З'їзд ухвалив на основі пролетарського інтернаціоналізму на всій території Словачини і Закарпатської України створити єдині обласні, районні і місцеві організації. Була прийнята програма, дійсна до скликання загальнодержавного з'їзду лівої, та обрано тимчасовий Виконавчий комітет, завдання якого — здійснення рішень з'їзду, налагодження зв'язків з чеською лівою і спільна робота з нею по підготовці загальнодержавного з'їзду партії.

З 12 по 15 березня 1921 р. в Ліберці проходив загальнодержавний з'їзд німецької лівої, який схвалив 21 умову вступу до Комуністичного Інтернаціоналу. З'їзд проголосив себе з'їздом німецької секції КПЧ. Секція розглядала себе як тимчасову організацію до скликання загальнодержавного з'їзду чеської, словацької, німецької, угорської лівої. З'їзд відзначив, що в Чехословащині існують усі необхідні умови для спільної боротьби пролетаріату різних національностей.

Наведені приклади яскраво свідчать про великий вплив соціалістичних перетворень у Радянській Росії, творів класиків марксизму-ленінізму на ідейно-політичне та інтернаціональне згуртування трудящих Чехословащини, на зміцнення дружби між братніми народами. Згуртовувалися ліві сили, йшло розмежування в рядах соціал-демократичної партії. Поглиблення класової боротьби в країні, запалюючий приклад радянських народів у боротьбі проти інтервентів і білогвардійців, перші успіхи в будівництві соціалізму, поширення ідей наукового комунізму підготували умови для створення авангарду робітничого класу — Комуністичної партії Чехословащини.

Список літератури: В. И. Ленин и Коммунистический Интернационал. М., Политиздат, 1970. 2. Документы внешней политики СССР. Т. 2. М., Политиздат, 1958. 3. Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений. Т. 1, ноябрь 1917—август 1922. М., «Мысль», 1973. 4. Закарпатський обласний державний архів, ф. 29, оп. 3. 5. «Коммунистический Интернационал», 1920, № 3, с. 2622—2623. 6. Мельникова І. Шляхом боротьби і перемог. (До 50-річчя Комуністичної партії Чехословаччини). — «Український історичний журнал», 1974, № 5. 7. «Правда», 1920, 7 травня. 8. Пролетарская солидарность трудящихся в борьбе за мир (1917—1924). М., 1958. 9. Прунция С. Ю., Хланга О. В. Борьба за победу пролетарского интернационализма в чехословацком рабочем движении. К., «Наукова думка», 1974. 10. Ржигла О. Влияние Октябрьской революции на Чехословакию. М., «Иностранная литература», 1960. 11. Центральный партийный архив Института марксизма-ленинизма при ЦК КПРС. ф. 549, оп. 5. 12. Шишкин А. Чехословацко-советские отношения в 1918—1925 гг. М., «Мысль», 1963. 13. Шмераль Я. Образование чехословацкой республики в 1918 г. М., «Наука», 1967. 14. Doleši V. 40 let «Rudeho prava», SIVPL, 1960. 15. Ohlas, Velke Rijnowe socialistické revoluce v Československu. Sbornik dokumentů z let 1917—1921. Praha, 1954. 16. Ohlas Velke Rijnové socialistické revoluce na Slovensku. Bratislava, 1957. 17. Brehled dejin KSC na Slovensku. Bratislava, 1971. 18. «Rovnost», 1917, 10 листопада. 19. «Rude pravo», 1920, 10 жовтня. 20. «Rude pravo». Večerník, 1920, 10 грудня. 21. Vesely J. O vzniku o zalozeni KSC. Praha, 1953. 22. Vesely J. Češi a Slováci v revolučním Rusku 1917—1920. Praha, 1954. 23. Vzpomínky na vznik KSC SIVPL, 1962. 24. Založení Komunistické strany Československa Sbornik dokumentů na vzniku a založení KSC. (1917—1924). Praha, 1954.

Краткое содержание

В статье на конкретном фактическом материале показано влияние Великого Октября и социалистических преобразований в Советской России на подъем революционного движения в Чехословакии, на рост политического сознания и интернационального единства чехословацких трудящихся в борьбе против капиталистического гнета и эксплуатации.

В. М. ЦЯТКО, ст. викл.,
Луцький педінститут

БОРЬБА КОМУНІСТІВ ПОЛЬЩІ ЗА СОЛДАТСЬКІ МАСИ В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЙНОГО ПІДНЕСЕННЯ 1923 р.

Друга половина 1923 р. — період післявоєнного революційного піднесення, вершина революційного руху міжвоєнного двадцятиріччя в Польщі, коли Комуністична робітничка партія Польщі (КРПП), згідно з рішеннями III розширеного пленуму Виконкому Комінтерну (12—23 червня 1923 р.) і II з'їзду КРПП (19 вересня—2 жовтня 1923 року), організувала маси на боротьбу за повалення правочентристського уряду Вітоса і встановлення робітничо-селянського уряду.

У ході цієї боротьби КРПП проводила велику політико-виховну роботу в армії буржуазно-поміщицької Польщі, намагаючись нейтралізувати або й залучити солдат на бік трудящих. Польські комуністи, проводячи революційну роботу в армії, спиралися на положення марксистсько-ленінського вчення в цьому питанні. Зокрема, Ф. Енгельс, аналізуючи вплив класової боротьби на армію і передбачаючи можливість появи революційних настроїв у її рядах, писав, що в умовах загальної військової повинності «армія починає все більше і більше відображати настрої і думки народу» і стає з кожним днем «все менше надійною» як головне «знаряддя придушення» [1, т. 22, с. 177].

Незважаючи на жорстокі репресії, внаслідок яких у 1922 р. було припинено роботу відділу агітації в армії, створеного при ЦК КРПП, у 1923 р. комуністи Польщі знову домоглися поживлення політичної роботи серед солдат. Необхідність посилити опозиційні настрої в армії, хоча б частково революціонізувати її зумовлювалася й тим, що армія була тією надійною силою, на яку спиралися панівні класи Польщі в боротьбі з революційним рухом. Польська буржуазна армія вважалася тоді однією з найчисленніших у капіталістичному світі, поступаючись кількістю солдат лише перед французькою. У 1923 р. в ній налічувалося 30 дивізій, в яких служило 264193 солдати. Всього в збройних силах Польщі було тоді 267 тис. рядових, 28437 підофіцерів і 18756 офіцерів [13, с. 15].

Однією з причин поширення в армії революційних настроїв було нелегке становище солдат. У мемуарах маршал сейму М. Ратай писав, що постачання в польській армії тоді було погане, що, згідно зі статистичними даними, кожний солдат у 1923 р. «отримав» по дві з половиною пари чобіт, але часто солдати ходили босі. Така ж картина була і з обмундируванням [17, с. 207]. Зимою 1923 р. полковник Пшилуцький, який командував прикордонною охороною, докладав воеводі, що в 40-му батальйоні у солдат дуже зношене обмундирування [4, од. зб. 365, арк. 178].

Слід зауважити, що КРПП була в Польщі єдиною політичною партією, що вела в армії революційну роботу. В. І. Ленін висміював демагогічні і лицемірні заклики реакціонерів і реформістів поважати «нейтралітет» армії як спробу ізолювати армію від впливу революційної боротьби. В. І. Ленін говорив, що «армія не може і не повинна бути нейтральною», що «не втягувати армію в політику—це лозунг лицемірних слуг буржуазії», служак, «які на ділі завжди втягували армію в реакційну політику, перетворювали... в пособників поліції» [2, т. 12, с. 104].

Велику революційну роботу КРПП проводила й серед українців, призваних на службу в польську армію. Ще навесні 1923 р., коли українські юнаки із Східної Галичини вперше мали бути призвані до війська, КРПП поширила на Західній

Україні листівку «До новобранців зі Східної Галичини», в якій закликала новобранців-українців «не забувати ані на одну хвилину», що всі вони — «діти трудящого народу», щоб вони коли їх пошлють «вглиб Польщі» і спробують використати в боротьбі «проти бідних селян і страйкуючих робітників, пам'ятали про те, що всі трудящі є брати». Листівка настановлювала солдат із Галичини під час проходження служби шукати зв'язку «з місцевою комуністичною організацією» і організовувати у військових частинах комуністичні гуртки, щоб використати зброю, «яку їм дала в руки буржуазія, для захисту прав народу» [6, ф. 1, оп. 57, од. зб. 1080, арк. 2].

Про революційну роботу комуністів в армії з метою залучення її на бік трудящих навесні 1923 р. доносив дрогобицький повітовий староста львівським властям, відзначаючи, що в Дрогобицькому повіті «було взято до війська кількох комуністичних агітаторів в поборовому віці», а деякі з них пішли у військо добровільно. Староста звертав увагу вищестоячих властей на те, що ці комуністи мають намір «проводити у військових рядах комуністичну агітацію», і просив місцеву команду поліції подати йому список підозрілих [6, оп. 57, од. зб. 1080, арк. 1].

Одержавши такий список, дрогобицький староста переслав його у II відділ Краківського корпусного військового округу. В списку були названі прізвища та імена рядових, що перебували на дійсній військовій службі в 9-му полку Підгаллянських стрільців і підозрювалися в проведенні революційної «комуністичної агітації» серед солдат. Про все це дрогобицький повітовий староста доповів львівським воеводським властям 9 травня 1923 р. [6, ф. 1, оп. 57, од. зб. 1080, арк. 1].

Непокоїлися і командуючі корпусними військовими округами у східній частині Польщі. 17 лютого 1923 р. командуючий Брестським військовим округом генерал дивізії Шуберт зобов'язав усіх офіцерів, у зв'язку з ворожістю білоруського населення до війська, щоб вони «проводили в підрозділах, починаючи від роти і ескадрону, бесіди на тему про ставлення війська до населення» [4, од. зб. 372, арк. 3]. 17 квітня 1923 р. генерал Шуберт доповідав поліському і новогрудському воеводам, що на території довіреного йому округу діють партизанські загони [4, од. зб. 372, арк. 5]. Шуберт повідомляв, що випадки групового дезертирства зі зброєю уже траплялися в південній частині держави. Генерал просив воевод встановити контроль за документами всіх рядових, які перебувають у дорозі поодиночці чи малими групами, проїздом чи пішки, зі зброєю чи без. Він, у свою чергу, віддав розпорядження всім командирам округу, щоб на вимогу поліції кожний рядовий пред'являв документ і щоб на документах озброєних рядових були печатка і підпис командира [4, од. зб. 372, арк. 6].

Випадки дезертирства траплялися і в Люблінському військовому окрузі. Комендант округу поліції на Волині доносив

волинським воєводським властям, що в результаті агітації комуністів значною мірою революціонізувався 19-й полк уланів, розквартирований в Острозькому повіті. Він писав, що цей полк «русифікований» і складається з «ненадійного матеріалу», що окремі улани в ньому відкрито заявляють, що «чекають революційного перевороту в Польщі» і «бажають служити більшовикам, а не полякам». В кінці листа говорилося, що під час маршів і переходів улани 19-го полку «співають тільки російських пісень». Такий же лист було надіслано і командуючому Люблінським корпусним округом генералу дивізії Я. Ромеру [3, оп. 9, од. зб. 731, арк. 10].

І дійсно, в квітні 1923 р. з цього полку до Радянського Союзу перейшло 10 уланів, а в липні — 20 уланів з 20-го полку, що дислокувався в Кременецькому повіті. 23 липня 1923 р. волинський воєвода повідомляв міністра внутрішніх справ В. Керніка, що це сталося внаслідок революційної агітації комуністів [3, оп. 9, од. зб. 731, арк. 10—11].

Рекрути із Західної України, які проходили військову службу в Познанському, Келецькому і Люблінському воєводствах, писали своїм рідним листи, в яких відкрито говорилося «про близький крах Польщі, про комуністичну революцію, що має спалахнути». Солдати розповідали в листах, що «в час революції не тільки солдати-українці, білоруси й литовці, а й поляки римського віросповідання виступлять зі зброєю» проти буржуазного уряду Польщі. Власті визнавали, що такі переконання солдат свідчать про сильну комуністичну агітацію [5, од. зб. 63, арк. 46—77].

Солдати-українці, мобілізовані в Західній Україні, що служили поблизу кордону з Німеччиною, особливо на Познанщині, масово дезертували до Німеччини «з надією, що кружним шляхом дістануться до Радянської України». Власті фіксували, що «з відносно малих гарнізонів» на заході Польщі «дезертирує протягом місяця 25 солдатів польської національності» [5, од. зб. 63, арк. 43—77].

Про велику революційну роботу у рядах польської армії комуністів-українців дізнаємося з листів командуючого Торунським корпусним округом, який 28 вересня 1923 р. писав в інформаційний відділ поліції, що комітет КСМ у місті Влоцлавку «перебуває в тісному контакті» з підфіцером 14-го піхотного полку і що «власті вже напали на слід цього підфіцера, котрий є русином зі східної Малопольщі» [14, с. 172]. Серед солдатів цього округу комуністичною агітацією і пропагандою були охоплені 8-й полк саперів, військова стрілецька школа, 8-й полк важкої артилерії (корпусний), 15-й полк польової артилерії, 14-й піхотний полк, 61-й піхотний полк та 3-й полк військ зв'язку [14, с. 172].

Про велику пропагандистську роботу комуністів у військах Варшавського корпусного військового округу свідчить лист від 31 серпня 1923 р. командуючого корпусом генерала Погожель-

ського до підлеглих йому командирів. У листі зазначено, що «комуністична агітація» у військах Варшавського округу проводиться надзвичайно «інтенсивно», що комуністи прагнуть залучити на свій бік не тільки солдатів, а й офіцерів і про це «свідчать здійснені нещодавно арешти членів комуністичної організації у війську». Погожельський писав, що внаслідок «комуністичної пропаганди» в одному з полків Варшавського округу зареєстровано кількох солдатів, які йшли «серед білого дня» вулицею міста і співали революційну пісню «Сміло підемо в бій за владу Рад!», і що солдати одного з гарнізонів під час липневого страйку текстильників «відмовляли офіцерам у послуху і виявляли бажання віддати зброю населенню в разі їх роззброєння» робітниками [14, с. 172].

Влітку 1923 р. почастишали сигнали властей про активізацію роботи комуністів в армії. Так, 30 липня 1923 р. ковельський повітовий староста доносив волинським воєводським властям, що серед солдат 27-ї піхотної дивізії, штаб якої перебував у Ковелі, сіють «комуністичну агітацію нововключені в ряди армії рекрути» [3, оп. 9, од. зб. 731, арк. 7].

У відповідь на активізацію революційної роботи комуністів власті посилювали репресії. Наприклад, командуючий Варшавським округом 31 серпня 1923 р. наказав усім командирам посилити боротьбу з політичною діяльністю комуністів серед військових з метою знищення «в зародку комуністичної зарази у війську» [14, с. 190].

Відомості про революційну роботу комуністів, про заворушення серед солдат і поширення серед них революційних настроїв подавало польське воєводське управління у звіті за серпень 1923 р., в якому, зокрема, говорилося, що у воєводстві солдати зі «східних кресів» поширюють чутки «про можливу війну і революцію» [3, оп. 2, од. зб. 747, арк. 40].

У першій декаді вересня 1923 р. військовий міністр генерал Шептицький розіслав усім командуючим корпусними округами секретний наказ, в якому вказувалося, що у зв'язку з посиленням роботи комуністів в армії всі командири повинні «слідкувати» за настроєм серед солдат і протидіяти комуністичній агітації.

Військовий міністр наказав офіцерам «побільше перебувати з солдатами» і не допускати жодного прояву агітації комуністів. Він зобов'язав командирів «у кожній роті, а також в інших рівнозначних формуваннях» відібрати собі по декілька підготовлених «інтелігентних рядових» для проведення інформаційної роботи. За донесення про комуністичну агітацію міністр рекомендував таких людей винагороджувати додатковою відпусткою, грішми, підвищенням у військовому званні і т. д. [4, од. зб. 372, арк. 7].

10 вересня 1923 р. командуючий Брестським військовим округом генерал Шуберт дав розпорядження вважати негідним «свого становища» кожного офіцера, який в таких випадках

(у випадках комуністичної агітації. — В. Ц.) є слабим». Він наказав нести патруль на вулицях міст та оточити високою огорожею з колючим дротом територію казарм, особливо склади зброї і амуніції. У гарнізонах суворо заборонялося вживання алкоголю військовим, обмежувалася кількість відпусток військовослужбовцям. Генерал закликав офіцерів до негайного застосування зброї «у випадку революційного виступу» [4, од. зб. 372, арк. 7].

Шуберт зобов'язав усіх командирів підтримувати тісні зв'язки з місцевими адміністративними і поліцейськими властями, носити з собою вогнепальну зброю і бойові патрони на службі і у вільний час. У зв'язку з тим, що на території округу проживали люди різних національностей, було обмежено контакти військових з цивільним населенням [4, од. зб. 372, арк. 7]. Цей наказ Шуберта було розіслано командирам 9-ї, 20-ї і 30-ї піхотних дивізій та 9-ї кавалерійської бригади.

12 вересня Шуберт повідомляв військового міністра про становище в Брестському військовому окрузі та про вжиті ним заходи. Він писав, що на території округу серед цивільного білоруського населення ведеться революційна агітація, яка у військах має поки що «спорадичний характер» [4, од. зб. 372, арк. 9]. Шуберт вважав необхідним у випадку появи більших партизанських загонів на території округу оголосити особливе становище і послати каральні експедиції в ті місця, де «населення подавало допомогу партизанам» [4, од. зб. 372, арк. 10].

У відповідь на секретний наказ військового міністра командуючі військовими округами вжили ряд заходів, щоб загальмувати розгортання політичної діяльності КРПП в армії. Так, командуючий Варшавським військовим округом генерал Погожельський зобов'язав усіх командирів полків організувати наради офіцерів, на яких детально обговорити форми і методи боротьби з «комуністичною заразою» у війську, проводити з солдатами бесіди антибільшовицького змісту, наполегливо боротися з усякими проявами «політичної» агітації і звести «до мінімуму контактування солдат з місцевим населенням» [14, с. 191].

Командуючий Люблінським військовим округом у своєму розпорядженні підкреслював, що в багатьох частинах округу діють підпільні комуністичні організації. Він зобов'язав усіх командирів вжити рішучих заходів, щоб паралізувати комуністичну діяльність серед військовослужбовців і організувати постійний нагляд за рядовими солдатами з допомогою «спеціальних патрулів військової жандармерії», а в гарнізонах Волинського воеводства, населеного українцями, різко «обмежити контакти солдатів з населенням» [14, с. 192].

Підсумовуючи успіхи революційної роботи комуністів в армії, II з'їзд констатував, що з середини 1923 р. поліпшилась

робота комуністів у військах, зокрема почала нелегально виходити газета «Солдатські новини» [11, с. 236].

Міністерство внутрішніх справ також докладало зусиль, щоб ліквідувати комуністичні організації і припинити революційну агітацію в армії. За згодою генерального штабу міністр внутрішніх справ Польщі В. Кернік розіслав 14 вересня 1923 р. в усі воеводства лист, в якому повідомлялося про посилення революційної агітації у військах. Кернік закликав воевод і комендантів поліцейських округів до енергійних дій з метою припинення революційної агітації в армії [3, оп. 9, од. зб. 731, арк. 1].

Велику революційну роботу проводили комуністи і комсомольці в Краківському військовому окрузі, який охоплював територію Верхньосілезького і Краківського воеводств. У Краківі, зокрема серед солдатів, розповсюджував комуністичну літературу комуніст-робітник Гржибовський [5, од. зб. 12, арк. 62].

Новий поштовх для посилення революційної роботи в армії дали документи II з'їзду КРПП, які стали основою політичної роботи компартії в армії, зокрема маніфест до трудового народу Польщі, який закликав солдат польської армії не виконувати «ганебної ролі Каїнів щодо робітників у вирішальний момент їхньої боротьби», а стати «на боці своїх братів, що борються». Маніфест нагадував солдатам, що їхня справа «спільна зі справою їх батьків і братів», тих, хто бореться «за свободу, за хліб і землю робітникам і селянам». Цей документ з'їзду покладав «на кожного свідомого робітника і селянина обов'язок» роз'яснити «своїм братам у військових мундирах» рішення II з'їзду КРПП [6, ф. 121, оп. 2, од. зб. 16, арк. 5; 11, с. 592].

Напередодні загального політичного страйку власті вживали всіх заходів для боротьби з революційною агітацією у військах в період призову резервістів на військові навчання. Так, 29 жовтня 1923 р. командуючий Перемишльським корпусним округом генерал дивізії Латінік розіслав в усі полки корпусу таємний наказ, в якому говорилося, що у зв'язку з призовом резервістів на короткочасні навчання слід встановити за ними пильний нагляд офіцерів і підфіцерів. Генерал звертав увагу офіцерів на те, що багато резервістів, яких призвуть на навчання, раніше брали активну участь в діяльності політичних партій «з антидержавними тенденціями» і надалі підтримують зв'язки з місцевими комуністичними організаціями. Про найменші прояви у військах агітації комуністів Латінік зобов'язав інформувати командира взводу військової жандармерії [6, ф. 121, оп. 2, од. зб. 16, арк. 5 зв.].

Одночасно воеводські власті вживали відповідних заходів. Так, 4 листопада воеводські львівські власті зобов'язали всіх підвладних чиновників і повітових старост співробітничати з військовими в боротьбі з комуністичною агітацією у війську.

І все ж, незважаючи на ці заходи військових і цивільних властей, активна пропагандистська робота у війську продовжувалася, зокрема, розповсюджувалася комуністична література серед солдат Львівського і Перемишльського військових округів. 7 листопада 1923 р. про це були повідомлені всі повітові старости і директори Львівської поліції [6, ф. 121, оп. 2, од. зб. 16, арк. 7].

Внаслідок революційної агітації комуністів і комсомольців солдати передали робітникам чимало зброї й амуніції. Вл. Гдуля в своїх спогадах пише, що восени 1923 р. в 11-му піхотному полку, який стояв у Тарновських Гурах, діяли комуністичні групи. Коли цей полк було передислоковано до Кракова, комуністи швидко встановили контакти з робітниками і, несучи патруль, дали себе «обеззброїти». За прикладом комуністів й інші солдати здали свою зброю робітникам. Таким чином краківські трудящі отримали від солдат 11-го полку 35 гвинтівок [20, с. 102].

Результати революційної роботи комуністів проявилися уже в перший день загального політичного страйку. Так, у Кракові 5 листопада, коли на допомогу поліції прибув військовий загін, щоб розігнати робітничий мітинг, солдати приєдналися до робітників. Командир змушений був віддати команду про залишення солдатами площі. Почалося братання робітників з солдатами [12, с. 81].

6 листопада 1923 р. в Кракові вибухнуло збройне повстання робітників. Солдати-піхотинці, викликані на допомогу жандармерії, відмовилися підняти зброю проти своїх братів. Коли ж робітники прорвали заслін, солдати 6-ї і 4-ї рот 16-го піхотного полку зняли з гвинтівок багнети і змішалися з робітниками [15, с. 17]. Факти свідчать, що в робітників стріляли тільки поліцаї. Розуміючи, що робітникам необхідна зброя, солдати 6-ї і 4-ї рот дали обеззброїти себе [15, с. 17].

Здобувши близько 200 гвинтівок і кілька кулеметів, робітники атакували поліцейських і прогнали їх з центру міста або взяли в полон, відбили атаки кількох ескадронів уланів. Під час повстання в Кракові робітники взяли в полон 192 солдати і офіцери, 180 поліцаїв, здобули 8 кулеметів, броневий автомобіль та 4460 патронів [16, с. 150], 400 гвинтівок. Після повстання робітники змушені були повернути військовим властям 4 кулемети, 310 гвинтівок [18].

Незважаючи на надзвичайно важкі умови, після краківського повстання комуністи посилили революційну роботу в армії. В листопаді 1923 р. відділ агітації ЦК КРПП видав дві брошури для солдат, а в грудні — брошуру «Історія солдата-легіонера». Про посилення агітаційної роботи комуністів після краківського повстання з тривогою доповідав командуючому Краківським військовим округом начальник катовіцького гарнізону генерал бригади Горошкевич. Він, зокрема, відзначав, що серед солдат його 23-ї піхотної дивізії «появилася ма-

са листівок, брошур, відозв» [14, с. 173]. Тоді уже серед військових проводили агітаційну роботу учасники краківського повстання, призвані на військову службу, серед яких був робітник Анджей Гут [14, с. 179].

Про активну роботу комуністів в армії наприкінці 1923 р. свідчать рапорти й інших генералів. Так, командуючий Львівським військовим округом генерал Єнджеєвський писав командирам 11 і 12 дивізій у Тернопіль і Станіслав, що КРПП разом із КСМ розгорнула велику роботу в польській армії. Він також повідомляв про поширення серед солдат округу брошури «Через червоне море (Історія солдата-легіонера)» та про особливо активну роботу комуністів у Краківському, Перемишлянському і Львівському військових округах, у гарнізонах яких було знайдено комуністичні листівки, брошури й газети [6, ф. 243, оп. 1, од. зб. 64, арк. 1].

Особливо великого значення КРПП надавала повстанню в Кракові, на барикадах якого був започаткований робітничо-селянський союз польських, білоруських і українських робітників і селян в солдатській шинелі. Досвід краківського повстання показав, що частина солдат-селян у вирішальний момент виступить на боці робітників в боротьбі з реакцією та капіталом. Закликаючи робітників і селян до зміцнення закладеного в боях 6 листопада 1923 р. в Кракові робітничо-селянського бойового союзу, ЦК КРПП в одній із відозв писав, що «краківські робітники і солдати заслужили собі вічну пам'ять і шану трудящого народу», що в Кракові «вперше солдат побратався з робітником, селянин у солдатському мундирі подав руку робітникові», що на вулицях Кракова «солдат-українець із Східної Галичини» «в польському робітникові пізнав брата» [14, с. 187—188].

У відозві Виконкому Комінтерну в зв'язку з цим було відзначено, що слід «ширити і зміцнювати цей союз робітника і селянина, скріплений кров'ю в Кракові», що боротьба за такий союз є основним завданням комуністів [8].

Під час краківського повстання, всупереч буржуазним націоналістам різного роду, було закладено основи інтернаціонального союзу трудящих Польщі в революційній боротьбі. Адже для придушення революційних виступів на окупованих землях Західної України і Західної Білорусії польські власті посилали поляків, а на польські землі — українців та білорусів. Наприклад, командир 5-ї піхотної дивізії, що стояла в районі Львова, комплектував полки лише з мобілізованих із Кракова, Лодзі і Познані [6, ф. 243, оп. 1, од. зб. 375, арк. 78]. Серед солдат краківського гарнізону було багато українських юнаків із Дрогобиччини. Краківське ж повстання показало, що політика нацьковування солдат однієї національності на робітників іншої національності провалилася. З цього приводу Виконком Комінтерну у відозві «До повстання польських робітників в Кракові» підкреслював, що «в Кракові польський і

український селянин у солдатському мундирі перейшов на бік робітників» [8].

Польські комуністи зробили правильні висновки з поведінки солдат під час краківського повстання. Відразу ж після одержання повідомлення про краківське повстання М. Кошутська надіслала в ЦК КРПП 9 листопада лист, в якому підкреслювала, що краківські події мають для компартії «вельтенське значення з погляду політичного і організаційного», і запитувала, чи після звістки про повстання в Кракові ЦК КРПП видав «Відозву до війська» [21]. В листі зазначалося: «Про краківські події слід написати популярну агітаційну брошуру для солдат, селян і молоді. В цілому мусимо створити цілу краківську літературу і краківські події всебічно висвітлювати для самих себе і для широких мас. Мусимо створити краківську легенду і особливо популяризувати її серед солдат» [21, с. 149—150].

Незабаром польським комуністом Т. Домбалем була написана брошура [10], в якій висвітлювались дії солдат і робітників Кракова 6 листопада 1923 р.

Підтримка солдатами виступу краківських робітників популяризувалась і ЦК КСМ Польщі. Зокрема, в листівці «Хай живе братерство робітника в мундирі з робітником в блузі!», випущеній на честь Міжнародного дня пролетарської молоді 7 вересня 1924 р., містився заклик до братерського єднання робітників і солдат за прикладом Кракова. Відозва ЦК КСМ Західної України закликала солдат створювати комуністичні організації у війську і пам'ятати «про приклад солдат трьох краківських полків 1923 року» [6, ф. 121, оп. 3, од. зб. 375, арк. 3].

Влітку 1924 р., після закінчення судового процесу над краківськими повстанцями, ЦК КРПП розповсюдив листівку, в якій знову схвалював і популяризував виступ солдат у Кракові. В листівці говорилось: «Польські солдати!.. Суд визнав, що злочинцями були міністри, які послали солдат проти робітників. Польський солдате! Пам'ятай про це! Коли спробують використати тебе в громадянській війні, поверни зброю проти тих, хто дає ці злочинні накази!» [9, арк. 30].

Поведінка солдат на вулицях Кракова осмислювалась і офіцерами польської армії, які після краківського повстання почали удосконалювати тактику вуличних боїв та придушення революційних виступів трудящих. Цьому питанню була і, зокрема, присвячена книга підполковника генерального штабу С. Ровецького під назвою «Вуличні бої». Ця книга вийшла у видавництві військового міністерства і офіційним листом начальника генерального штабу була рекомендована для вивчення офіцерам і генералам [19].

Революційну роботу в армії буржуазної Польщі вели не тільки комуністи-військовослужбовці, а й комуністи невійськових професій. За революційну роботу в армії та розповсюджен-

ня комуністичної літератури серед солдат в 1923 р. було арештовано і ув'язнено 7 військовослужбовців [6, с. 196], робітник-комуніст Гржибовський [5, од. зб. 162, арк. 62]. Серед солдатів Краківського військового округу вів революційну роботу комуніст Тадеуш Цвік — майбутній комісар 45-ї республіканської дивізії в Іспанії в 1937—1939 рр.

Революційна боротьба КРПП в 1923 р. отримала високу оцінку міжнародного комуністичного руху. Виконавче бюро Профінтерну підкреслило, що завдяки цій боротьбі пролетаріат Польщі став одним із «найбільш революційно-сильних загонів європейського пролетаріату» [7, с. 245]. Восени 1923 р. пролетаріат Польщі зазнав поразки, але краківські події з усією очевидністю виявили пробудження революційної свідомості широких народних мас, політичну неспроможність і гнилість буржуазно-поміщицького ладу Польщі, в основу якого було покладено національне гноблення і капіталістичне поневолення народів, що її населяли. Цьому значною мірою сприяв ріст революційних настроїв у польській армії, вплив агітаційної роботи КРПП.

Список літератури: 1. *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори. 2. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 3. Волинський обласний державний архів, ф. 46. 4. Брестський обласний державний архів, ф. 67, оп. 1. 5. Івано-Франківський обласний державний архів, ф. 2, оп. 1. 6. Львівський обласний державний архів. 7. *Международное профдвижение 1923—1924 гг.* М., 1924. 8. «Правда», 1923, 17 ноября. 9. Центральний державний історичний архів у м. Львові, ф. 205, оп. 1, од. зб. 1259. 10. *Dąbal Tomasz.* Zbrojne powstanie krakowskie. Kraków, 1924. 11. II zjazd Komunistycznej Partii Robotniczej Polski (19. IX—2. X 1923). Warszawa, 1968. 12. *Drobnier Bolesław.* Bezustanna walka. T. 2. Warszawa, 1965. 13. *Najnowsze dzieje Polski.* T. 4. Warszawa, 1961. 14. *Pawłowski Ignacy.* Polityka i działalność wojskowa KPP 1918—1928. Warszawa, 1964. 15. *Powstanie krakowskie 1923 roku.* Warszawa—Kraków, 1973. 16. *Pruchnik Adam.* Pierwsze piętnastolecie Polski Niepodległej (1918—1933). Warszawa, 1933. 17. *Rataj Maciej.* Pamiętniki 1918—1927. Warszawa, 1965. 18. «Robotnik», 1924, 12 czerwca. 19. *Rowiecki St.* Walki uliczne. Warszawa, 1928. 20. *Wierni sprawie.* Katowice, 1968. 21. «Z pola walki», 1965, Nr. 3.

Краткое содержание

В статье показана революционная работа Коммунистической рабочей партии Польши в польской буржуазной армии в ходе кульминационных выступлений пролетариата в ноябре 1923 года. Автором использованы опубликованные документы и материалы архивов.

*Л. Г. БАІК, доц.,
Львівський університет*

**ВПЛИВ ІДЕЙ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ
НА ПІДНЕСЕННЯ БОРотьБИ УКРАЇНСЬКИХ
І ПОЛЬСЬКИХ ТРУДЯЩИХ
ЗА ДЕМОКРАТИЗАЦІЮ ШКОЛИ
НА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1919—1939)**

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції, поклавши кінець соціальному й національному гнобленню народів Росії, дала могутній поштовх до революційної боротьби за соціалізм у всьому світі, посиленню національно-визвольного руху колоніальних народів проти гніту імперіалістів. В. І. Ленін писав, що «російський зразок показує всім країнам дещо, і дуже істотне, з їх неминучого і недалекого майбутнього» [1, т. 41, с. 4].

Вплив ідей Жовтневої революції позначився в першу чергу на піднесенні революційної боротьби в сусідніх з Росією державах, зокрема в буржуазно-поміщицькій Польщі, яка насаджувала колоніальні порядки на окупованих землях Західної України і Західної Білорусії, проводила жорстоку політику соціального і національного гноблення поневоленого населення.

Українських і польських трудящих Західної України, які протягом століть жили і працювали поруч, єднала спільна боротьба проти класового ворога — поміщиків і капіталістів. Інтернаціоналізм двох братніх народів під впливом ідей Великого Жовтня особливо яскраво проявився в період боротьби 1919—1939 рр.

Він знайшов своє відображення і в русі за демократизацію школи.

У статтях та брошурах з історії школи на західноукраїнських землях [3; 8; 10] інтернаціональній єдності українських і польських прогресивних сил у боротьбі за демократизацію школи у 1919—1939 рр. не приділено належної уваги. Мета цієї статті — на основі архівних матеріалів, газет і журналів того періоду, а також досліджень радянських і польських учених висвітлити це питання.

Уряд буржуазно-поміщицької Польщі проводив реакційну політику щодо школи, спрямовану на обмеження освітнього рівня простого народу, перетворення навчальних закладів у знаряддя пропаганди шовінізму, клерикалізму, зведення наклепів на СРСР. Встановлена з перших днів існування польської буржуазної держави система освіти носила гостро виражений класовий характер. Для трудящих мас організовувалися лише початкові школи, середні ж і вищі навчальні заклади з непомірно високою платою за навчання призначалися виключно

для дітей панівних класів. Проведена у 1932 р. шкільна реформа і надалі в першу чергу задовольняла інтереси поміщиків і буржуазії в галузі освіти [9; 5, с. 65].

Початкова школа давала дітям трудящих тільки елементарні основи знань. Польські власті зовсім не ставили за мету мати високоосвічену робочу силу, і тому на вивчення основних предметів відводилося лише 57,3% годин навчального плану. Весь навчальний процес був пройнятий шовіністичним та релігійним духом.

Недарма католицька ієрархія в Польщі з задоволенням констатувала, що «польські шкільні закони належать до найкращих в Європі під оглядом пристосування їх до християнської педагогіки» [Цит. за: 18].

Незважаючи на запровадження так званого обов'язкового навчання, у початковій школі вчилася заледве 40—50% дітей шкільного віку. Основною причиною невідвідування були злидні трудящих, масове використання дитячої праці на промислових підприємствах, у куркульських господарствах.

Уряд панської Польщі розглядав школу на землях Західної України як знаряддя денационалізації українського населення, інтенсивно проводив курс на ліквідацію шкіл з українською мовою навчання. 31 липня 1924 р. був прийнятий так званий кресовий закон, за яким нібито для гарантії «вільного» вибору мови навчання проводилися шкільні плебісцити, які проходили в умовах шантажу, підкупів, жорстокої розправи з тими, хто вимагав рідної мови навчання [12, с. 427; 14, ф. 179, оп. 1, спр. 1320].

Про наслідки асиміляторської політики в галузі освіти переконливо свідчать статистичні дані: якщо у 1919 р. на Західній Україні працювало 3662 початкові школи з українською мовою навчання, то у 1925 р. — 1055 [22], у 1930 р. — до 650 [16, с. 31], а у 1939 р. — лише 139 шкіл [7, ф. 163, спр. 78].

У проведенні антинародної шкільної політики панівна верхівка Польщі знаходила підтримку українських буржуазних націоналістів та уніатського духовенства [4, с. 52—53]. Даючи оцінку цьому співробітництву, прогресивний журнал «Вікна» у 1932 р. писав: «Українські фашисти вдають, що вони страшні вороги польських фашистів. У дійсності якраз навпаки. Їх лучить спільна ненависть до Радянського Союзу. В них спільна ціль, супроти якої всі дрібні непорозуміння не мають жодного значення» [5, с. 54].

У відповідь на реакційну шкільну політику правлячої верхівки Польщі на боротьбу за демократизацію школи піднялися українські і польські трудящі, прогресивно настроєна інтелігенція, передова учнівська молодь. Вони вимагали безплатного навчання, реформи в системі освіти: озброєння учнів глибокими знаннями, припинення фашизації і клерикалізації шкіл, навчання рідною мовою. Зразком справедливого вирішення шкільного питання була для них освітня політика в СРСР.

Прогресивні кола українського і польського населення пропагували досягнення Країни Рад у галузі культури і освіти через підпільну комуністичну пресу і легальні прогресивні видання [15].

Ознайомленню трудящих, передової інтелігенції, зокрема народних учителів, з успіхами будівництва радянської школи сприяла брошура відомого польського діяча в галузі освіти Я. Канторовича «Чи останній період радянської шкільної політики означає повернення до старої школи?» В ній давалась характеристика основних етапів розвитку радянської школи, підкреслювалось, що радянська система народної освіти не має собі рівної у світі і що народні вчителі повинні вивчати досвід роботи школи в СРСР, яка прагне «до того, щоб у найближчі роки загальна освіта охоплювала не лише початкову, а й середню школу, про що не можна було серйозно думати у довоєнній Росії» [20, с. 62].

Відомості про радянську школу проникали і на сторінки буржуазної преси. Перекручуючи факти про нові заходи Радянської влади щодо удосконалення змісту освіти, автори статей все ж не змогли спростувати того, що ЦК ВКП(б) робить усе, щоб забезпечити підростаючому поколінню всебічний розвиток [9, № 17—18, с. 245]. Офіційний орган українських учителів Західної України газети «Учительське слово» у статті «Публічна освіта в Радянській Росії» писала, що освіта, яка до революції була привілеєм заможного населення, стала доступною для широких мас [13, № 6]. Ця ж газета повідомляла, що більшовики надзвичайно піклуються про дітей, роблять «усе, що тільки можна. Недостаток жирів, але мимо цього в Петербурзі можна стрінати дітей ліпше відживлюваних, чим убогі діти Відня або Берліна» [13, № 8—9].

Прогресивна громадськість Західної України постійно цікавилася розвитком народної освіти в Радянській Україні. «Сам факт, — признавав у 1938 р. один із націоналістичних діячів Бохенський, — що на Радянській Україні викладання ведеться українською мовою, що будується національна культура, має велике значення як фактор, який особливо утруднює асиміляцію українців» [17, с. 32].

Трудящі маси застосовували різні форми боротьби за демократизацію школи: шкільні страйки, демонстрації, бойкоти, скарги, петиції. Особливо великих розмірів набрали виступи трудового населення під час проведення шкільних плебісцитів.

У 30-ті роки по Західній Україні прокотилася хвиля шкільних страйків і демонстрацій, активними учасниками яких були учні початкових шкіл і гімназій.

Далеко за межами Дрогобицького повіту стали відомі події в селі Колпець, де 3 квітня 1933 р. учні місцевої школи та сільська молодь вийшли на демонстрацію. Вони вимагали рідної мови навчання, ліквідації палочної дисципліни. Під час виступу молоді на школі майорів червоний прапор [14, ф. 179,

оп. 2, спр. 3909, арк. 8]. У селі Тисовиця Турківського повіту учні під час страйку розповсюджували листівку, в якій вимагали повного утримання дітей на державні кошти, рідної мови навчання. Один із учнів заявив учителям: «Ми хочемо революції пролетаріату!» [14, ф. 179, оп. 1, спр. 242, арк. 2]. Даючи оцінку подіям, шкільні власті підкреслювали, що ці діти «виховані в комуністичному дусі їхніми батьками» [14, ф. 179, оп. 1^б, спр. 207, арк. 30].

Страйкуючі у 1932 р. учні села Кобаки на Станіславщині виступили з лозунгами «Ми голодні!», «Ми хочемо їсти!», «Ми вимагаємо допомоги!» Біля школи були розкидані листівки з закликами «Хай живе організація піонерів!», «Хай живе рідна мова!», «В Росії немає голоду!» [6, ф. 2, оп. 1, спр. 1272, арк. 1—2].

У січні 1933 р. в селі Янів Тереховлянського повіту на стінах будинків з'явилися написи з вимогою запровадити в школах радянську систему освіти [11, ф. 274, оп. 4, спр. 216, арк. 107].

Розгортання революційних подій, розповсюдження комуністичної літератури оприяло й поширенню антирелігійних настроїв серед учнів різних національностей початкових шкіл і гімназій. Так, у селі Балинцях Коломийського повіту після розпорядження попросити всіх учнів прийти на сповідь один із них заявив перед класом, що «до сповіді не піде, бо його світоглядом є Маркс і Ленін» [14, ф. 179, оп. 1, спр. 242, арк. 2]. Учні в селі Кобаки розкидали листівки з закликами: «Геть церкву, не співати в школі церковних пісень! Хай живе інтернаціонал!» [19]. На проведених у 1935 р. в містечку Бібрка зборах уніатського духовенства відзначалося, що «молодь у гімназіях збільшовизована» [14, ф. 179, оп. 3, спр. 851, арк. 12].

Учасники скликаної у Перемишлі в 1937 р. конференції директорів середніх шкіл Львівської кураторії, відзначаючи зростання серед молоді революційних настроїв, говорили, що в післявоєнний період «авторитет костела також похитнувся...» [14, ф. 179, оп. 36, спр. 105, арк. 10], особливо серед учнів із середовища робітників [14, ф. 179, оп. 3, спр. 94, арк. 114].

Велику роботу по залученню учнів української, польської і єврейської національностей до боротьби за прогресивну школу проводили підпільні піонерські і комсомольські організації. У 1936 р. львівський воевода звернувся з таємним донесенням до поліції і шкільних властей про необхідність посилення репресій проти учнів, які належали до таких «конспіраційних революційних організацій, як «Революційна спілка незаможної молоді шкіл», «Піонер» і т. д.» [14, ф. 179, оп. 1^б спр. 179, арк. 1].

Далеко за межами Західної України стало відомо про розкриття поліцією підпільних учнівських організацій у Золочеві і Бродях та про розправу з її членами. Створена в Золочівській гімназії комсомольська організація проголошувала ідеї

соціалістичної революції [14, ф. 179, оп. 3, спр. 640, арк. 2—16]. Члени «Піонера» у Бродах були віддані під суд. У звинувачувальному акті говорилося, що діти ці належали до комуністичної організації, яка «прямує до перемоги пролетарської революції, встановлення диктатури пролетаріату в Польщі та возз'єднання Західної України з Радянською Україною». На захист арештованих дітей піднялися робітники вугільного басейну Польщі, прогресивна інтелігенція Варшави та інших міст. Під тиском громадськості уряд змушений був звільнити дітей [14, ф. 113, оп. 1, спр. 744, арк. 1—2].

У таємному листі Львівського воеводського управління від 6 травня 1936 р. до кураторії, повітових адміністративних і політичних органів повідомлялось, що комуністичну й антирелігійну пропаганду серед учнівської молоді Західної України ведуть не лише місцеві підпільні комуністичні організації, а й такі товариства, як «Гурток червоних учених» у Варшаві, «Літар» у Кракові «Фронт лівих письменників у Польщі», «Дискусійний клуб інтелігенції» у Вільнюсі та ін. [14, ф. 179 оп. 16, спр. 179, арк. 1].

Особливо непокоїла шкільні власті підтримка законних вимог українського населення польськими трудящими. Як свідчать архівні документи, декларації за українську мову навчання підписали жителі польської національності села Поточани Бережанського повіту [14, ф. 179, оп. 2, спр. 1823, арк. 3]. З тривогою сільська верхівка села Мединичні повідомляла Самбірську шкільну раду про те, що українське населення «здобуває щораз більше прихильників» серед поляків [14, ф. 179, оп. 2, спр. 1593, арк. 25]. Шкільний інспектор у Заліщиках писав до Львівської кураторії, що «з боку польського населення не зауважено належного зацікавлення справою», а потрібні декларації були вирвані у поляків силоміць особами, до цього уповноваженими [14, ф. 179, оп. 2, спр. 538, арк. 23]. Обурюючись створенням окремої польської школи для кількох дітей, польські і українські трудящі села Богушева на Рогатинщині писали шкільним властям: «Зроблено це хіба для того, щоб розділити населення однієї громади, викликати розбрат і національну ворожнечу між членами громади, які дотепер жили між собою в гармонії і злагоді» [14, ф. 179, оп. 2, спр. 2829, арк. 5].

Українські трудящі знаходили підтримку і в прогресивно настроєних польських учителів, які вимагали видання підручників українською мовою, навчання українських дітей рідною мовою [21, с. 13].

Намагаючись за всяку ціну перешкодити інтернаціональному єднанню польських і українських трудящих, власті підняли в школах Західної України кампанію антисемітизму, штучно роздували національну ворожнечу [14, ф. 179, оп. 3, спр. 843, арк. 49]. Ці дії викликали гострий протест з боку робітників, прогресивно настроєної інтелігенції. У 1937 р. до курато-

ра Львівського шкільного округу звернулася з листом група видатних учених Львова на чолі з колишнім прем'єр-міністром Польщі проф. К. Бартемом, в якому вони гнівно таврували політику фашизації шкіл, закликали уряд припинити насадження людиноненависницької ідеології і виховувати шкільну молодь у дусі дружби до інших національностей [14, ф. 179, оп. 1^б, спр. 259, арк. 3—4].

Боротьбу трудящих за передову школу очолила Комуністична партія Польщі і її передовий загін — Комуністична партія Західної України. Комуністи вважали цю боротьбу невіддільною від боротьби за соціальне і національне визволення та возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. «Боротьба за школу, — говорилося в одній із листівок КПЗУ, — то для нас частина боротьби за визволення Західної України з-під ярма окупації, боротьби проти польського імперіалізму, проти фашистської диктатури. Боротьба за школу — то частина боротьби за соціалізм» [7, ф. 139, оп. 9, спр. 376, арк. 59].

КПП і КПЗУ проводили велику роботу по інтернаціональному єднанню трудящих у боротьбі за школу. Відзначаючи підтримку польськими трудящими вимог українського населення в галузі освіти, ЦК КПЗУ у резолюції 1930 р. підкреслював, що «не може бути хоч би найменшого випадку окупантської розправи, випадку розгрому і замкнення українських культурно-освітніх, господарчих і т. п. організацій, щоб не відбилися по цілому краю і в цілій Польщі в масових виступах, демонстраціях, протестах, страйках і в першу чергу робітничих» [2, с. 12].

Боротьба за демонстрацію школи в Західній Україні в роки окупації її панською Польщею є яскравою сторінкою інтернаціонального єднання українських і польських трудящих у боротьбі проти спільного ворога — поміщиків і капіталістів. Висуваючи революційні вимоги перебудови всієї системи народної освіти на демократичних основах, трудящі маси розуміли, що здійснення їх можливе тільки в єдності дій всіх прогресивних сил у боротьбі за соціальне і національне визволення.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. Резолюція ЦК КПЗУ про положення на Західній Україні та завдання партії. Політична ситуація на Західній Україні та завдання КПЗУ. Львів, вид-во ЦК КПЗУ, 1930. 3. *Байк Л. Г.* Велика Жовтнева соціалістична революція і народна школа в Західній Україні (1918—1920 рр.). — «Наук. зап. Львів. пед. ін-ту», т. IX. Львів, 1958. 4. *Байк Л. Г.* Критика реакційної ролі українського буржуазного націоналізму і клерикалізму в галузі народної освіти. — «Вісник Львів. ун-ту ім. Ів. Франка. Питання педагогіки вищої школи». Львів, 1974. 5. «Вікна». 1932. 6. Івано-Франківський обласний державний архів. 7. Львівський обласний державний архів. 8. *Павлюк І. С.* Боротьба за народну школу в Західній Україні (1919—1939 рр.). — У кн.: З історії західноукраїнських земель. Вип. 2. К., 1957. 9. «Рідна школа», 1932. 10. *Струбицький В., Шпортенко О.* За освіту для народу. Львів, 1969. 11. Тернопільський обласний державний архів. 12. Торжество історичної

справедливості. Вид-во Львів, ун-ту, 1968. 13. «Учительське слово». 1920. 14. Центральний державний історичний архів УРСР у Львові. 15. Цьох Й. Т. Комуністична преса Західної України (1919—1939 рр.). Львів, 1966. 16. Чавдаров С. Х. Школа Західної України под гнетом польської шляхти. — «Советская педагогика», 1939, № 11—12. 17. Bocheński A., Łoś S., Bączkowski W. Problem polsko-ukraiński w ziemi Czerwieńskiej. Warszawa, 1938. 18. «Głos nauczycielski», 1964, 2 lutego. 19. «Ilustrowany Kurjer Codzienny», 1931. 1 czerwca. 20. Kantorowicz J. Czy ostatnia faza sowieckiej polityki szkolnej stanowi powrót do dawnej szkoły? Warszawa, 1935. 21. «Kwartalnik Nauczycielski», 1936, N 1—5. Szkoły powszechnie Rzeczypospolitej Polski w roku szkolnym 1925—1926. Warszawa. 1927.

Краткое содержание

В статье рассматривается влияние идей Великого Октября на усиление борьбы украинских и польских прогрессивных сил Западной Украины за демократизацию школы, раскрывается интернациональное единение населения в борьбе за осуществление революционных требований в области образования — бесплатного обучения на родном языке, материальной помощи детям трудящихся, устранения влияния фашистской идеологии и клерикализма на школу.

Л. О. ЗАШКІЛЬНЯК, ст. викл.,
Львівський університет

ДОСВІД ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ І ЗМІЦНЕННЯ НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В ПОЛЬЩІ В 1944—1947 рр.

Розвиток сучасного революційного процесу привертає велику увагу до питань захисту революційних завоювань трудящих. Досвід історії неодноразово підтверджував у минулому і демонструє сьогодні переконливі приклади справедливості марксистсько-ленінського положення про те, що «історична правда полягає в тому, що *правилом* є при всякій глибокій революції *довгий, упертий, запеклий* опір експлуататорів, які зберігають протягом ряду років великі фактичні переваги над експлуатованими» [3, т. 37, с. 252]. Отже, всяка революція повинна перш за все вміти забезпечити збереження революційних перетворень. Аналізуючи трагічні уроки чилійської революції, Л. І. Брежнев у Звіті ЦК ХХV з'їзду КПРС відзначив, що «революція повинна вміти себе захистити» [4, с. 33].

В арсеналі сучасних революцій нагромаджений багатий досвід міжнародного комуністичного і робітничого руху в захисті революційних завоювань. Неоцінним вкладом у збагачення скарбниці марксизму-ленінізму практичним досвідом боротьби за зміцнення революційних завоювань стала Велика

Жовтнева соціалістична революція. Завоювання Великого Жовтня були творчо використані робітничими і комуністичними партіями країн Центральної та Південно-Східної Європи в період народно-демократичних революцій. Досвід СРСР і країн соціалістичної співдружності у питанні захисту завойовань революції має неперехідне історичне значення. Основні положення його відображені в документах КПРС, міжнародних нарад комуністичних та робітничих партій.

У цій статті зосередимо увагу на використанні досвіду Великої Жовтневої соціалістичної революції у конкретних формах і методах боротьби з контрреволюційними, реакційними силами в Росії та на застосуванні його в нових міжнародних та специфічних національних умовах. У цьому відношенні спроба розглянути головні аспекти боротьби з контрреволюцією в радянських республіках і Польщі в порівняльному плані, на нашу думку, сприятиме виявленню творчого підходу до застосування загальних закономірностей захисту революції соціалістичної і народно-демократичної.

Народно-демократична революція в Польщі, як і в інших країнах Центральної і Південно-Східної Європи, розгорталася в особливих як внутрішніх, так і зовнішніх умовах, пов'язаних з боротьбою народних мас проти найреакційніших сил імперіалізму — гітлерівського фашизму. Боротьбу на міжнародній арені очолював Радянський Союз. Ці обставини повною мірою позначилися на революційній боротьбі трудящих Польщі. Суттєвою особливістю народно-демократичної революції в Польщі було поєднання боротьби за національне визволення з боротьбою за соціально-економічну перебудову суспільства, що стало важливою передумовою згуртування навколо робітничого класу переважної більшості трудящих, а також значних прошарків дрібної і середньої буржуазії. У свою чергу, це вело до зростання демократичних завдань у програмі соціальної перебудови суспільства, що не знімало з порядку денного соціалістичних перетворень. Марксистсько-ленінська Польська робітничая партія (ППР), яка очолила боротьбу народу за соціальне і національне визволення, кінцевим своїм завданням вважала побудову соціалізму в країні*. Керівництво ППР виходило з тих загальнодемократичних завдань, які стояли перед польською громадськістю, і з положення марксизму-ленінізму про те, що пролетаріат не може бути підготовлений до перемоги над буржуазією, якщо не проводить «всебічної, послідовної і революційної боротьби за демократію» [3, т. 27, с. 238]. Ігнорування історичної обстановки і негайний перехід до соціалістичних лозунгів в умовах Польщі в 1944—1945 рр. були тактичною помилкою. В цьому керівниц-

* На цьому наголошувалось на травневому (1945 р.) Пленумі ЦК ППР: перехід до соціалістичних лозунгів буде можливий в Польщі після проведення послідовної демократизації усіх сторін суспільного життя [27, с. 4—6].

тво ППР виходило з досвіду Жовтневої революції в Росії та положення В. І. Леніна щодо творчого використання досягнень інших комуністичних партій. У листі до Г. К. Орджонікідзе в березні 1921 р. В. І. Ленін писав: «Прошу пам'ятати, що і внутрішні, і міжнародні умови Грузії вимагають від грузинських комуністів не застосування російського шаблону, а вмілого і гнучкого створення своєї тактики, яка ґрунтувалася б на більшій поступливості всіляким дрібнобуржуазним елементам» [3, т. 42, с. 353].

У ході народно-демократичної революції в Польщі в 1944—1948 рр. загальнодемократичні перетворення поєднувалися із соціалістичними. Складне переплетіння загальнодемократичних і соціалістичних перетворень утруднювало визначення характеру і змісту народно-демократичної революції в Польщі. За характером вона послідовно вирішувала революційно-демократичні завдання і готувала базу для переходу до соціалістичного будівництва. В науці є дві основні точки зору на питання про зміст даної революції: згідно з першою, революційна влада в 1944—1948 рр. була диктатурою робітничого класу і селянства, згідно з другою — диктатурою пролетаріату (Пор.: 18, с. 66—67; 10, с. 30—32; 24, с. 165—172). Не вдаючись у деталі визначення змісту революційної влади в Польщі в період народно-демократичної революції, необхідно констатувати, що придушення опору контрреволюційних сил здійснювалося революційною владою, яка знаходилася в руках трудящих на чолі з робітничим класом. Боротьба з силами реакції і контрреволюції збіглася з періодом становлення народної влади. Можна стверджувати, що в ході гострої класової боротьби в 1944—1948 рр. відбувалось утвердження революційної диктатури пролетаріату, що не суперечить характеру народно-демократичних перетворень. Аналізуючи поняття «загальнонаціональна революція», В. І. Ленін особливо підкреслював «необхідність точного аналізу тих різних інтересів різних класів, які сходяться на певних, визначених, обмежених загальних завданнях» [3, т. 15, с. 264] і вказував, що врахування деяких спільних інтересів верств населення дає змогу робітничому класу згуртувати навколо себе широкі кола трудящих і дрібної буржуазії та забезпечити встановлення диктатури пролетаріату, яка найбільш послідовно і революційно задовольнить прагнення цих соціальних груп. «Тому пролетаріат... здатний і повалити буржуазію і привернути потім на свою сторону багатьох союзників з такої маси напівпролетарів і дрібних буржуа, яка ніколи наперед за панування пролетаріату не висловиться, умов і завдань цього панування не зрозуміє, а тільки з дальшого... досвіду переконається в неминучості, правильності, закономірності пролетарської диктатури» [3, т. 40, с. 22].

Критикуючи опортуністичні перекручення марксизму в питанні про революцію, В. І. Ленін заперечував проти спроб

«поставити штучну, китайську стіну» між буржуазно-демократичною і соціалістичною революціями. Його висновок, підтверджений досвідом Великої Жовтневої соціалістичної революції, свідчить про те, що загальнодемократичні завдання найбільш послідовно були вирішені в ході соціалістичних революцій в умовах диктатури пролетаріату. Тому відокремлення однієї революції від іншої «чим-небудь іншим, *крім* ступеня підготовки пролетаріату і ступеня об'єднання його з сільською біднотою», є, на думку В. І. Леніна, величезним перекрученням марксизму [3, т. 37, с. 297].

У Польщі загальнодемократичний етап революційних перетворень тривав довше, ніж у Росії. Це пояснювалось особливими умовами історичного розвитку польського суспільства в довоєнний період. Але послідовне, революційне здійснення демократичних зрушень в умовах гострої боротьби в 1944—1948 рр. у Польщі означало, в кінцевому підсумку, утвердження соціалістичного напрямку розвитку. Боротьба з реакцією за послідовну демократію була, по суті, боротьбою за соціалізм.

У своїй діяльності в цей період ППР постійно враховувала досвід партії більшовиків, яка розробила конкретну програму зміцнення перемоги пролетаріату. Ця програма полягала не тільки в аналізі об'єктивної ситуації, що сприяла здійсненню революційного перевороту, а головним чином, у визначенні на момент повстання всіх принципових аспектів і деталей закріплення переможного повстання робітничого класу.

У період демократичних перетворень ППР керувалася обґрунтованими К. Марксом, Ф. Енгельсом і В. І. Леніним положеннями про неможливість закріплення перемоги всякої соціальної революції, а особливо соціалістичної, без зламу старої державної машини. Але при цьому зруйнуванню підлягають головним чином ті державні установи, які до революції забезпечували задоволення класових інтересів експлуататорських класів. Багато установ необхідно зберегти з тією умовою, що їхня діяльність набере нового класового змісту шляхом демократизації особового складу і докорінної зміни функцій. Марксистсько-ленінське розуміння зламу державного апарату не має нічого спільного з лівацьким твердженням про повну його ліквідацію [8, с. 42]. В. І. Ленін неодноразово засуджував таке уявлення про революційне перетворення державного апарату.

Висуваючи ідею утворення широкого демократичного національного фронту, ППР вважала необхідним забезпечити проведення соціально-економічних перетворень, які без участі народних мас в управлінні державою були б нездійсненні. Діючи в умовах підпілля, ППР розробила широку програму народно-демократичних революційних перетворень [26, с. 145—169], втілити в життя яку могла лише народна влада, влада трудящих на чолі з робітничим класом. Уже в середині 1943 р.

в матеріалах ППР з'являється вимога вести боротьбу за «народну державу», в якій справою народу «повинно стати не право голосування, а право управління державою» [30, с. 181]. Щоб забезпечити захист інтересів трудящих, а також згуртування усіх демократичних сил, за ініціативою ППР на початку 1944 р. було створено підпільну Крайову Раду Народову (КРН) як представництво польського народу, а згодом на місцях народові ради. Таким чином було підготовлено ґрунт для народної влади.

Програма народно-демократичних перетворень, розроблена ППР, виражала прагнення польського трудового народу, інтереси польського селянства, яке складало більшість населення, а також інтереси дрібної і почасти середньої буржуазії міста, що брала участь у антифашистській боротьбі. Це визначало ті демократичні завдання, які необхідно було здійснити в ході революції. В. І. Ленін підкреслював що «стійкою під час народної революції, тобто такою, яка підняла до життя маси, більшість робітників і селян, може бути тільки влада, що спирається завідомо і безумовно на більшість населення» [3, т. 34, с. 190].

Здійснюючи демократичні перетворення, ППР враховувала положення К. Маркса про те, що «мирним» історичний розвиток може залишатися до тих пір, поки ті, хто в даному суспільстві має владу, не будуть шляхом насильства перешкоджати цьому розвитку [1, с. 397], а також досвід партії більшовиків у подоланні опору крупнобуржуазних поміщицько-феодалських політичних сил, які стали на шлях саботажу, диверсій і розв'язання громадянської війни. Війна, нав'язана радянським республікам контрреволюцією, змусила їх напружити всі сили в умовах і без того розореної імперіалістичною війною економіки країни. Однак «насильствена контрреволюція, — писав Ф. Енгельс, — може, мабуть, затримати на кілька років перемогу соціалізму, але лише для того, щоб потім ця перемога стала ще повнішою і міцнішою» [2, с. 241].

Радянська влада заборонила всяку діяльність буржуазно-націоналістичних політичних партій і, в першу чергу, партії кадетів, яка виступала ініціатором збройного походу проти влади трудящих [4, с. 10]. Окремо слід сказати про роль дрібнобуржуазних партій, які, користуючись демократичною та соціалістичною фразеологією, часто виступали прикриттям найбільш реакційних сил [7, с. 10]. В. І. Ленін писав: «...За прямою і відкритою контрреволюцією, за чорною сотнею і кадетами, які сильні своїм капіталом, своїм прямим зв'язком з імперіалізмом Антанти, своїм розумінням неминучості диктатури і здатністю здійснювати її... плентаються, як завжди, хиткі, безхарактерні меншовики, праві есери і ліві есери, що словами прикрашають свої діла» [3, т. 39, с. 55]. Разом з тим Ленін відзначав, що в середовищі дрібнобуржуазних партій е тенденція і до співпраці з Радянською владою, особливо після

того, як остання продемонструвала свою силу і міцність. У таких умовах необхідно робити «певний крок назустріч» і з боку Радянської влади [3, т. 39, с. 55].

У національних радянських республіках в контрреволюційний табір входили і нерідко очолювали його буржуазно-націоналістичні сили. Саме вони створювали різного роду «представницькі» органи і «уряди», як от: Центральна рада на Україні, «національні» і «крайові» ради в Киргизії, Туркестані, Литві, Латвії і т. д. [11, с. 39; 14, с. 18—19; 5, с. 11]. Націоналізм не перешкоджав буржуазним націоналістам блокуватися з російською реакцією і дрібнобуржуазними партіями.

Перші ж збройні виступи проти Радянської влади показали, що внутрішня контрреволюція не може активно діяти без підтримки зовнішніх імперіалістичних сил. Уряди країн Антанти відразу після Жовтневої революції виступили на боці контрреволюції. Спочатку англо-французький капітал і американський імперіалізм зробили все можливе для підтримки внутрішньої контрреволюції. Нарешті імперіалістичні сили вдалися до відкритої інтервенції, щоб не допустити зміцнення Радянської влади.

Польська контрреволюція не змогла перешкодити встановленню народної влади. Червона Армія, яка визволила польські землі від гітлерівської окупації, не допустила розгортання громадянської війни. В цих умовах активна діяльність партій і організацій Національного фронту завершилася встановленням народної влади. Польська реакція спробувала перешкодити зміцненню народно-демократичного ладу в 1945—1947 рр., застосувавши тактику саботажу, диверсій і політичного терору. Реакції не вдалося розв'язати громадянської війни, хоч в деяких районах Польщі (зокрема в південно-східних і східних) зіткнення зі збройним антинародним підпіллям набирали рис громадянської війни.

Контрреволюційний табір черпав сили в таких підпільних осередках, які буржуазно-поміщицьким організаціям вдалося створити під час війни під приводом боротьби з окупантами. У цих осередках (Армія Крайова та ін) опинились під час війни і польські патріоти, які прагнули вести боротьбу проти гітлерівців. Адже прогресивний центр антифашистської боротьби було створено лише у 1942 р. (утворення ППР і проголошення програми боротьби). Одночасно польська реакція мала можливість діяти легальними методами, використовуючи дрібнобуржуазну партію Польське стронніцтво людове (Польська селянська партія, ПСЛ), створену влітку 1945 р. на основі визнання програмних документів народно-демократичної влади. Однак з самого початку вона стала в опозицію до Національного фронту і активно виступала проти всіх революційних перетворень. І хоча формально керівництво ПСЛ підписалось під програмою соціально-економічних змін, в дійсності воно не

визнавало народної влади*. Праве керівництво ПСЛ виступало з вимогою передати правим людовцям всю владу. Не диво, що у складі селянської партії виявились значні прошарки дрібної та середньої буржуазії міста, буржуазної інтелігенції, службовців довоєнного «санаційного» урядового апарату. «Безперечно, при такому становищі, — писав В. І. Ленін, — ті елементи політичних партій, які не можуть порвати з старим і повірити в нове, опиняються в стані війни, використаної для однієї мети: для мети відновлення експлуататорів» [3, т. 36, с. 377].

Особливо гостро проти народної влади в Польщі виступали буржуазно-націоналістичні угруповання, які для боротьби з демократичними силами ще під час окупації іноді блокувались навіть з гітлерівцями [32, с. 249]. Після війни збройні банди буржуазно-націоналістичних угруповань (Національна партія, Національні збройні сили, Національна військова організація, Національне військове об'єднання та ін.) вели запеклу підпільну терористичну боротьбу проти влади трудящих.

Контрреволюційні сили в Польщі користувались матеріальною і моральною підтримкою правлячих кіл західних імперіалістичних країн. Зброю, гроші та іншу допомогу нелегальні антинародні організації отримували з-за кордону. Керівні центри польської контрреволюції знаходилися за межами Польщі і працювали під покровительством імперіалістичних країн — США, Англії. Численні докази про таке співробітництво були наведені на судових процесах над членами підпільних організацій, що діяли в Польщі [22; 31]. Не маючи можливості відкрито почати інтервенцію проти Народної Польщі завдяки рішучій позиції, яку зайняв на міжнародній арені Радянський Союз, уряди США, Англії намагались чинити дипломатичний та економічний тиск на уряд Національної єдності. Перед виборами у Законодавчий сейм на початку 1947 р. уряди США і Великобританії направили ряд нот, в яких брали під захист польську контрреволюцію [16].

Для закріплення перемоги революції необхідно, щоб маси відчули її результат, хоч глибокі соціально-економічні перетворення дають наслідки лише через певний проміжок часу. Керівництво ППР враховувало досвід більшовиків у цьому питанні та вказівки В. І. Леніна, який неодноразово наголосив, що Радянська влада повинна негайно вжити заходів для того, щоб маси відчули корінну зміну у своєму становищі. Особливо важливе значення це мало для нейтралізації дрібнобуржуазних верств, які в період революції виявляють нерішучість, коливання. «...Пролетаріат, — писав В. І. Ленін, —

* Лідер ПСЛ С. Миколайчик відразу після повернення з еміграції в бесіді з діячами селянського руху заявив, що народові ради не можуть бути основою влади, а блок політичних партій Національного фронту — основою демократії [20].

може і повинен відразу або в усякому разі дуже швидко відвоювати у буржуазії і у дрібнобуржуазній демократії «їх» маси, тобто маси, які йшли за ними, — відвоювати шляхом революційного задоволення їхніх найбільш насущних економічних потреб ціною експропріації поміщиків і буржуазії» [3, т. 40, с. 12].

У Польщі особливо великої ваги набуло питання збереження єдності демократичних верств, яка сформувалась на базі національно-визвольної боротьби. Демократичні сили, очолювані ППР, повинні були і після встановлення народної влади забезпечити згуртування прогресивних елементів навколо демократичного табору з метою зміцнення народної влади. Адже під час війни внаслідок об'єктивних причин повною мірою завершити цей процес не вдалося. Тільки політика, яка б негайно довела більшості трудящих, що нова влада є реальною владою народу, дійсно забезпечувала нестримність процесу переходу трудящих на сторону демократичного табору, очолюваного ППР. Перш за все стояло завдання залучити на бік народної влади селянство, для чого слід було терміново задовольнити їхнє прагнення землі. Виходячи з цього, уже в другій половині 1944 р. важливо було всупереч шаленому опору реакції здійснити аграрну реформу. На цьому питанні особливо наголошувалось на нараді ППР в Любліні 10 жовтня 1944 р. При цьому відзначалось, що «селянин і сільськогосподарський робітник стануть власниками поміщицької землі, найкращими творцями тієї Польщі, яка їм створює умови для реалізації їх багатвікових прагнень» [23, с. 26]. Рішуче, революційне задоволення прагнень селянства забезпечило згуртування його навколо народної влади.

Не менш важливим було і врахування вимог дрібної і середньої буржуазії міста, яка брала участь у національно-визвольному русі. Навесні і влітку 1945 р. на основі правових документів народної влади прискорювалося повернення дрібних і деяких середніх підприємств колишнім власникам, які не співробітничали з гітлерівськими окупантами [33, с. 217—218]. Усі спроби буржуазії під лозунгом «реприватизації» відновити капіталістичну промисловість зазнали поразки внаслідок рішучої позиції робітничого класу [9, с. 89].

Досвід Великого Жовтня показує, що революційне задоволення економічних вимог більшості трудящих ще не гарантує остаточного утвердження нової влади. Необхідно забезпечити перехід на бік революційного пролетаріату дрібнобуржуазних прошарків міста і села, які в багатьох країнах становили і сьогодні ще становлять значну, якщо не переважну, кількість населення.

Особливістю закріплення народно-демократичних перетворень у Польщі було те, що на базі Національного фронту дрібнобуржуазні прошарки гуртувалися навколо робітничого класу і нової влади вже під час окупації. Послідовне втілення

в життя програми демократичних перетворень забезпечувало збереження і постійне розширення демократичного табору. Це не виключало боротьби за маси. До керівництва демократичних партій, що склали Національний фронт, увійшли ліві діячі, які підтримували програмні документи народно-демократичної влади, розроблені ППР, але праві елементи намагались відірвати ці партії (Стронніцтво людове, Демократичну партію) від демократичного табору і тим самим порушити його єдність. Частково це вдалося зробити правим діячам селянського руху, які у 1945 р. утворили окрему партію — ПСЛ. Були спроби вплинути на зміну політики партії з боку правих і у Демократичній партії [13, с. 115]; намагались активізувати свою діяльність і правоопортуністичні елементи в іншій робітничій партії — Польській соціалістичній партії (ППС), яка переживала в післявоєнні роки процес очищення від традиційних реформістсько-націоналістичних поглядів і утвердження на позиціях марксизму-ленінізму.

ППР повинна була враховувати ці тенденції і здійснювати гнучку політику, яка сприяла б збереженню єдності Національного фронту. Це була політика повної підтримки лівих елементів у демократичних партіях та залучення цих партій до активної участі в управлінні народно-демократичною державою. Усі питання координації діяльності партій Національного фронту розглядалися на засіданнях центральної і воєводських Узгоджувальних комісій демократичних партій, у які входили в однаковій кількості представники кожної партії. У тимчасовому парламенті народної влади — Крайовій Раді Народовій — з 444 депутатів було 139 посланців ППР, 112 — ППС, 60 — Стронніцтва людowego (СЛ), 38 — Демократичної партії, 44 — ПСЛ та ін. [28, с. 76—77]. Пропорційно до кількісного складу партій у воєводствах їхні представники входили у воєводські, повітові і міські ради народові. У боротьбі проти розкольніцької діяльності правих людовців ППР прийняла влітку 1945 р. рішення про всебічну підтримку лівого крила селянського руху — Стронніцтва людowego. Це здійснювалося, зокрема, шляхом рекомендації партійними інстанціями кандидатів від СЛ на керівні пости в адміністрації і в органах самоврядування [17, с. 7]. ППР постійно дбала про збереження і зміцнення єдності робітничих партій — ППР і ППС. Протягом 1945—1948 рр. відбувалися численні спільні засідання центральних і місцевих керівних органів обох партій, на яких координувалась діяльність партійних організацій, з'ясовувалися питання внутрішньої політики, узгоджувалися спірні моменти.

Таким чином, у специфічних умовах становлення Народної Польщі демократичні партії постійно враховували необхідність повернення на бік нової влади дрібнобуржуазних мас. Виростання народно-демократичної революції з національно-визвольної боротьби, значний обсяг вирішення загально-демократичних завдань полегшили в цілому здійснення цієї вимоги.

Досвід Великого Жовтня і всіх соціальних революцій свідчить про необхідність враховувати можливість не тільки ідеологічного, але й збройного опору верств, зацікавлених у збереженні старого ладу. Перемога революції мирним шляхом з допомогою завоювання демократичної більшості не виключає збройного опору панівних класів старого суспільства. Це ще раз переконливо довела народно-демократична революція у Польщі. Врахування досвіду Великого Жовтня і конкретний аналіз політичної обстановки дали змогу польським комуністам передбачити можливість збройного опору реакції.

Спроби антикомуністів звинуватити марксистські партії у розв'язанні «політичного терору» не мають нічого спільного з дійсністю. Адже збройну боротьбу завжди розпочинали експлуататорські класи. В залежності від їхнього опору нова влада організовує захист своїх завоювань. В. І. Ленін відзначав, що революція завжди змушена оборонятися від своїх ворогів і «чим більш крайнім є опір експлуататорів, тим енергійніше, твердіше, нещадніше, успішніше буде придушення їх експлуатованими» [3, т. 35, с. 188].

У зв'язку з охороною революційних перетворень особлива роль випадає на долю органів захисту нової влади. Вже під час Великої Жовтневої соціалістичної революції у робітничого класу виникла потреба у військовій організації, яка могла б відстояти свої завоювання. Було створено Всеросійську надзвичайну комісію по боротьбі з контрреволюцією і саботажем (ВНК), від діяльності якої значною мірою залежала безпека молодої республіки. У зв'язку з цим гостро постало питання про формування органів безпеки відданими революції кадрами. Суворий класовий підхід до укомплектування складу ВНК дозволив перетворити її у дійовий орган захисту влади трудящих. Восени 1918 р. з 783 співробітників ВНК 116 були посланцями заводів і фабрик, більшість із них потомствені пролетарі, що працювали на великих підприємствах Петрограда і Москви. Значну частину співробітників ВНК становили колишні профспілкові і радянські працівники (255 чол.) та солдати і офіцери Червоної Армії (247 чол.). Комуністи склали 65,59% особового складу ВНК і 100% — керівного [15, с. 272].

Організуючи захист революції, ППР з великою увагою ставилась до органів безпеки і громадянської міліції (МО), постійно приділяла увагу їхньому особовому складу. У 1945 р. в органах міліції і безпеки працювало близько 72% робітників, 15% селян, 8% інтелігенції та 5% ремісників [29, с. 108].

Класовий підхід ППР до формування органів безпеки і міліції дав змогу перетворити їх у надійний щит народної влади. ППР враховувала досвід більшовиків й у питанні про те, що перемога народної революції та її зміцнення неможливі без армії, яка стоїть на боці трудящих. Усвідомлюючи, що стара армія з її реакційним офіцерством — небезпечна зброя в руках ворогів революції, більшовики стали на шлях

поступової демократизації збройних сил. Однак створити численну міцну народну армію неможливо було без формування нового, пролетарського командного складу. Завдяки заходам, прийнятим партією і радянською державою, вже на кінець 1918 р. функціонувало 63 командирських курси, на яких навчалися 11.181 курсант (з них близько 80% робітників) [15, с. 289]. І все ж вирішити проблему формування нового командирського корпусу в такий короткий строк було неможливо, і тому Радянська влада змушена була використовувати в армії старих військових спеціалістів*. За ініціативою В. І. Леніна було створено інститут воєнних комісарів, завдання якого полягало в проведенні в армії політики партії. В. І. Ленін писав з цього приводу: «Завдання з'єднати озброєння робітників і селян з командуванням колишніх офіцерів, які здебільшого співчують поміщикам і капіталістам, є дуже важке завдання. Його можна розв'язувати тільки при чудовому вмінні організувати, при суворій і свідомій дисципліні, при довір'ї широкої маси до керівної верстви робітничих комісарів» [3, т. 39, с. 143].

Створення народної армії в Польщі визначалося двома моментами. По-перше, Військо Польське формувалося в умовах національно-визвольної боротьби проти гітлерівських загарбників, що забезпечувало участь у ньому широких верств польського народу. По-друге, основою збройних сил стала 1-ша Польська армія, створена в СРСР, в якій польські комуністи і демократи відігравали вирішальну роль. Крім того, до офіцерського складу її входило багато радянських офіцерів. За період війни на роботу в Військо Польське було скеровано близько 20 тис. радянських офіцерів, майже 18 тис. молодих польських офіцерів підготовлено в радянських училищах [25, с. 116—117]. Враховуючи необхідність створити новий офіцерський корпус, ЦК ППР ще в другій половині 1944 р. ухвалив рішення про оголошення добровільної мобілізації та направлення в офіцерські школи 10 тис. робітників. Для зміцнення політапарату армії ППР скерувала 500 своїх випробуваних членів у школи по підготовці політскладу [21]. Польська армія відіграла важливу роль у зміцненні народної влади.

Перемога народної революції зіткнулася з шаленим опором реакційних сил на міжнародній арені. Вже досвід Великого Жовтня яскраво продемонстрував необхідність інтернаціональної підтримки і взаємодопомоги революційних мас різних народів і націй. Так, велику допомогу трудящим Киргизії в боротьбі з Кокандською буржуазною «автономією» надали робітники і селяни Радянської Росії. За вказівкою В. І. Леніна, на підтримку трудящим Туркестану були відправлені червоногвардійські загони, які розгромили банди Дутова [14,

* В 1918 р. воєнспеці і офіцери старої армії склали 76% командно-адміністративного складу Червоної Армії [12, 54].

с. 31—32]. Крім того, Радянський уряд постійно надавав військову підтримку Туркестану зброєю, фінансами, продовольством тощо [5, с. 25]. З солідарною підтримкою перших радянських республік виступили трудящі капіталістичних країн, які перешкодили імпералістичним колам розширити інтервенцію проти молодого пролетарської держави.

Народно-демократична революція в Польщі зустріла повну підтримку першої в світі соціалістичної країни, яка з першого дня існування народної влади надавала їй всебічну допомогу [6 та ін.].

Підводячи підсумки, слід підкреслити важливе практичне значення досвіду Великої Жовтневої соціалістичної революції, який було творчо використано марксистсько-ленінськими партіями в Польщі та інших країнах Центральної і Південно-Східної Європи в період народно-демократичних революцій. Цей досвід переконливо засвідчив, що успішне врахування усіх факторів закріплення перемоги народної революції можливе лише на основі застосування марксистсько-ленінського вчення до аналізу конкретної історичної обстановки.

Народно-демократичні перетворення в Польщі підтвердили основні положення марксизму-ленінізму про захист революцій. Враховуючи досвід Великого Жовтня, марксистсько-ленінська партія польського робітничого класу чітко окреслила завдання революційної боротьби за народну владу, успішно боролась за згуртування трудящих і демократичних сил. Послідовне здійснення революційних соціально-економічних перетворень, на основі яких зміцнилась єдність демократичних сил, зросла роль робітничого класу, його авторитет, привело в остаточному підсумку до закріплення перемоги народно-демократичної революції. Але досвід Польщі свідчить про те, що мирний розвиток революції із значним обсягом демократичних завдань не виключає збройного опору реакційних сил. Можливість збройного захисту революції вимагає особливо уважного ставлення до досвіду Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Важливим, як ще раз показав досвід народно-демократичної революції в Польщі, є питання міжнародних умов боротьби. Імпералістичні країни намагаються перешкодити соціальному прогресу в будь-якому куточку світу. Тому одним із основних факторів зміцнення революції є міжнародна солідарність, підтримка і дійова допомога трудящих інших країн переможній революції.

Список літератури 1. Архив Маркса и Энгельса, т. 1 (VI). М., 1932. 2. Маркс К., Энгельс Ф. Твори, т. 22. 3. Ленін В. І. Повне зібрання творів. 4. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976. 5. Абишев Г. Казахстан в защите социалистического отечества. Алма-Ата, 1969. 6. Боевое содружество советского и польского народов. М., 1973. 7. Голиков Д. Л. Крушение антисоветского подполья в СССР (1917—1925). М., 1975. 8. Зародков К. Ленинизм о закреплении победы революции. — «Проблемы мира и социализма», 1975, № 4. 9. Зашильняк Л. О. Класова боротьба в Польщі в

1945—1947 рр. — «Український історичний журнал», 1974, № 7. 10. *Кун-дуба І. Д.* Характер і деякі особливості народно-демократичної революції в Польщі. — «Питання нової та новітньої історії», вип. 4. К., 1967. 11. *Лихолат А. В.* Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917—1922). К., 1955. 12. *Макеев П. В.* Коммунистическая партия — организатор защиты завоеваний Октября. Рига, 1958. 13. *Малыхин А. А.* Политическая борьба в Польше в конце 1945—начале 1946 годов по вопросу формирования демократического избирательного блока. — Проблемы всеобщей истории. М., 1971. 14. *Малышев К.* Борьба за Советы в Киргизии и Туркестане. (Из истории разгрома интервенции и контрреволюции в 1917—1922 годах.). Фрунзе, 1958. 15. *Трухан Г. А.* Рабочий класс в борьбе за победу и упрочение Советской власти. М., 1975. 16. Центральный государственный архив Октябрьской революции, высших органов власти и органов государственного управления СССР, ф. 4459. оп. 27/1, ед. хр. 5540, л. 261; ед. хр. 6808, лл. 22, 38, 101. 17. *Яжборовская И. С.* Борьба ППР за укрепление национального фронта в период существования Правительства национального единства. — «Советское славяноведение», 1967, № 6. 18. *Яжборовская И. С.* О характере и этапах революционного процесса в Польше в 1944—1948 годах. — «Вопросы истории», 1973, № 12. 19. Archiwum Akt Nowych, sygn. 185/11 — 1/73, k. 47. 20. Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego przy NKW ZSL, sygn. 1/SL-5, k. 9 i inne. 21. Centralne Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, sygn. 295/VIII-7, k. 9. 22. «Dziennik Ludowy», N 39, 14. II. 1948. 23. *Gomułka W.* O naszej partii. Warszawa, 1968. 24. *Góra W.* O charakterze i rozwoju rewolucji ludowodemokratycznej w Polsce. — «Z Pola Walki», 1968, N 2. 25. *Jurgielewicz W.* Pomoc Związku Radzieckiego w utworzeniu Ludowego Wojska Polskiego. — «Wojskowy Przegląd Historyczny», 1972, N 1. 26. Kształtowanie się podstaw programowych PPR w latach 1942—1945. Wybór materiałów i dokumentów. Warszawa, 1958. 27. Plenum KC PPR, maj 1945. Warszawa, 1945. 28. PPR KC. Partia w cyfrach od I do II zjazdu 1945—1948. Warszawa, 1948. 29. PPR w walce o niepodległość i władzę ludu. Warszawa, 1963. 30. Publicystyka konspiracyjna PPR 1942—1954. Wybór artykułów. Tom II. 1943 r. Warszawa, 1964, 31. «Robotnik», N 48, 17. II. 1946. 32. *Szweigiert B.* Podziemne formacje zbrojne «oboazu narodowego» w latach 1939—1945. Zarys materiałow. — «Wojskowy Przegląd Historyczny», 1961, N 1. 33. Upaństwowanie i odbudowa przemysłu w Polsce 1944—1948. Tom 1. Warszawa, 1967.

Краткое содержание

В статье сквозь призму опыта Великой Октябрьской социалистической революции рассматривается упрочение революционных преобразований в Польше в 1944—1947 гг. Сравнительный анализ борьбы с контрреволюцией в советских республиках и в Польше показывает, что в процессе борьбы за укрепление народно-демократического строя в Польше учитывались общие закономерности закрепления завоеваний революции, сформулированные марксистско-ленинским учением о социалистической революции и подтвержденные опытом Великого Октября. Эти закономерности состоят в учете конкретных социально-экономических, политических и идеологических факторов, определяющих отпор силам реакции и контрреволюции.

Характер деятельности народно-демократической власти по защите революционных преобразований в Польше дает основание говорить о становлении диктатуры пролетариата уже в период 1944—1947 гг.

ІСТОРИОГРАФІЯ

*О. С. БЕЙЛІС, проф.,
Львівський університет*

Д. БЛАГОЄВ ПРО РОЛЬ І МІЖНАРОДНЕ ЗНАЧЕННЯ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ І РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Майже через сорок років після того, як Д. Благоев змушений був залишити Росію, він згадував, що саме там були закладені основи його революційної свідомості і вироблено цілісний соціалістичний світогляд [1, т. 19, с. 376, 414].

Д. Благоев завжди уважно стежив за розвитком революційного руху та за марксистською теоретичною думкою в Росії, а створена ним Болгарська робітнича соціал-демократична партія (БРСДП) з самого початку виховувалася в інтернаціональному дусі і підтримувала тісні зв'язки з російськими революціонерами. Особливо посилювалися ці контакти на початку ХХ ст., коли БРСДП (т. с.) зміцніла і поступово почала перетворюватися в партію робітничого класу і революційного марксизму.

Д. Благоев був першим із зарубіжних марксистів, який спрямував партію тісних соціалістів до більшовизму. Серед причин, які сприяли поступовому повороту партії тісних соціалістів до лєнінізму, слід відзначити: а) перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції і зростаючу під її впливом революційну кризу в Болгарії; б) відкриття зраду лідерів II Інтернаціоналу — перехід їх до табору буржуазії; в) революційність тісносоціалістичної партії.

Заслуга Дмитра Благоева полягає в тому, що він один із перших не лише в Болгарії, але і в міжнародному соціалістичному русі, глибоко усвідомив зміст, характер і перспективи Жовтневої революції і без будь-яких вагань вказав на те, що головні і принципові риси російської революції мають всесвітньо-історичне значення і можуть бути прийнятні в усіх країнах.

Вихована Благоевим партія тісних соціалістів з самого початку соціалістичної революції в Росії беззастережно стала на її бік. Одержавши перші звістки про збройне повстання в Петрограді, БРСДП (т. с.) відразу ж заявила, що вітає героїчний подвиг більшовиків і російського робітничого класу [7, 10. XI 1917]. Газета «Работнически вестник» знайомила своїх читачів з подіями, які відбувалися в Росії, і підкреслювала

їхнє всесвітньо-історичне значення [7, 12. XII 1917]. Партія роз'яснювала трудящим, що Росія перетворилася у фортецю європейської демократії і революції, а російський пролетаріат зайняв передній край у боротьбі за соціалізм [7, 29. XI 1917]. З ініціативи БРСДП (т. с.) скликалися збори і мітинги трудящих, які вітали російський пролетаріат і заявляли про свою солідарність з російською революцією. 2 грудня 1917 р. партія скликала в Софії мітинг, в якому взяли участь 10 тис. робітників [5, с. 20]. Перед трудящими з доповідями про російську революцію і мир виступили Д. Благоев, Г. Димитров, Хр. Кабакчиев. Учасники мітингу прийняли резолюцію, яку наступного дня зачитав на Народних зборах Д. Благоев. У ній, зокрема, відзначалося: «В Росії перемогла робітнича революція. Тепер на чолі Росії стоїть соціалістичний робітничий уряд. Ця перемога є сигналом для міжнародного пролетаріату до рішучої боротьби за скинення капіталістичних урядів і оволодіння політичною владою. Збори... висловлюючи бажання пролетаріату і переважної більшості народу Болгарії, надсилають палкі братні поздоровлення російському пролетаріату і заявляють, що болгарські робітники і робітниці вважають справу російського пролетаріату своєю власною справою і готові докласти всіх зусиль для повного її восторжествування» [1, т. 17, с. 396]. Це був перший виступ Благоева на Народних зборах, в якому він відкрито заявив про солідарність болгарських трудящих з соціалістичною революцією в Росії, підкреслив її революціонізуючий вплив на всі народи світу.

Засновник болгарської революційної соціал-демократії ніколи не припиняв невтомної діяльності, спрямованої на захист і підтримку Жовтневої революції і молодого Радянського республіки. Він використовував найменшу можливість, щоб виступити перед болгарськими парламентаріями в газеті чи журналі з роз'ясненням найрізноманітніших проблем, висунутих революцією в Росії.

Найважливішою проблемою, яка безпосередньо торкалася інтересів усіх трудящих, була проблема миру. З метою роз'яснення і пропаганди пропозицій Радянського уряду газета «Работнически вестник» надрукувала майже повний текст Декрету про мир, підкресливши його всесвітньо-історичне значення [7, 13. X 1917; 8, с. 18—19]. Слід зазначити, що у згаданій резолюції софійські робітники теж вимагали негайного припинення війни і укладення миру без анексій і контрибуцій. Болгарські трудящі висунули також вимогу ведення відкритих переговорів.

Виступаючи на Народних зборах 10 грудня 1917 р., Благоев вказав на діалектичний взаємозв'язок між російською революцією і питанням про загальний мир, яке хвилює всі народи світу. «Наші друзі в Росії пропонують певні умови миру: без анексій, без контрибуцій, з правом завойованих народів самим визначати форму правління» [1, т. 17, с. 421]. Д. Бла-

гоев попередив, що болгарський уряд і його союзники в Німеччині і Австрії не бажають загального миру, що всі їхні зусилля спрямовані на придушення російської революції, навіть ціною сепаратного миру зі своїми противниками. Таким чином вони сподівалися протидіяти виникненню революції у своїх країнах. Він зробив важливий висновок, що так само, «як в Росії російська революція поставила питання про загальний мир, так цей мир може бути здійснений лише шляхом революції і в інших країнах» [1, т. 17, с. 424].

Від імені парламентарської групи тісних соціалістів Благоев запропонував проект резолюції про схвалення Народними зборами пропозицій уряду Радянської Росії, висунутих у Брест-Литовську. Резолюція зобов'язала болгарський уряд підтримати під час переговорів ідею загального миру [1, т. 17, с. 460]. Коли стало відомо про закулісні махінації болгарської делегації в Брест-Литовську, парламентарська група висловила своє обурення з цього приводу. «Проти цієї хитрої політики, яка спрямована на те, щоб обманути російську революцію (зрозуміло, що вона не мала успіху в цьому), ми найрішучіше протестуємо», — заявив Хр. Кабакчиев з трибуни Народних зборів [5, с. 26].

Партія тісних соціалістів на чолі з Благоевим підтримала В. І. Леніна і більшовиків у тяжкий час, коли Радянській республіці було нав'язано принизливий Брестський мирний договір.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції поставила перед усіма революційними силами в зарубіжних країнах завдання ретельно вивчати ті нові задачі, що їх висунула російська революція, глибоко осмислити досвід, теорію і практику більшовизму. Одним із перших зарубіжних марксистів до виконання цього завдання приступив Благоев. Уже в лютому 1918 р. вийшла його книга «З історії російської революції», в якій розглянуто передумови виникнення соціалістичної революції в Росії. Автор закінчив свою працю визнанням, що «російська революція є однією з найкращих сторінок в історії революційного соціалізму і взагалі у світовій історії» [1, т. 18, с. 263].

Великий Жовтень революціонізував трудящих в Болгарії — під його впливом відбувався процес політичного пробудження мас і визрівання революційної ситуації, розпочалися активні виступи болгарських солдат і трудящих на фронті і в тилу. Уже влітку 1918 р. в країні виникла безпосередня революційна ситуація. В таких умовах вивчення і використання досвіду більшовицької партії, її стратегії і тактики в підготовці і здійсненні пролетарської революції стало невідкладним завданням БРСДП (т. с.).

Димитр Благоев та його соратники розпочали активну роботу по вивченню і пропаганді ленінських положень про революцію, державу і диктатуру пролетаріату. Навесні—влітку 1918 р. Д. Благоев друкує в газеті «Работнически вестник» се-

рїю статей, присвячених лєнїнському вченню про імперіалїзм як переддєнь соціалїзму [4, с. 5]. В статтї «Нашї лозунги» Благоев вказує, що основним лозунгом БРСДП є боротьба за торжество соціалїзму. Виходячи з лєнїнських ідей і досвїду російської революції, він перелїчує найважливіші завданья-лозунги робїтничої соціал-демократичної партїї: оволодїння політичною владою і соціалїзація всїх індустріальних підприємств і землі, рудників, монастирської і церковної власності, всїх транспортних засобів, банків тощо [1, т. 18, с. 329, 331]. Далї Благоев пише, що «світ вступає в епоху соціальної революції, в епоху торжества соціалїзму... Соціалїстична революція переможе в цілому світі, охопить європейські народи; вона охопить і болгарський народ, у якого немає іншого шляху, врятування якого може бути лише в перемозї соціалїзму» [1, т. 18, с. 329—330].

Д. Благоев і болгарські тїсняки усвїдомили важливість теоретичних положень, що їх висунув В. І. Лєнїн і більшовицька партія. Це виявилось перш за все в тому, що партія тїсних соціалїстів перейшла від пропаганди соціалїстичних ідей до підготовки народних мас до рїшучої боротьби за перемогу соціалїзму. «Тепер, — писав Благоев, — лозунг про торжество соціалїзму панує над усїма іншими лозунгами... Наш лозунг проти монархічного режиму, за республіку тепер не може бути іншим, крім боротьби за соціалїстичну республіку» [1, т. 18, с. 330]. І далї лїдер болгарських тїсняків робить висновок, що цю боротьбу треба вести безперестанно і смїливо, доки не буде розчищено шлях до реалїзації лозунгів партїї [1, т. 18, с. 331].

Для здїйснення лозунгів, що їх висунула партія, необхідно було перебудувати БРСДП (т. с.) на нових засадах. Насамперед Благоев запропонував перейменувати тїсносоціалїстичну партію в комунїстичну. Це було зроблено у травні 1919 р. на XXII з'їзді БРСДП (т. с.), який став першим з'їздом БКП (т. с.).

На з'їзді Благоев підкреслив, що «війна завершилася початком Великої більшовицької революції, яка переможною ходою їде до комунїзму» [1, т. 18, с. 393], і відзначив, що ця боротьба коштувала пролетарським борцям величезних жертв. «Усїм жертвам соціалїстичної і комунїстичної революції, — заявив Благоев, — ми віддаємо глибоку шану і перед їх кров'ю і могилами даємо клятву, що будемо наслідувати їх революційний приклад» [1, т. 18, с. 394].

Перший з'їзд БКП (т. с.) став важливим кроком на шляху росту і зміцнення партїї. Про це свїдчить прийнята на з'їзді програмна декларація, в якій містилися деякі важливі лєнїнські положення, зокрема основи теорїї імперіалїзму. Автори програми підкреслювали, що розпочалася епоха соціалїстичних революцій, які можуть бути здїйснені лише шляхом збройного скинення влади буржуазїї і встановлення диктатури про-

летаріату, та посилалися на досвід пролетарської революції в Росії [3].

У багатьох статтях, написаних Благоевим після з'їзду, розглянуто і узагальнено досягнення більшовиків у підготовці і здійсненні Жовтневої революції. В статті «Вчора і сьогодні» дана висока оцінка революції, її історичної ролі в сучасному світі. «Саме ця Велика революція, — пише Благоев, — яка відома під ім'ям більшовицької революції, поклала початок нового світу, який докорінно відрізняється від буржуазного, капіталістичного, та світу імперіалістичного, що ще вчора панував усюди. Вона внесла тепер у старий світ глибокий перелом в психологію і свідомість, в почуття і поняття, особливо в психологію і свідомість, величезної більшості пригнічених народних мас...» [1, т. 18, с. 407]. Автор стверджує, що порятунок усіх трудящих від визиску і експлуатації — в революції, в перемозі комунізму. «Гарантія цього в тому, що російська комуністична революція не була переможена. Новий світ перемаже...» [1, т. 18, с. 408].

Із запалом, з вірою в неминучу перемогу пролетаріату, в усьому світі Д. Благоев захищав Жовтневу революцію від наклепів і брехні, розповсюджуваних буржуазними і реформістськими політиканами. Щодо цього показовою є промова на Народних зборах у зв'язку з обговоренням умов Нейського мирного договору. Викриваючи реакційну політику болгарського уряду, який надавав значну підтримку російській контрреволюції, Благоев показав, що така політика диктується страхом перед більшовиками, бажанням загасити вогонь першої пролетарської революції.

Лідер болгарських комуністів заявив на зборах, що «більшовизм в Росії — значить демократія робітників і селян — чиста демократія». У відповідь на зауваження представника правих землеробів, що ця демократія кривава, Благоев спокійно сказав: «Може і кривава, тому що чиста демократія, або, як ви кажете, народна демократія, демократія робітників і селян, демократія трудівників, не може бути встановлена без крові... Революція робиться з кров'ю — це факт — і тієї крові ллється тим більше, чим сильніший опір противників справжньої демократії» [1, т. 18, с. 516—517].

Гнівом проникнуті слова Благоева про те, що російські трудящі повинні проливати кров, відстоюючи свою незалежність у боротьбі зі зовнішньою і внутрішньою контрреволюцією, яка прагне задушити демократію в Росії. Але, продовжував Благоев, народ, який має в руках зброю, свою диктатуру, яка два роки тому була вирвана з рук тиранів, такий народ не може дозволити посягнути на свою свободу — він буде будь-якою ціною захищати новий порядок, встановлений Радянською республікою.

«Більшовизм, — кинув у вічі своїм противникам Благоев, — не тільки не розбитий, більшовизм розбиває своїх ворогів, які

постійно нападають на нього. В усякому разі, хочу підкреслити, що більшовизм не можна перемогти. Чому? Тому що насправді народ, істинний народ взяв владу до своїх рук і за два роки відчув, що значить бути вільним» [1, т. 18, с. 518]. Промовець висловив упевненість, що комуністична революція здійсниться на величезних просторах Азії, Європи і Америки. «...Ця хвиля тепер розливається, і більшовизм є саме тим вогнищем, лампадою, світильником, який освітлює шлях масам... запалює їх і веде все вперед і вперед» [1, т. 18, с. 526]. На закінчення Благоев від імені БКП зачитав протест проти зрадницької політики болгарської буржуазії, яка разом з світовим імперіалізмом намагалася придушити революцію в Росії. «Не від придушення, — сказано було в протесті, — а від перемоги російської революції, яка перша проголосила і здійснила права народів, можна чекати визволення з імперіалістичного рабства і болгарському народу. Революційна хвиля тепер піднімається в країнах як переможених, так і переможців, вона скоро залле увесь капіталістичний світ, розірве пута капіталізму та імперіалізму і покладе край усякому рабству і утиску» [1, т. 18, с. 529].

У статті «Диктатура або демократія» автор викрив зрадників II Інтернаціоналу, які разом з буржуазією виступили проти першої в світі держави пролетаріату, дав відсіч Каутському, який у багатьох працях, зокрема в статті «Демократія або диктатура», зводив наклеп на більшовиків. «Каутський, — відзначає Благоев, — а з ним і усі зрадники пролетарського визволення, усі соціал-патріоти... і взагалі всі контрреволюціонери, по-перше, ставить демократію над диктатурою пролетаріату, яку насправді він відкидає; по-друге, виступає проти пролетарської диктатури, тому що, на його думку, вона схожа на деспотизм Людовіка XIV, оскільки не дає свободи критики революції» [1, т. 18, с. 414].

Д. Благоев зло висміяв Каутського, який вважав, що пролетаріат спочатку повинен завоювати «демократію» і лише після цього здійснити «економічний переворот в суспільстві» — без насильства, без попередньої диктатури пролетаріату тощо. «Але, — запитує автор статті, — коли і де великі соціальні перевороти відбувалися, за формулою Каутського, без насильства, без диктатури? Коли і де пануючі класи відмовлялися від свого панування добровільно? В історії щось подібне невідоме» [1, т. 18, с. 415].

Не можна не побачити, що думки, висловлені Д. Благоевим, близькі до ідей В. І. Леніна, викладених у книзі «Пролетарська революція і ренегат Каутський» [6, с. 54].

У науково-літературній спадщині Д. Благоева знаходимо чимало статей, в яких продовжувалася розробка питання про державу і диктатуру пролетаріату. Заперечуючи твердження Г. В. Плеханова про те, що російському робітничому класові не треба було брати влади, оскільки буржуазія в Росії ще не

стала панівним класом, а російський народ у своїй більшості ще не був пролетаризованим, Благоев саркастично зауважує, що у соціал-патріотів така «соціалістична теорія» видається за марксизм. «Між тим, — зазначає він, — Марксова революційна теорія розвитку не має з нею нічого спільного. Це є незрозумілий або фальсифікований марксизм. Марксова теорія не говорить, що робітникам не треба прагнути взяти політичну владу, доки не буде пролетаризований увесь народ. Навпаки, з Марксової теорії стає ясно, що робітничий клас повинен бути готовий у будь-який сприятливий момент силою вирвати владу з рук експлуататорів і шляхом своєї диктатури ліквідувати буржуазне суспільство» [1, т. 18, с. 472].

В 1920—1921 рр. Д. Благоев виступає з рядом статей — «Що є радянське управління», «Голод в Радянській Росії», «Три роки революції» тощо, в яких блискуче відстоює справу Великої Жовтневої соціалістичної революції, ленінські принципи побудови Радянської влади. Він протиставляє буржуазній демократії демократію робітничу, встановлену в Радянській Росії, і стверджує, що при радянській системі, при пролетарській демократії немає умов для фальшивої демократії, якою є буржуазна [1, т. 19, с. 311]. «Саме при радянському управлінні, — впевнено заявляє вождь болгарських трудящих, — можлива повна демократія, істинна демократія» [1, т. 18, с. 568]. На думку Благоева, система радянського управління є зразком для усіх свідомих пролетарів в цілому світі. Рано чи пізно, пише він, вона восторжествує, але це може відбутися лише шляхом революції і встановлення диктатури пролетаріату. Виходячи з ленінських ідей про роль партії в класовій і революційній боротьбі, Благоев робить висновок, що пролетаріат і найбідніші верстви населення повинні мати міцну, свідомо згуртовану організацію. Це і складає тепер найважливіше завдання Болгарської компартії [1, т. 18, с. 568]: «Головне завдання Комуністичної партії полягає в оволодінні політичною владою і побудові комунізму шляхом встановлення диктатури пролетаріату і радянської системи управління» [1, т. 19, с. 38].

У своїх працях Д. Благоев неодноразово вказував, що завдання комуністів у пролетарській революції полягає не лише в руйнуванні старого, а й у побудові нового, комуністичного суспільства. Він посилався при цьому на досвід Росії. Для комуністичного будівництва, правильно відзначав Благоев, потрібні не лише теоретичні знання, але і практичний досвід [1, т. 19, с. 64, 83].

7 листопада 1920 р. у зв'язку з третьою річницею Жовтневої революції Д. Благоев пише статтю «Три роки революції», яка була вміщена в теоретичному органі БКП журналі «Ново време». У ній автор ще раз нагадав своїм читачам, що «російська пролетарська революція є однією із найвеличнійших історичних подій, подією всесвітньою, що має найглибше зна-

чення для життя народів» [1, т. 19, с. 90]. Підвівши підсумки трирічного існування Радянської республіки, Благоев показав, що всі зусилля світового імперіалізму і внутрішньої контрреволюції задушити пролетарську революцію виявилися даремними.

Цікавою є паралель, яку проводить Благоев між Французькою буржуазною революцією і Великою Жовтневою соціалістичною революцією.

«Як 30—40-мільйонна буржуазна Франція сто років тому була вогнищем революції, перемогла європейську контрреволюцію і встановила у світі буржуазний лад, так тепер 100-мільйонна Росія є вогнищем всесвітньої пролетарської революції, і не може бути абсолютно ніякого сумніву в тому, що вона переможе всесвітню контрреволюцію і встановить у світі радянський лад» [1, т. 19, с. 91—92].

Д. Благоев провів паралелі між Паризькою комуною та Радянською владою. Для нього пролетарська революція в Росії є прямим продовженням справи Паризької комуни, яка була «першим великим уроком» для всесвітнього пролетаріату. На думку болгарського марксиста, Паризька комуна перша показала, що «пролетарська диктатура можлива саме при системі комуни, тобто радянській системі, як тепер це абсолютно ясно» [1, т. 19, с. 129]. Відзначення 50-річчя Паризької комуни, вважав Благоев, повинно бути не лише простою шанною загиблим комунарам, а спомином про заповіді, які Комуна залишила пролетаріату, і про засоби, якими вони можуть бути реалізовані тепер. «Спомин про неї, — пише автор, — повинен бути пов'язаний із реалізацією її заповітів у Російській Радянській республіці...» [1, т. 19, с. 132].

У статті «Карл Маркс і Паризька комуна», написаній у 1923 р., Благоев ставить питання, як би віднісся Маркс до Російської революції і встановлення соціалістичної держави? «Як відомо, — відповідає він, — Маркс разом з Енгельсом передбачав революцію в Росії в особливій, специфічній формі, з огляду на особливі, специфічні економічні, політичні і соціальні форми російського життя. Так що Маркс, без сумніву, зустрів би її з радістю, з похвалою і з готовністю сприяти їй усіма засобами» [1, т. 19, с. 333—334].

У статті «50 років Паризької комуни» велику шану віддав Благоев В. І. Леніну як продовжувачу справи Маркса-Енгельса. Він вважав, що після них найбільше для розвитку свідомості пролетаріату зробила Російська Комуністична партія на чолі з В. І. Леніним, заслуга якої в тому, що в Росії повністю була розроблена і практично здійснена ідея радянської системи управління [1, т. 19, с. 133].

Уважно слідкуючи не лише за розвитком соціалістичної революції в Росії, а й за теоретичною думкою більшовиків, насамперед за працями В. І. Леніна, Благоев дійшов висновку, що з початком Жовтневої революції Росія вступила в пере-

хідний період від капіталізму до комунізму. «Там, — відзначав він, — закладені основи розвитку комуністичного суспільства, там з рук приватних власників вирвані всі засоби виробництва — фабрики, шахти, машини, земля тощо — і перетворені в суспільну власність» [1, т. 19, с. 135]. Д. Благоев вважав, що самим фактом свого існування Радянська Росія наносить смертельний удар цілому прогнилому капіталістичному суспільству, і саме тому світова капіталістична контрреволюція намагається будь-якою ціною ліквідувати її. Проте усі зусилля імперіалістичного світу даремні. Радянська Росія придушила внутрішню контрреволюцію, розбила і викинула геть за межі країни війська Антанти [1, т. 19, с. 62—63, 240]. Але перед молодого Радянською республікою стояло нове випробування: голод 1921 р.

Д. Благоев присвятив цьому питанню спеціальну брошуру і статтю в «Ново време», в яких висловив упевненість, що Радянська Росія справиться і з новим фронтом голоду і холери, як вона справилася із фронтами своїх внутрішніх і зовнішніх ворогів [1, т. 19, с. 190]. Він показав справжні причини голоду і викрив наклепницькі твердження, нібито тяжке становище в країні є наслідком радянської системи управління. «Її [Радянської влади] чудова, широка, енергійна, швидка і самовіддана діяльність в боротьбі проти голоду і хвороб зі всією очевидністю показує усім трудящим, що саме радянське управління, саме Радянська Росія може зробити все залежне від неї, добро трудящим, пролетарям, робітникам і селянам» [1, т. 19, с. 254].

1 травня 1922 р. Благоев з радістю констатував, що Радянська Росія відзначає День міжнародної солідарності трудящих блискучою перемогою над світовим капіталом. Великою перемогою він вважав і той факт, що імперіалістичні країни змушені були запросити на Генуезьку конференцію Радянську республіку, що, на його думку, рівнозначне її визнанню [1, т. 19, с. 258—259].

Через рік Благоев знову підкреслював, що Радянська Росія тепер внутрішньо і зовнішньо непохитна сила, яка є для всіх пригнічених і пригноблених народів союзницею, захисницею і надією їх на визволення [1, т. 19, с. 345].

Полум'яний захисник справи Великого Жовтня і молодій Радянській республіки, Благоев був нещадним до її ворогів. Він вважав, що кожний, хто виступає проти соціалістичної революції в Росії, є зрадником і ворогом соціалізму. У листі до президії Петроградської Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів від 21 січня 1921 р. Благоев затамував вождів II Інтернаціоналу за їх зраду інтересів пролетаріату і революції. «Коли вибухнула Жовтнева революція в Росії, — писав він, — усі вони стали проти цієї великої соціальної революції. Людина повинна бути злісним зрадником революції та інтересів пролетаріату, щоб виступити проти такої ре-

волюції, як ця в Росії... Це можуть зробити лише зрадники і злочинці» [1, т. 19, с. 318—319]. У цьому ж листі ветеран революційного руху заявив про свою глибоку шану до більшовиків. «Російська комуністична партія (більшовики), — читаємо ми тут, — є єдиною з усіх великих соціалістичних партій світу, яка залишилася вірною великим принципам революційного соціалізму Маркса і Енгельса» [1, т. 19, с. 318].

Підводячи підсумки життєвого шляху Д. Благоева, Г. Дмитров відзначав, що він «поступово зживав свої розходження в основних питаннях революції з більшовизмом і ставав на лєнінські позиції. Благоев помер як непохитний прихильник Лєніна і борець Комінтерну» [2, т. 10, с. 7].

Список літератури: 1. *Благоев Д.* Съч. 2. *Димитров Г.* Съч. 3. *Йотов Й.* Първият конгрес на Българска Комуністическа партия (тесни социалисти). София, Изд-во на БКП, 1959. 4. *Колева Т.* Великая Октябрьская революция и большевизация Болгарской коммунистической партии (1917—1923 гг.). М. 1967 (на правах рукописи). 5. *Николов Ц.* Дейността на БКП в защита на Съветска Русия. София, Изд-во на БКП, 1960. 6. *Николов Ц.* Дело на В. И. Ленин и българската общественост. София, Партиздат, 1971. 7. «Работнически вестник». 8. *Хаджиниколов В.* Борбата на съветското правителство за мир непосредствено след Октомврийската революция и партия на тесните социалисти. — «Исторически преглед», кн. 5, 1957.

Краткое содержание

Д. Благоев внимательно следил за развитием революционного движения и за марксистской теоретической мыслью в России. Его заслуга состоит в том, что он одним из первых в международном социалистическом движении глубоко усвоил содержание, характер и перспективы Октябрьской революции и указал на то, что главные и принципиальные черты русской революции имеют всемирно-историческое значение. В трудах Благоева содержится много интересных мыслей об опыте, теории и практике большевизма. В ряде статей он блестяще защищает дело Великого Октября, ленинские принципы построения Советского государства.

*С. П. МОВЧАН, доц.,
Львівський університет*

ПРОБЛЕМИ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В ПРАЦЯХ ФІЛІПА ФІЛІПОВИЧА

Професіональний революціонер і громадсько-політичний діяч, один із засновників Комуністичної партії Югославії, Ф. Філіпович є одночасно й одним із перших югославсь-

ких марксистських істориків, які досліджували проблеми Великої Жовтневої соціалістичної революції*.

Переважає більшість праць, присвячених цим питанням, написана Ф. Філіповичем у дні революційних битв і є своєрідним літописом революційної боротьби югославських трудящих під впливом ідей Великого Жовтня. За порівняно короткий час (1918—1920 рр.) він написав 20 статей, зокрема «Російська революція», «Імперіалізм і соціалізм», «Про диктатуру пролетаріату», «Другий чи Третій Інтернаціонал», «Яким шляхом і якими засобами?», а також працю «За Радянську державу», що вийшла окремим виданням, в яких знайшли відображення різні аспекти проблем Великої Жовтневої соціалістичної революції. Вони послужили тим букварем, з якого югославські трудящі почерпнули перші політичні уроки про Жовтень. Небезпідставно сучасні югославські історики називають Ф. Філіповича «головним передатчиком досвіду Жовтневої революції» [7, с. 7]. Ці питання розглядалися ним і в працях пізніших років. Особливий інтерес Ф. Філіповича до проблем Великої Жовтневої соціалістичної революції пояснюється усією його попередньою революційною діяльністю.

Навчаючись з 1899 р. у Петербурзькому університеті, Філіпович активно включився у революційну діяльність. Після закінчення університету він залишився працювати учителем у Петербурзі, де одночасно як член РСДРП(б) постійно проводив пропагандистську роботу серед робітників. Восени 1905 р. Філіпович був арештований царською поліцією і посаджений у камеру-одиночку. Звільнений з тюрми після видання Маніфесту 17 жовтня 1905 р., він продовжував працювати як активний член РСДРП(б).

Навчаючись у Росії, Ф. Філіпович постійно підтримував зв'язки з Сербською соціал-демократичною партією (ССДП). У 1902 р. під час літніх канікул він перевіз у Сербію ленінську газету «Искра», познайомився з керівником ССДП Д. Туцовичем і з цього часу постійно листувався з ним. Перебуваючи на передньому краї революційної боротьби з царизмом, він у статтях, які надсилав у сербські соціал-демократичні видання, знайомив читачів з умовами життя робітників Росії, з ходом класових битв, з тактикою більшовицької партії. У цих статтях давалась правдива оцінка основних подій, в них відчутна любов до революційної Росії і ненависть до царсько-дворянського режиму. В одному із листів до матері Ф. Філіпович писав, що Росія стала для нього другою батьківщиною [16, с. 284].

* Окремі питання Великої Жовтневої соціалістичної революції порушувались також у працях інших діячів робітничого руху в Югославії, зокрема в роботах Ж. Йовановича, М. Піяди, Д. Поповича.

У післявоєнній югославській марксистській історіографії появився ряд цінних досліджень про вплив ідей Великої Жовтневої соціалістичної революції на трудящих югославських земель [10; 11; 14; 18].

Після переїзду в Сербію в 1912 р. Ф. Філіпович не поривав зв'язків із революційним рухом у Росії.

Гаряче зустрівши звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, Ф. Філіпович з перших же днів став пристрасним захисником її від облудної буржуазної пропаганди, яка дезінформувала трудящих про події в Росії, зводила наклепи на Радянську владу і партію більшовиків. Він відзначав, що вся буржуазна преса і політичні діячі «видумують кожен день брехливі вісті з наміром якнайчорніше і найгірше представити диктатуру пролетаріату» [12, т. 2, с. 453].

В один ряд із буржуазними апологетами видатний революціонер ставив і соціал-демократичних «захисників» Жовтневої революції. На конкретних прикладах він показав, що праві соціал-демократи всіх країн докладають чимало зусиль для того, щоб «оберегти» трудящих від впливу більшовицьких ідей. «Соціал-патріотичні промовці охрипли, доказуючи, нібито російські більшовики своєю діяльністю не сприяють соціалізму. Соціал-патріотичні журналісти викривляли собі спину і пера, пишучи про те, наскільки небезпечні експерименти російських більшовиків» [12, т. 2, с. 453].

Характеризуючи тогочасну югославську соціал-демократичну пресу, Філіпович відзначав, що з усіх газет лише «Glas slobode» дотримується циммервальдської платформи, всі ж інші стоять на соціал-патріотичних позиціях. Наприклад, одна із газет соціал-демократів, яка виходила в Новому Саді, постійно друкувала видумки про партію Леніна. «Створюється враження, — писав Ф. Філіпович, — начебто основне її завдання — робити наклепи на більшовизм» [8, с. 68].

У своїх працях Ф. Філіпович розкрив причини ненависті буржуазії до Жовтневої революції і першої у світі Країни Рад. Він зазначив, що перемога трудящих Росії вказала всім пригнобленим капіталістичних країн шлях у боротьбі за своє соціальне визволення, сприяла їх революціонізації. За висловом Ф. Філіповича, сам факт перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції діє на трудящих капіталістичних країн «більше, ніж найенергійніша агітація» [12, т. 12, с. 521].

Ф. Філіпович наголошував, що встановлення Радянської влади означало банкрутство і крах теорій опортуністів [12, т. 2, с. 452] і одночасно підкреслював, що ідеї Великої Жовтневої соціалістичної революції привели до розколу політичних сил у капіталістичному світі: «Російська революція забила глибокий клин між лівими і правими партіями, вона поставила всіх перед дилемою: за чи проти соціалізму» [12, т. 2, с. 453].

Головний удар у своїх працях Ф. Філіпович спрямував проти опортуністичних тверджень, згідно з якими революція в Росії перемогла нібито випадково, внаслідок особливих умов, що склалися в країні. Оцінюючи передумови перемоги Великої

Жовтневої соціалістичної революції, дослідник переконливо доводив, що вона є **закономірним** результатом попереднього суспільного розвитку і має не чисто російський, а міжнародний характер. У статті «Імперіалізм і соціалізм» він показав перемогу Великого Жовтня як наслідок кризи, яку загострила до небувалих розмірів у всіх імперіалістичних країнах перша світова війна, наслідок посилення суперечностей між продуктивними силами і виробничими відносинами в імперіалістичному світі [13].

У статтях того періоду Ф. Філіпович підкреслював принципову відмінність Великої Жовтневої соціалістичної революції від усіх попередніх революцій, вважав її поворотним пунктом в історичному розвитку всього людства. Всесвітньо-історичне значення Жовтня він вбачав у тому, що перемога російського пролетаріату «розпочала епоху соціалістичних революцій» [13]. Дослідник повністю поділяв оцінку В. І. Леніна про міжнародне значення Великого Жовтня. В. І. Ленін, характеризуючи всесвітньо-історичне значення перемоги трудящих Росії, відзначав, що «російський зразок показує всім країнам дещо і дуже істотне, з їх неминучого і недалекого майбутнього» [1, т. 41, с. 4].

Ф. Філіпович міжнародне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції вбачав не тільки в тому, що вона відкрила новий етап в історичному розвитку людства, а й у неминучості повторення основних її рис у соціалістичних революціях інших країн. «Найважливіші уроки, які російський пролетаріат дає європейським країнам, стосуються роботи і діяльності після захоплення політичної влади», — писав Ф. Філіпович [12, т. 2, с. 460].

У полемічних статтях, спрямованих проти опортуністів, вчений підкреслював, що російські робітники і селяни практично довели можливість знищення буржуазної державної машини і заміни її новою владою — диктатурою пролетаріату: «Російська революція вчить, що робітничий клас ніколи не зможе добитись чогось удосконаленням капіталізму. Робітничий клас лише революцією може звільнитись, тобто з ліквідацією капіталістичної влади і знищенням буржуазної держави» [13]. Підкреслюючи революціонізуючий вплив Великого Жовтня, він писав: «Російські робітники ще 7 листопада 1917 року знищили буржуазну державу і встановили свою робітничо-селянську Радянську владу. Вони дали приклад робітникам і селянам цілого світу, яким шляхом треба йти, щоб звільнитись від ярма капіталізму» [12, т. 1, с. 13].

Велике значення ідей Жовтня Ф. Філіпович вбачає і в тому, що вони докорінно змінили зміст національно-визвольного руху пригноблених народів світу, сповнивши його ідеями інтернаціоналізму, і значно розширили розмах національно-визвольної боротьби. «Національне питання, — писав він, — з питання місцевого і внутрідержавного, яким було до Жовтне-

вої революції, перетворилося тепер у питання світове, питання боротьби пригнічених націй проти імперіалізму» [3, с. 157].

У 1920 р. окремою книгою вийшла праця Ф. Філіповича «За радянську державу», в якій він на конкретних прикладах шляхом протиставлення показав переваги Радянської влади над буржуазною державною машиною. Він переконливо доводив, що з перемогою Радянської влади вперше у світі встановлено справжню демократію для трудящих мас. Високо оцінював Ф. Філіпович заходи Радянського уряду, спрямовані на ліквідацію неграмотності і підвищення культурно-освітнього рівня трудящих. Він підкреслював, що Велика Жовтнева соціалістична революція «одночасно з економічним звільненням робітників і селян здійснила духовне визволення» [12, т. 1, с. 11].

Відкидаючи огидні наклепи буржуазної преси на Червону Армію, Ф. Філіпович відзначав нові організаційні засади її побудови, принципову відмінність від армій буржуазних країн: «Радянська держава організовує Червону Армію не з метою загарбання чужих земель і ведення війни, а лише для того, щоб оборонятися від чужих і своїх розбійників: вона пропагує мир між народами і закликає робітників і селян усіх земель до об'єднання» [12, т. 1, с. 12].

Висвітлюючи міжнародне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції, Ф. Філіпович розглядав питання про роль досвіду більшовицької партії для робітничих партій капіталістичних країн. Він вважав її випробуванням і вірним прикладом для всіх революційних партій. Обґрунтовуючи положення про те, що досвід партії Леніна є прийнятним для усіх народів, він писав: «Російська більшовицька партія подає яскравий приклад того, як правильним керівництвом пролетаріат може забезпечити собі перемогу над буржуазією» [9, с. 35]. Вчений-трибун писав, що досвід більшовицької партії потрібно вивчати глибоко і всебічно, розглядаючи його як єдине ціле: «Не можна вихоплювати окремі епізоди з російської революції, тому що тоді вийде безжиттєва схема» [2, с. 58]. Ф. Філіпович, далекий від догматичного трактування цього питання, виступав за творче застосування досвіду більшовицької партії. «Комуністична політика, — підкреслював він, — не є простою копією винайдених і запатентованих у Москві принципів, вона полягає у веденні революційної боротьби мас, для якої умови в різних країнах різні» [12, т. 2, с. 528].

Даючи глибоку і всебічну оцінку Великої Жовтневої соціалістичної революції, Ф. Філіпович одночасно показував її роль у житті південнослов'янських народів. Він уперше поставив питання про причинний зв'язок між Великим Жовтнем і революційним піднесенням на югославських землях у 1917—1920 рр., показав його вирішальний вплив на розвиток національно-визвольного і революційного руху.

Початок революційного піднесення в південнослов'янських землях Ф. Філіпович пов'язав із перемогою пролетарської ре-

волюції в Росії: «Коли пролунали перші удари Великої Жовтневої революції, то і в Югославії почався революційний рух» [12, т. 1, с. 111]. Він дійшов висновку, що швидкий процес революціонізації трудящих югославських земель є безпосереднім результатом впливу російської революції [6, с. 44].

Початок революційної кризи в Югославії Ф. Філіпович відносить на кінець 1917 р., коли під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції посилювався розлад у австро-угорській армії. Наростання революційної ситуації відбувалося протягом 1918 р. і характеризувалося швидким залученням до революційної боротьби всіх трудящих. Вчений вважає, що з утворенням КПЮ в країні виникла безпосередня революційна ситуація. Серед основних ознак її він називає не тільки численні стихійні страйки та селянські повстання, а й організовані КПЮ виступи шахтарів, залізничників, результати муніципальних виборів, які свідчили про зростання свідомості населення югославських земель [12, т. 1, с. 113].

Ф. Філіпович простежив у своїх працях ступінь сприймання ідей Великої Жовтневої соціалістичної революції різними класами і верствами населення, підкреслюючи, з яким захопленням зустрів їх робітничий клас югославських земель. Вже перші звістки з Росії привернули увагу робітників, які хотіли знати правду про завоювання російських трудящих, про партію більшовиків. «Серед робітників Югославії існує великий інтерес до комунізму (більшовизму), особливо в Сербії і в Боснії», — писав Ф. Філіпович в одному з листів у прудні 1918 р. [8, с. 68].

На конкретних прикладах дослідник показав, що під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції пролетаріат посилював боротьбу проти опортуністичних методів соціал-демократичної партії. Як наслідок цієї боротьби в робітничому русі виникло революційне ліве крило. Перспектива, відкрита Великим Жовтнем, привела до утворення нової, робітничої партії. Ф. Філіпович розглядав будівництво нової партії як складову частину процесу сприймання ідей Жовтня трудящими югославських земель. Він підкреслював, що ліві елементи соціал-демократичних партій, які стали організаційним ядром КПЮ, виділились в умовах загального революційного піднесення на югославських землях і в навколишніх країнах як результат перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції: «Під впливом російської і угорської революцій пролетарські маси висловлювалися через свої організації проти В. Корача, В. Букшега, Крістана та інших соціал-патріотів, які проповідували і проводили: на ділі «міністеріалізм» [4, с. 42].

У своїх працях дослідник показує, що ідеї Великого Жовтня захоплювали і найчисленніший клас — югославське селянство. Справедливе вирішення земельного питання в Радянській Росії було особливо близьке багатомільйонному югославському селянству, яке страждало від безземелля, помі-

щицького гніту і феодальних пережитків. Події в Росії служили надихаючим прикладом для трудящого селянства, яке своє соціальне визволення пов'язувало зі звільненням національним [5, с. 3].

У поширенні революційних ідей серед селянства велика роль, на думку Ф. Філіповича, належить колишнім солдатам: «На пробудження революційної свідомості югославського селянства вплинули і військовополонені югославські солдати колишньої австро-угорської армії, які повернулися з Росії, де вони були учасниками і свідками Жовтневої революції. Ці військовополонені, за словами буржуазних діячів, принесли на свою батьківщину «більшовицьку заразу» [3, с. 156].

Цінним у роботах Філіповича є й дослідження форм і методів революційної боротьби трудящих югославських земель. Масове дезертирство, утворення партизанських загонів «зелени кадар», які почали розподіл поміщицького майна і землі, виникнення робітничих Рад — у цьому він вбачав яскравий прояв втілення в життя ідей Жовтня.

Ф. Філіпович звернув увагу і на такий фактор, як зміцнення інтернаціоналізму в революційному русі трудящих після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Всупереч міжнародній контрреволюції, яка намагалася вадушити Радянську владу безпосереднім воєнним втручанням, трудящі югославських земель виступили на захист першої пролетарської держави. Він оцінює як серйозну перемогу робітничого класу і Комуністичної партії Югославії той факт, що буржуазний уряд не зміг узяти участь в інтервенції проти Радянської Росії [12, т. 2, с. 521—527].

Основні положення праць Ф. Філіповича про Велику Жовтневу соціалістичну революцію та її вплив на революціонізацію народів південнослов'янських земель відіграли велику роль у боротьбі з буржуазною та реформістською історіографією*. Їхнє значення посилювалося тим, що вони появились в умовах, коли буржуазні найманці шляхом грубої фальсифікації історичних фактів намагалися очорнити в очах трудящих Югославії Велику Жовтневу соціалістичну революцію, більшовицьку партію і революційних борців за звільнення

* Югославська буржуазна історіографія основні завоювання Жовтня і революційну боротьбу трудящих південнослов'янських земель, що розгорнулася під впливом її ідей, зображала в наклепницькому дусі. Історики великосербського напрямку Д. Єленич, М. Джорджевич, Л. Маркович та інші взагалі замовчували вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційної боротьби трудящих Югославії.

Ліберальні історики хорвато-словенського напрямку О. Хрібар, Б. Вошняк, Й. Хорват вплив Жовтня зводили лише до посилення анархії в країні. Наприклад, історик О. Хрібар пояснював поспішність буржуазії з утворенням Королівства сербів, хорватів і словенців пошуками «радикального способу від більшовизму» [15, с. 107].

Соціал-демократичні історики, заперечуючи закономірність Великої Жовтневої соціалістичної революції, перекручували її соціалістичний ха-

з-під ярма капіталу. Оцінки Ф. Філіповича і сьогодні використовуються в боротьбі з буржуазними фальсифікаторами, які й надалі не випускають з уваги питання революційного руху трудящих, що розгорнувся під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. *Бошкович Б.* Положение в Компартии Югославии. — «Коммунистический Интернационал», 1925, № 4. 3. *Бошкович Б.* Аграрная реформа в Югославии. — «Аграрные проблемы», 1928, № 9—10. 4. *Бошкович Б.* Из истории разгласий в КПЮ. — «Коммунистический Интернационал», 1928, № 17. 5. *Бошкович Б.* Зеленый Интернационал и его кулацкое лицо. М., Соцэкгиз, 1933. 6. *Бошкович Б.* Малая Антанта. М.—Л., Соцэкгиз, 1934. 7. *Димитриевич С.* Великий Октябрь и революционное движение на югославских территориях 1918—1920 гг. — «Вопросы истории», 1967, № 8. 8. Неизвестное письмо Филипа Филиповича. — В журн.: «Советское славяноведение», 1966, № 1. 9. *Voškovič V.* Povodom 16 godišnice Oktobarske revolucije. — «Klasna borba», 1934, N 1. 10. *Čulinovič F.* Odjeci Oktobra u jugoslavenskim krajevima. Zagreb, 1957. 11. *Dimitrijevič S.* Velika Oktobarska socijalistička revolucija i razvitak klasne borbe i revolucionarnog pokreta na jugoslovenskim teritorijama u toku prvog svetskog rata i novostvorenoj zajednicke Jugoslovenske države. — In.: «Prilozi za istorija socializma, knj. V. Beograd, 1968. 12. *Filipovič Filip.* Izabrani spisi. Beograd, 1962. 13. «Clas slobode», 1919, N 13. 14. *Hrabak B.* Oktobarska revolucija i stvaranje Jugoslavije. — «Preglad» (Sarajevo), 1967, N 11—12. 15. *Hribar A.* Agrarna reforma. Zagreb, 1924. 16. Iz prepiske Filipa Filipoviča i Dimitra Tucoviča. — «Prilozi za istoriju socijalizma», kn. 1. Beograd, 1964. 17. *Korač V.* Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji od prvih počatka do ukidanja ovih pokrajina. 1922, t. 2. 18. *Vujobuh D.* Oktobarska revolucija i crnogorska emigracija. Титоград, 1959.

Краткое содержание

Статья освещает изучение и оценку Ф. Филиповичем, одним из основателей Коммунистической партии Югославии, проблем Великой Октябрьской социалистической революции, ее влияния на подъем революционного и национально-освободительного движения югославянских народов, значение его исследований в марксистской историографии.

ракет, ігнорували переломну роль у світовій історії. Вплив на трудящих Югославії вони зводили також до посилення анархічних настроїв. Показовою щодо цього є робота лідера правих соціал-демократів В. Корача, який розцінював вплив Великого Жовтня як нещастя, що призвело до дезорганізації в робітничому русі, до декадентства «не лише організаційного, а й морального і етичного» [17, с. 165, 249]. Тактику більшовицької партії, яку переймали революційні соціал-демократи, В. Корач називає «небезпечною і безмістовною» [17, с. 249].

О. С. БЕЙМС, проф.,
С. П. МОВЧАН, доц.,
Львівський університет

**ВЕЛИКА ЖОВТНЕВА СОЦІАЛІСТИЧНА
РЕВОЛЮЦІЯ І РЕВОЛЮЦІЙНА БОРОТЬБА
ЮГОСЛАВСЬКИХ НАРОДІВ 1917—1923 рр.
(огляд досліджень Ю. О. Писарева)**

Висвітлення революційної боротьби слов'янських народів, що розгорнулася під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції, було і залишається одним із найактуальніших завдань марксистських істориків-славистів.

Радянські дослідники — Ю. О. Писарев, В. І. Клоков, В. Г. Карасьов, М. М. Сумарокова та ін. — провели велику і плідну роботу по вивченню революціонізуючої дії ідей Великого Жовтня на трудящих югославських земель [3; 4; 5; 19 та ін.]. Найвагоміших результатів у цьому напрямі досягнув Ю. О. Писарев, автор багатьох праць з історії революційного і національно-визвольного руху югославських народів [13; 16; 18]. Це є перший радянський дослідник, який розпочав вивчення цієї проблеми більше як чверть століття тому. І хоч за цей час діапазон його наукових інтересів значно розширився і в хронологічному, і в тематичному плані, названа проблема постійно привертала увагу вченого. Вже у своїй кандидатській дисертації на тему: «Аграрні відносини і селянський рух в Сербо-хорвато-словенській державі в 1918—1923 рр.» (1950) [5], а також у статтях, які появились на початку 50-х років, він значне місце приділив висвітленню революційного руху югославських трудящих, що розгорнувся під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції [6; 7.]

На основі аналізу старанно дібраних матеріалів з опублікованих джерел і тогочасної югославської преси дослідник показав роль ленінських декретів про мир і землю в процесі революціонізації югославського селянства і робітників та значення діяльності «повратників» з Радянської Росії. Відзначаючи надзвичайну складність і загостреність аграрних відносин у новоствореній Югославській державі, вчений робить висновок, що для їх розв'язання відкривались два діаметрально протилежних шляхи: «шлях аграрної революції, на який під впливом Великого Жовтня вступили багатомільйонні селянські маси, і шлях урізаних аграрних реформ, по якому зі страху перед аграрною революцією пішла буржуазія» [6, с. 58].

Розкриваючи класову суть аграрної реформи, Ю. О. Писарев підкреслив, що вона розглядалася буржуазією як засіб розрядки революційної обстановки на селі. Звертаючи основну увагу на дослідження аграрних відносин і революційні виступи селянства, він у цих статтях попутно торкається і питань робітничого руху.

У наступні роки Ю. О. Писарев розширив тему дослідження, включивши в неї питання розвитку, революційного та національно-визвольного руху югославських народів, інтервенції Антанти проти революційних виступів трудящих. Ці питання знайшли відображення в таких статтях: «З історії революційного руху робітничого класу і селянства в Сербо-хорватословенській державі в 1919—1923 рр.» [8], «Піднесення революційного руху народів Югославії 1918—1919 рр.» [10], «Наростання революційної ситуації в Сербії, Хорватії і Словенії в 1917—1919 рр. та інтервенція Антанти» [9].

У них на різносторонньому фактичному матеріалі переконливо показано сприймання ідей Великої Жовтневої соціалістичної революції робітничим класом, трудовим селянством та передовою інтелігенцією Югославії. Цікаві дані наведено про революціонізацію солдатських мас, про інтернаціональну підтримку ними трудящих Радянської Росії та Угорщини. Керуючись ленінськими положеннями при аналізі різноманітних документів, автор доходить висновку, що загальне революційне піднесення в югославських землях було наслідком внутрішніх і зовнішніх причин, найважливіша з яких — перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Велике значення у розвідках Ю. О. Писарева надавалося питанням розстановки класових сил на окремих етапах боротьби, співвідношення між революційним і національно-визвольним рухом, ролі різних класів і політичних партій в революційній та національно-визвольній боротьбі, шляхів проникнення та причин швидкого сприймання ленінських ідей трудящими югославських земель. Дослідник розглянув питання революційного руху югославських народів, названого В. І. Леніним національною революцією південного слов'янства [Див.: 1, т. 26, с. 14].

Ю. О. Писарев перший з радянських вчених робить спробу точно окреслити рамки революційної ситуації, що склалася в югославських землях під безпосереднім впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції, визначити основні етапи революційної боротьби 1918—1923 рр. та її особливості в різних землях Югославської держави.

Багаторічне дослідження історії революційного руху югославських народів дозволило Ю. О. Писареву написати ряд статей, спеціально присвячених процесові проникнення ідей Великої Жовтневої соціалістичної революції в югославських землях [11; 12], у яких він на широкому матеріалі висвітлив піднесення революційного руху югославських трудящих. Вчений всебічно розкрив сприймання ідей більшовизму різними класами і верствами населення, нові «російські» форми боротьби робітничого класу і селянства, які виникли в Югославії після перемоги Великого Жовтня.

Щоб повніше описати розвиток революційного руху трудящих, автор детально висвітлив позиції буржуазії, тієї сили.

що протистояла революційному натискові. Вчений показав, що, налякана силою революційних мас, буржуазія намагалася внести у свої програми окремі корективи, які б не міняли суті буржуазної стратегії. Основна мета цих змін — пристосуватись до нової обстановки і зменшити вплив ідей Великої Жовтневої соціалістичної революції на трудящих. Автор послідовно довів, що в період найбільшого революційного піднесення буржуазія югославських земель пожертвувала національними інтересами заради врятування свого класового панування.

Досягненням дослідника можна вважати розділ «Велика Жовтнева соціалістична революція і революційне піднесення в югославських землях. Утворення Югославської держави» двотомної «Історії Югославії» [2, т. 2]. На відміну від попередніх праць, тут уперше висвітлені не тільки окремі події революційного руху, а й показані їхні учасники. Ю. О. Писарев навів ряд імен діячів революційного і національно-визвольного руху (Д. Поповича, Ж. Живковича, Ф. Філіповича, Д. Джаковича та ін), відзначивши їхню роль у поширенні ідей Великого Жовтня та в революційній боротьбі. Вперше в радянській історіографії тут розкрито боротьбу за створення Комуністичної партії Югославії, дано оцінку її діяльності в 1919—1923 рр., відзначено причини її невдач і помилок.

У 60—70-ті роки з'явився ряд досліджень Ю. О. Писарева, які відзначаються новизною постановки мало досліджених і зовсім не досліджених питань, ширшою джерелознавчою базою. Виявлені автором в радянських, югославських, угорських, австрійських архівах документи дали змогу повніше висвітлити історію розгортання революційного руху югославських трудящих під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Ю. О. Писарев у ці роки знову повертається до недостатньо вивчених питань історії революційного руху, зокрема в Сербії і Чорногорії, досліджує завершальний етап національно-визвольної боротьби югославських народів за створення незалежної об'єднаної держави. Новизною постановки питань відзначаються статті «Роль мас у звільненні Сербії і Чорногорії від окупації в 1918 р.» [14], «Радянська Росія, Антанта і створення Югославської держави» [15] та «Радянсько-сербські відносини в період Бреста і югославська проблема» [17].

Використовуючи нові джерела, дослідник довів, що Радянський уряд з перших же днів свого існування подавав потужну дипломатичну допомогу югославським народам у їхній боротьбі за національне визволення, висвітлив роль В. І. Леніна в підтримці революційного і національно-визвольного руху в Югославії. Навіть буржуазні діячі, зокрема спеціальний емісар сербського уряду Р. Йованович, зустрівшись із Леніним, відзначив, що він «проявив таке глибоке розуміння нашої національної боротьби проти турків і Австро-Угорщини, що далеко позаду залишив усіх державних діячів старої Росії» [Цит. за: 17, с. 30]. Одночасно дослідник підкреслює, що

з принциповою позицією Радянського уряду про надання незалежності всім народам не погоджувався сербський уряд, який будував великодержавні, шовіністичні плани створення «Великої Сербії».

У цих, як і в попередніх дослідженнях, Ю. О. Писарев зробив багато для розкриття таємниць, якими була оточена організація інтервенції держав Антанти проти революційного руху югославських народів, міфу про «творців» Югославської держави. Зіставивши дані дипломатичних документів, всебічно проаналізувавши архівні матеріали, вчений переконливо довів брехливість тверджень буржуазних істориків, нібито визволення югославських народів стало можливим завдяки зусиллям держав Антанти, насамперед президента Вільсона, і зазначив, що поспішність із створенням Югославської держави була зумовлена прагненням буржуазії попередити становлення влади Рад трудящими. Вже після проголошення Сербо-хорвато-словенської держави міжнародний імперіалізм допоміг югославській буржуазії придушити революційний рух трудящих. «На самому початку існування Югославської держави, — відзначив автор, — її народи двічі в листопаді 1918 і восени 1919 р. зазнали втручання іноземного імперіалізму у свої внутрішні справи» [10, с. 37].

Проблема революційної боротьби трудящих югославських земель знайшла своє завершальне висвітлення в монографії, присвяченій утворенню Югославської держави [18]. Підняті раніше питання розкриті тут всебічно. Ю. О. Писарев переконливо показує, що під безпосереднім впливом соціалістичної революції в Росії в Південно-Східній Європі розгорнулася соціальна і національно-визвольна боротьба трудящих, яка відіграла вирішальну роль в історичній долі югославських народів [18, с. 216], наводить нові цікаві документальні дані про вплив на трудящих ленінського Декрету про мир. Навіть такий реакціонер, як Пашич, змушений був визнати, що мирна програма Радянського уряду об'єктивно вигідна Сербії і югославським народам Австро-Угорщини.

Жвавий інтерес викликає викладений автором матеріал про вплив Жовтня на югославський соціалістичний рух, в якому посилювалось розмежування реформістських і революційних сил. Боротьба між лівими і правими соціалістами продовжувалась до утворення в 1919 р. Комуністичної партії Югославії [18, с. 320].

Про розмах революційної боротьби народів Австро-Угорщини, яка розгорнулася під безпосереднім впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції, свідчить той факт, що у Вашингтоні, Парижі, Лондоні більш за все побоювались за долю монархії тому, що з її розпадом створиться «революційний вакуум», і Східна Європа піде по шляху Радянської Росії [18, с. 311]. Аргументація автора про вирішальну роль перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції на істо-

ричний розвиток югославських народів досить переконлива.

Для праць Ю. О. Писарева характерне постійне вдосконалення методики дослідження, розширення джерелознавчої бази. Вони суттєво розширюють обсяг знань про революційну боротьбу югославських народів, містять важливі теоретичні висновки. Його дослідження завжди мають наступальний характер і спрямовані проти буржуазних фальсифікаторів, які намагаються довести, що Велика Жовтнева соціалістична революція є явищем російського характеру, і її досвід не має всевітньо-історичного значення.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. *История Югославии*. М., Изд-во АН СССР, 1963. 3. *Карасев В. Г.* Югославия на первом этапе общего кризиса капитализма. — В кн.: *Новейшая история*. М. Изд-во ВПШ, 1958. 4. *Клоков В. І., Петерс І. А.* Велика Жовтнева соціалістична революція і піднесення революційного руху в Югославії 1918—1920 рр. — В кн.: *Великий Жовтень і революційний рух народів зарубіжних країн*. К., Вид-во АН УРСР, 1957. 5. *Писарев Ю. А.* Аграрные отношения и крестьянское движение в Сербо-хорватско-словенском государстве в 1918—1923 гг. Автореф. канд. дис. М., 1950. 6. *Писарев Ю. А.* Аграрные отношения и крестьянское движение в Сербо-хорватско-словенском государстве в 1918—1923 гг. — «Краткие сообщения института славяноведения АН СССР». Вып. 2. М., 1951. 7. *Писарев Ю. А.* Положение крестьянства в Сербо-хорватско-словенском государстве 1918—1923 гг. и аграрная реформа 1919 г. — «Учен. зап. ин-та славяноведения АН СССР». Т. 4. М., 1951. 8. *Писарев Ю. А.* Из истории революционного движения рабочего класса и крестьянства в Сербо-хорватско-словенском государстве 1919—1923 гг. — «Учен. зап. ин-та славяноведения АН СССР». Т. 5. М., 1952. 9. *Писарев Ю. А.* Наростание революционной ситуации в Сербии, Хорватии и Словении в 1917—1919 гг. и интервенция Антанты. — «Учен. зап. ин-та славяноведения АН СССР». Т. 7. М., 1953. 10. *Писарев Ю. А.* Подъем массового революционного движения народов Югославии в 1918—1919 гг. — «Вопросы истории», 1953, № 9. 11. *Писарев Ю. А.* Великая Октябрьская социалистическая революция и борьба народов Югославии 1917—1920 гг. — В кн.: *Великая Октябрьская социалистическая революция и зарубежные славянские народы*. М., Изд-во АН СССР, 1957. 12. *Писарев Ю. А.* Создание Сербо-хорватско-словенского государства и революционное движение 1917—1918 гг. — В кн.: *Международное значение Великой Октябрьской социалистической революции*. М., Соцэргиз, 1963. 13. *Писарев Ю. А.* Освободительное движение югославских народов Австро-Венгрии в 1905—1914 гг. М., Изд-во АН СССР, 1962. 14. *Писарев Ю. А.* Роль масс в освобождении Сербии и Черногории от оккупации 1918 г. — «Новая и новейшая история», 1965, № 3. 15. *Писарев Ю. А.* Советская Россия, Антанта и создание Югославского государства. — «Новая и новейшая история», 1967, № 4. 16. *Писарев Ю. А.* Сербия и Черногория в первой мировой войне. М., «Наука», 1968. 17. *Писарев Ю. А.* Советско-сербские отношения в период Бреста и югославянская проблема. — «Вопросы истории», 1973, № 8. 18. *Писарев Ю. А.* Образование Югославского государства. М., «Наука», 1975. 19. *Сумарокова М. М.* Вуковарский съезд Коммунистической партии Югославии. — В кн.: *Прошлое и настоящее. Из истории европейских стран народной демократии*. М., «Наука», 1967.

Краткое содержание

В статье анализируются исследования Ю. А. Писарева, показаны его достижения в изучении проблемы влияния Великой Октябрьской социалистической революции на революционное и национально-освободительное движение югославских народов.

*А. КОПРУКОВНЯК, проректор,
Люблінський університет*

ЮЛІАН МАРХЛЕВСЬКИЙ У СВІТЛІ НАЙНОВІШИХ ВИДАНЬ

Протягом останніх трьох років у видавництвах Польщі вийшло декілька цікавих книг, присвячених одному з найвидатніших представників польського, російського, німецького і загалом міжнародного робітничого руху Юліану Бальтазару Мархлевському [4; 5; 6]. Різні за характером, вони взаємно доповнюють, спільно створюючи постать видатного революціонера, наближують її до читача. З них ми дізнаємося про Ю. Мархлевського як про людину широких інтересів і знань, теоретика і практика революційного, робітничого руху, тактика й дипломата і водночас як про безкомпромісного борця з ідеологічними супротивниками марксизму, знавця слов'янської, особливо польської, культури і літератури, шанувальника природи, зачарованого Татрами, чуйного чоловіка і батька. У його доробку близько 2000 статей, досліджень, монографій, публіцистичних виступів [1; 2; 8].

Ю. Мархлевський з молодих років був зв'язаний з революційним напрямом польського робітничого руху: він член партії «Пролетаріат», «Спілки польських робітників», СДКПІЛ та КРПП, активний учасник революційного німецького та російського робітничого руху, а згодом видатний діяч Радянської Росії. Все своє життя він гармонійно поєднував революційну і наукову діяльність.

Праця «Юліан Мархлевський. Люди, час, ідеї», якій у польській періодиці присвячено багато теплих відгуків, починається вступом, ґрунтовно, із знанням справи написаним Н. Міхтою. У вступі визначені основні напрями багатогранної творчої спадщини Ю. Мархлевського. Саме ж видання вміщує добірку праць Мархлевського з різних періодів його наукової і публіцистичної діяльності. Ці праці показують нам Ю. Мархлевського не лише як видатного революціонера-інтернаціоналіста, а й як великого патріота, противника національного гніту, захисника робітничого класу, пристрасного полеміста, знавця польської історії, глашатая правди про першу соціалістичну країну — Радянську Росію, невтомного борця за незалежність народної Польщі. Як сучасно звучать сьогодні слова Мархлевського, написані у 1920 р.: «Скарби науки, мистецтва, культури повинні бути справою кожного, щоби все, що міститься в природі людського життя, прекрасно розквітло. Є тільки один шлях, який веде до цього: соціалістичне суспільство, в якому будуть задовільнені матеріальні потреби людей, а всі перешкоди на шляху культурного розвитку подолані» [4, с. 67]. Все це повною мірою втілене в життя у соціалістичних

країнах, де багатство національної культури стало загальнона-
родною власністю.

В останні роки свого життя Юліан Мархлевський усі свої сили і талант віддав будівництву Радянської держави. Був одним із тих, хто повно відчував правильність ленінських принципів соціалістичної революції і соціалістичного будівництва. У статті, надрукованій 30 квітня 1920 р. на сторінках «Трибуни комуністичної» і присвяченій В. І. Леніну, він писав: «А потім, в період вже безпосередньої боротьби за диктатуру пролетаріату, стає він у керма корабля пролетарської держави, і залізна долоня цього керманіча веде через бурхливі хвилі до мети. Тепер бачимо, що теоретик і організатор виявився «державним мужем» великого масштабу, що він з того дорогоцінного матеріалу, з якого історія виковує проводирів, які торують людству нові шляхи» [4, с. 507].

Ю. Мархлевський усе своє життя, здібності і знання віддав боротьбі за визволення робітничого класу, пов'язуючи інтернаціоналістські цілі з пролетарським патріотизмом, соціалістичну революцію з національним визволенням польського робітничого класу. Доводив це, коли вів активну боротьбу проти германізаторської політики в Познанщині, коли протистояв царській політиці національного пригнічення в Королівстві Польському, в полеміці з Б. Прусом і С. Жеромським, у численних статтях і виступах на міжнародних форумах. Саме йому було доручено складну дипломатичну місію в 1919 р. в Беловежі і Мікашевіцах, де він від імені Радянської Росії вів переговори з представниками польської влади про збереження миру між двома державами та встановлення добросусідських відносин. На жаль, переговори були зірвані польською стороною. З цього приводу у передмові до «Червоної книги» Ю. Мархлевський писав: «Ці документи залишаються свідченням, що уряд Радянської Росії невтомно докладав зусиль для попередження війни, і навіть коли польський уряд із злочинною легковажністю цю війну розпочав, радянський уряд робив усе можливе, щоб закінчити її дипломатичним шляхом» [4, с. 516]. І кількома сторінками далі вже про хід війни: «В той же час на фронті продовжувався застій: обидві сторони припинили воєнні дії. Однак виявилось, що з польського боку це було лише підготовкою до походу на Київ. Удавана готовність дипломатії до переговорів також служила цій меті» [4, с. 521].

Мархлевський відзначався і знанням економічної історії Польщі — його аналіз аграрних відносин на польських землях, що перебували під пануванням Пруссії в другій половині XIX ст., викликає подив чіткістю визначень і багатством фактографії. Займався він і вивченням політичної історії національно-визвольної боротьби та прогресивно-демократичних рухів, оскільки у зв'язках з прогресивною традицією в боротьбі за соціальне визволення вбачав одне з джерел сили пролета-

ріату. У 75-ту річницю революції 1878 р., проаналізувавши відмінність польського питання в часи Маркса від умов у ХХ ст., він писав: «Різниця полягає в тому, що за цих 75 років виріс польський пролетаріат, на чолі якого стоїть комуністична партія, що Росія, яку Маркс у свій час ганьбив як опору світової реакції, є сьогодні непереможною опорою світової пролетарської революції. «Польське питання» у тому вигляді, в якому воно існувало для Маркса в період буржуазної революції, тепер вже не існує. Сьогодні стоїть питання визволення польського пролетаріату, і це питання буде розв'язане революційним шляхом» [4, с. 536].

Публікація фрагментів зі семи листів Мархлевського періоду революції 1905—1907 рр., знайдених у Закопаному на початку грудня 1972 р., завершує дане видання. Листи, адресовані дружині і дочці до Варшави, містять зауваження про політичні настрої, атмосферу тих бурхливих днів.

Друга публікація — «Юліан Мархлевський. Листи до дружини і дочки», старанно видана Державним видавничим інститутом, вміщує 132 листи, написані у 1898—1923 рр., і показує нам Ю. Мархлевського, за словами автора вступу Я. Дурко, «як люблячого чоловіка і батька, що турбується про щоденний побут родини, і водночас проникливого спостерігача життя. З листів постає фігура рішучого, незламного і безкомпромісного революціонера, глибоко у серці якого лежить турбота про долю людей, до остатку відданого робітничій справі...» [5, с. 5].

Опублікування листів, що торкаються інтимної сфери особи, її переживань і ставлення до найближчих, явище не нове в польській видавничій практиці [7]. Видання такого роду користуються значною популярністю навіть не тільки тому, що за допомогою їх читач відкриває для себе маловідому сферу життя і діяльності автора, а й тому, що знаходить у них реакцію його на безліч явищ загального порядку, дізнається про психічний стан і психологічну реакцію на значні події і дрібні справи. Листи Ю. Мархлевського розповідають про епізоди з його життя, про великі турботи та щоденне життя найближчих йому осіб, відтворюють родинну атмосферу, любов до дружини і дочки. У передмові дочка Ю. Мархлевського — Софія пише: «Зважуючись на переказ родинних листів мого батька читачам, довелось перебороти немало сумнівів. Це не так просто — виносити на публічний суд почуття близької людини, особливо, коли вони є свідченням багатосторонніх її зв'язків. Оскільки, однак, дана кореспонденція, крім емоціонального навантаження, містить висловлювання про справи, обсяг яких виходить за коло родинного життя і може послужити для визначення постаті одного з передових діячів польського робітничого руху, вважаю, що не виявлю неповаги до пам'яті батька, поділяючи цю спадщину з широкими колами нашого суспільства. Навіть тішу себе надією, що ці листи-до-

кументи відіграють роль своєрідної автобіографії польського революціонера, який сказав про себе: «... Понад усе полюбив Віслу» [5, с. 25].

З листів вимальовується постать Мархлевського — видатного діяча польського і міжнародного робітничого руху і водночас дбайливого батька і чоловіка. З кожного листа дізнаємося про людину, заклопотану матеріальними умовами родини, стурбовану забезпеченням найкращого виховання дитини. Листи є діалогом між рідними. Скільки в них батьківської уваги і порад для дочки. Ось Мархлевський заохочує її до читання творів польських письменників як скарбниці загальнонаціональної культури. Називає видатних польських романтиків, відзначаючи фразом з тим, «після років мерзності і низької прози нові барви: Каспрович, Жеромський, Берент, Оркан, Виспянський і багато, багато інших» [5, с. 159]. В іншому листі застерігає від надто нерозважливого і поверхового судження про людей: «Прошу нагадати собі, моя дівчинко, що, згідно з загальною думкою, великі люди не залишаються ласками по відношенню до судження про них, а, як мені здається, кожний, хто судить на основі першого враження, буває трохи в ролі тих самих лакеїв, і це погано» [5, с. 167].

В одному з листів, написаних із в'язниці у Хавелбергу [8. X 1917] він повчає дочку: «Людина є часткою суспільства. Кожна людська діяльність є часткою суспільного життя. Як енергія в кожній із мільярдів молекул складає енергію всесвіту, так сила мільйонів людських одиниць складає ту суспільну енергію, за рахунок якої живе людство. Найскромніший працівник вітається тим, що те, що він робить, стає здобутком людства; завдяки його праці і зусиллям людство йде вперед, незважаючи на те, що він особисто не ставив такої мети... Для тебе зараз саме настав час, коли твій погляд на світ, твоя віра повинні сформуватися. Тому так переживаю, що не поряд із тобою, не можу допомогти тобі в цій справі» [5, с. 225—226].

Листи — скарбниця найрізноманітніших заміток Мархлевського з історії, економічного і політичного життя, про людей, з якими йому довелося зустрічатися, оцінок подій, в яких брав участь, цікавих висловлювань на теми літератури, мистецтва, про звичаї, описи природи і насамперед Татр. З листів випливає глибока віра в правильність засад наукового соціалізму, в революційну програму робітничого руху, у визволення робітничого класу і його історичну місію побудови суспільного ладу. Вони свідчать про великий патріотизм автора, який відчуває необхідність тісного зв'язку робітничого класу з прогресивним, патріотичним минулим польського народу, з одного боку, і інтернаціонального зв'язку перш за все, з російським пролетаріатом, а після перемоги Жовтневої революції — з першою соціалістичною державою. Тому листи крім пізнавальної функції виконують і емоціональну та виховну роль, гідну широкої популяризації.

Остання книга, (присвячена Ю. Мархлевському, — це наукова монографія Норберта Міхти, створена на основі різноманітних матеріалів архівів Варшави і Москви, наукової і публіцистичної спадщини Ю. Мархлевського, а також численної спеціальної літератури.

Вже сама назва «Юліан Мархлевський. Польща—народ—соціалізм» вказує, що автор зосереджується на висвітленні основних проблем діяльності і творчості Мархлевського, а саме: Польща, нація, соціалізм [6]. Однак при ближчому знайомстві зі змістом цікавого дослідження виявляється, що автор вийшов за рамки теми. Книга є цікавим узагальненням життя і діяльності Мархлевського та його багатой наукової й публіцистичної творчості від моменту приєднання до польського робітничого руху і до кінця життя. Провідною думкою праці, незалежно від місця перебування Мархлевського, участі у німецькому чи російському робітничому русі, є показ його у боротьбі за соціалізм, за справи польської нації, її майбутне. Автор змалював постать Мархлевського надзвичайно переконливо, часто звертаючись до його праць, поглядів, думок, які в багатьох випадках відрізнялися від програми соціал-демократії Королівства Польського і Литви та поглядів її головного ідеолога — Рози Люксембург. Мархлевський постав перед нами як діяч-теоретик і практик робітничого руху, який глибоко відчував необхідність революційних суспільних змін, соціального визволення народу, а також зв'язок цього руху з боротьбою проти всілякого національного гніту, за національне визволення.

Справі Польщі і польської нації, її традиціям у всій їхній складності Мархлевський присвятив багато наукових і публіцистичних праць. Він був досконалим знавцем історії, висвітлював найкращі прогресивні та демократичні традиції польського народу, пов'язував з ними визвольну місію польського пролетаріату. Найближчим союзником пролетаріату в його боротьбі вважав трудове селянство, хоча і перебував, як, зрештою, і все керівництво СДКПіЛ, під впливом помилкової оцінки місця і ролі селян у структурі капіталістичної держави. У монографії переконливо показано еволюцію поглядів Ю. Мархлевського. Це виявилось вже під час революції 1905—1907 рр. і з особливою силою — під час Листопадової конференції СДКПіЛ. Зміна його поглядів яскраво виявилася після перемоги соціалістичної революції в Росії. Про це яскраво свідчать його записи. «Можна розраховувати на те, — писав Мархлевський тоді, — що в найближчий час ніхто їхньої [селян] власності не порушить. Оскільки наша влада прихильно ставиться до них, вони не перейдуть на бік контрреволюції... Справа дальшого розвитку буде переконувати селян у перевазі суспільного господарства, комуністичного, над господарством приватним. На це потрібен час» [6, с. 429]. Думки ці розвивав Мархлевський і в короткий період існування Тимчасового польського революційного комітету в Бялистоці в 1920 р.,

який він очолював. У відозві «До польських селян» від 5 серпня 1920 р. він висунув гасло: «Нехай живе соціалістична Польща, дійсно незалежна Польща, Польща робітничо-селянська» [6, с. 421].

Як слушно зауважує Н. Міхта, таке гасло було тоді проголошене вперше. Воно вказувало на зміну поглядів Ю. Мархлевського в селянському і національному питаннях. Одночасно зверталась увага на необхідність тісного зв'язку пролетаріату і трудящих селян у боротьбі проти поміщицького гніту і експлуатації.

Діяльність Ю. Мархлевського свідчить про тісний його зв'язок з революційним рухом у Росії. Він був одним із найближчих співробітників В. І. Леніна, відданим борцем за справу соціалістичного будівництва в Радянській Росії. З революцією в Росії зв'язував він питання незалежності Польщі. Саме він у 1923 р. писав: «Революція в Росії поклала край національній неволі поляків і створила умови для незалежної Польщі... Тільки російський пролетаріат, який знає, що панування над іншими націями суперечить власній свободі, поставив питання ясно і конкретно: самовизначення аж до відокремлення» [6, с. 373].

Проблема розв'язання польського питання, долі польської нації в усій діяльності Мархлевського займала важливе місце, але особливого значення набула під час розгортання боротьби за владу в період визволення Польщі. Аналізуючи становище поляків у різних польських землях, Мархлевський писав: «...Не може підлягати сумніву, що поляки, незважаючи на знищення польської держави, гніт і неволю, що тривають понад 100 років, є однією нацією. Зв'яже їх тисячолітня культура, спільна мова, спільні звичаї» [6, с. 358]. Широко відоме ставлення Мархлевського до польсько-радянської війни 1920 р. та його діяльність у справі збереження миру. Доречно буде додати його слова про недогляд буржуазним урядом Польщі справи Гірської Сілезії. У 1921 р. він зазначив з цього приводу: «Починаючи шалену війну з пролетарською Росією за непольські території, прагнучи запрягти в польсько-поміщицьке ярмо білорусів та українців, він [уряд] повинен був віддати Польщу на поталу реакції, а тим часом відіпхнув від країни сілезьке населення, наскрізь польське» [6, с. 435].

Представлені тут найновіші видання, присвячені Ю. Мархлевському, наближують його до нашого сучасника. Це звучить особливо актуально в 110-ту річницю від дня його народження. Автор прагнув викликати і в радянського читача інтерес до життя і праці людини, яка «рішуче стоячи на позиціях класового пролетарського інтернаціоналізму... кілька останніх років свого життя привятила служінню молодій Радянській державі. Він вважав цю місію внеском у справу боротьби за майбутню перемогу соціалізму в Польщі» [4, с. 77].

Список літератури: 1. Materiały sesji naukowej z okazji 100 rocznicy urodzin. Warszawa, 1968. 2. J. Marchlewski. Wydawnictwo albumowe. Warszawa, 1975. 3. Księga Czerwona. Zbiór dokumentów dyplomatycznych o stosunkach Rosji i Polski od 1918 do 1920 roku. Moskwa — Smoleńsk — Kijow, Wydawnictwo Komunistyczne «Trybuna», 1921. 4. J. Marchlewski. Ludzie, czasy, idee. Wybory artykułów i listów dokonali Marchlewska Z., Michnowska E., Michta N. Warszawa, «Księga i Wiedza», 1973. 5. J. Marchlewski. Listy do żony i córki. Opracowała Bożena Wróblewska. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1975. 6. *Michta N.* Julian Marchlewski. Polska — Naród — Socjalizm. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975. 7. Roża Luksemburg. Listy do Leona Jogichesa-Tyszki, t—1—3. Listy zebrał, słowem wstępnym i przypisami opatrzył F. Tych. Warszawa. 1968. 8. *Tych Feliks, Schumacher Horst.* Julian Marchlewski, Warszawa, 1966.

Краткое содержание

В обзоре сделан анализ последних изданий, посвященных выдающемуся деятелю международного рабочего движения Юлиану Мархлевскому, в котором он показан как теоретик и практик революционного движения, ученый и дипломат, знаток славянской культуры.

НА ШЛЯХАХ СПІВРОБІТНИЦТВА

*А. І. ЧЕРНІЙ, доц.,
Ровенський педінститут*

ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ БОЛГАРІЇ ТА СРСР (1948—1958)

К. Маркс відзначав: «Кожна нація може і повинна вчитися у інших» [1, т. 23, с. 12]. Ці слова набувають особливого смислу тепер, коли існує світова система соціалізму. «Одне з найважливіших завдань комуністичних і робітничих партій країн соціалізму, — підкреслюється в Основному документі міжнародної наради комуністичних і робітничих партій 1969 р., — розвиток всебічного співробітництва між цими країнами і забезпечення нових успіхів на вирішальних напрямках економічного змагання двох систем, у прогресі науки й техніки» [2, с. 274].

В історії співдружності соціалістичних країн важливе місце належить всебічному співробітництву Радянського Союзу і Народної Республіки Болгарії, Комуністичної партії Радянського Союзу і Болгарської комуністичної партії. Г. Димитров зазначав: «З факту спільності народно-демократичної і радянської влади в головному, у вирішальному, в тому, що вони є владою робітничого класу, який перебуває в союзі і на чолі всіх трудящих, витікають суттєві висновки відносно необхідності всебічного вивчення, найширшого використання великого досвіду соціалістичного будівництва в Радянському Союзі. І цей досвід, пристосований до наших умов, є єдиним, кращим зразком для будівництва соціалізму в нашій країні, як і в інших країнах народної демократії» [3, т. 2, с. 793].

Радянсько-болгарська співдружність є справжнім зразком соціалістичного інтернаціоналізму в дії. Однією з найпопулярніших і найбільш масових форм радянсько-болгарського співробітництва в досліджуваний період був обмін виробничим досвідом між радянськими і болгарськими трудящими. Серед болгарських робітників розгорнувся широкий рух за вивчення і впровадження прогресивних радянських починів і методів праці, що вело до значного підвищення її продуктивності, зниження собівартості і поліпшення якості продукції.

Цей рух значно посилювався з прийняттям в Болгарії першого п'ятирічного плану. Так, в одному з листів Голови Центральної Ради Загальної робітничої професійної спілки (ЦР ЗРПС) до Голови ВЦРПС говорилося: «Болгарські робітники, вико-

нуючи п'ятирічний народногосподарський план, вчать і щоденно черпають з багатой скарбниці радянський досвід в усіх галузях суспільного, політичного, господарського і культурного життя. Наші ударники, новатори, раціоналізатори наслідують приклад радянських героїв праці, стахановців О. Чутких, Г. Борткевича і багатьох інших, вчать і швидко впроваджують досвід своїх радянських братів, що допомагає успішному будівництву соціалізму.

Болгарські робітники будуть вічно вдячні народам Радянського Союзу за допомогу, яку він надає нашому народу в будівництві соціалізму» [7, оп. 2, спр. 156 б, арк. 77, 80].

Одним із джерел вивчення і освоєння болгарськими трудящими виробничого досвіду радянського народу було листування між спорідненими болгарськими і радянськими профспілками і підприємствами, а також між робітниками, яке виражало прагнення болгарських трудящих повніше вивчати трудові досягнення радянського народу, ознайомлюватися з успіхами соціалістичного змагання, обмінюватися досвідом роботи. Так, профспілка робітників текстильної і швейної промисловості Болгарії у листі від 26 грудня 1949 р. зверталася до профспілки робітників текстильної промисловості СРСР з проханням поділитися досвідом роботи. У листі розповідалося про боротьбу болгарського робітничого класу за підвищення продуктивності праці, зниження собівартості і поліпшення якості продукції [6, спр. 375, арк. 15—17]. У листі-відповіді ЦК профспілки робітників текстильної промисловості СРСР охоче поділився з болгарськими трудящими досвідом роботи радянських текстильників [6, спр. 375, арк. 2—13].

Дружні зв'язки були встановлені також між радянськими і болгарськими металістами. Виражаючи щире вдячність за допомогу, ЦК профспілки металістів Болгарії у 1950 р., в листах на ім'я радянських профспілок металургів, машинобудівної і металообробної промисловості з приводу 1 Травня підкреслив: «Ми з великим інтересом слідкуємо за вашими успіхами в галузі металургії і машинобудування і захоплюємося вашими досягненнями. Ми повсякденно вчимося на багатому досвіді ваших стахановців і новаторів Борткевича, Бикова, Михайлова і тисяч інших, освоюємо і впроваджуємо їхні форми і методи праці» [6, спр. 373, арк. 11, 13, 16].

В іншому листі профспілки металістів Болгарії на адресу ЦК профспілки робітників станкоінструментальної промисловості СРСР від 1 серпня 1950 р. вказувалося, що за прикладом Г. Борткевича, П. Бикова та інших радянських новаторів виробництва в Болгарії вже вирости свої швидкісники — Є. Єтемов, Р. Каранджулов, Л. Делебалтов та інші, зародилося змагання за звання «Кращий за професією».

Болгарські друзі звернулися до своїх радянських колег з проханням поділитися досвідом організації і керівництва соціалістичним змаганням [6, спр. 373, арк. 9—10]. У листі-

відповіді робітники станкоінструментальної промисловості детально ознайомили болгарських товаришів з організацією соціалістичного змагання на підприємствах станкоінструментальної промисловості СРСР [6, спр. 373, арк. 2—6].

Ділові зв'язки були встановлені також між радянськими і болгарськими залізничниками. Як вказувалося в листі голови профспілки транспортних робітників Болгарії на адресу ВЦРПС від 14 квітня 1950 р., радянські залізничники-новатори надали болгарським друзям велику допомогу в розвитку залізничного транспорту, зокрема в успішному вирішенні таких питань, як поліпшення структури профспілки транспортних робітників, укладення колективних трудових договорів, проведення виробничих нарад, організація виробничих бригад і, особливо, соціалістичного змагання [6, спр. 372, арк. 48—52].

Розгортанню змагання і руху за освоєння передових методів праці сприяло також листування між окремими робітниками та інженерно-технічними працівниками, між спорідненими болгарськими і радянськими підприємствами. Ця форма зв'язку значною мірою зумовлювала обмін передовими методами праці, вивчення трудових досягнень радянського народу, форм і методів організації соціалістичного змагання та ін. В цілому листування стало важливим джерелом освоєння трудящими Болгарії виробничого досвіду робітників нашої країни [4, с. 227—228]. Про це свідчать такі факти. 20 травня 1950 р. робітники Софійської карбідної фабрики звернулися з листом в ЦК профспілки робітників хімічної промисловості СРСР, в якому просили допомогти їм налагодити зв'язки з робітниками будь-якої карбідної фабрики в Радянському Союзі та надіслати спеціальну літературу з питань карбідного виробництва [6, спр. 370, арк. 72]. ЦК профспілки робітників хімічної промисловості СРСР у листі-відповіді від 6 вересня 1950 р. повідомляв, що на прохання болгарських товаришів їм відправлена книга В. Кузнецова «Виробництво карбиду кальцію».

Трудящі Кіровоканського карбідного заводу охоче погодились встановити зв'язок з колективом Софійської карбідної фабрики, обмінятися з ним досвідом організації виробництва, соціалістичного змагання і профспілкової роботи. У листі повідомлялося також про організацію соціалістичного змагання в карбідній промисловості СРСР [6, спр. 370, арк. 66—67].

Незабаром між цими підприємствами були встановлені тісні контакти. В листі від 11 квітня 1951 р. колектив Кіровоканського карбідного заводу поділився з болгарськими друзями своїм досвідом роботи, розповів про досягнення у виробництві карбиду, дав багато цінних порад. У листі-відповіді від 31 грудня 1951 р. робітники Софійської карбідної фабрики повідомляли, що вони успішно впровадили досвід радянських товаришів і за короткий час досягли високих результатів: на 10% збільшився випуск продукції, одержана значна економія

у витраті електродів, електроенергії та сировини [6, спр. 680, арк. 6—7].

30 травня 1950 р. в ЦК профспілки робітників станкоінструментальної промисловості СРСР звернулися з листом робітники Софійського металообробного заводу «Верига», які висловили бажання налагодити зв'язки з робітниками-металістами будь-якого спорідненого підприємства Радянського Союзу. В листі підкреслювалося: «Гордіться, товариші радянські металурги, що ви своїм умінням і твердістю служите прикладом для міжнародного робітничого класу» [6, спр. 376, арк. 18].

З трудовим колективом Софійського металообробного заводу «Верига» почали листуватися робітники Московського інструментального заводу. В одному з листів до болгарських друзів від 17 жовтня 1950 р. москвичі ділилися досвідом у досягненні високих виробничих успіхів, висловлювали радість за успіхи братнього болгарського народу [6, спр. 376, арк. 14—15].

У червні 1954 р. працівники зв'язку села Джулюниця звернулися з листом до ризьких працівників зв'язку. Вони писали: «Ми слідкуємо за кожним новим почином і всіма силами прагнемо оволодіти вашим досвідом. Досвід тов. Леміна, Чигишова і Смирнової вже давно впроваджений у нас і дає добрі результати». Болгарські товариші просили детальніше розповісти про новий спосіб монтування теле- і радіоапаратів. «Все це ми постараємося запровадити у себе і будемо раді повідомити вам результати нашої роботи. Ми сподіваємося, що і ви будете задоволені, що ваш досвід впроваджується навіть в маленькому болгарському селі» [7, оп. 11, спр. 50, арк. 32].

Тісні зв'язки були встановлені також між болгарськими і радянськими моряками і портовиками. В 1949 р. робітники і службовці Варненського і Бургаського портів звернулися до робітників і службовців Одеського порту з пропозицією укласти договір про змагання на честь п'ятої річниці соціалістичної революції в Болгарії. У зверненні говорилося: «Для нас буде великою честю змагатися з вами. Це змагання дасть нам можливість ознайомитися з вашими передовими методами праці, зі способом організації праці в порту, складанням виробничих норм і норм оплати праці і в цілому з усім тим, що допомогло вам стати прикладом для всіх робітників-портовиків за межами СРСР» [7, оп. 2, спр. 156 б, арк. 88].

Договір про змагання був підписаний у січні 1949 р., коли робітники Одеського порту розвантажили болгарське судно «Христо Смирненски» за 35 годин замість нормативних 72 годин. У 1955 р. було підбито підсумки змагання і встановлено, що за минулий період пароплав «Христо Смирненски» відвідав 36 разів Одеський порт і був обслужений достроково в загальному підсумку за 74 доби, що дало змогу судну зробити десять рейсів понад план. Болгарські моряки і одеські портовики вирішили продовжити змагання і прийняли нові зобов'язання.

Постійні дружні зв'язки були встановлені між моряками і портовиками Варни, Бургасу, Русе та Одеси, Херсона, Севастополя, Ізмаїла, Рені та ін. [5, с. 105].

У свою чергу, профспілки радянських робітників звертались до ЦР ЗРПС з проханням допомогти встановити ділові контакти зі спорідненими болгарськими профспілками. Така пропозиція, зокрема, містилася в листі від 19 жовтня 1956 р. голови Латвійської республіканської ради профспілок К. Вольжмана на ім'я Голови ЦР ЗРПС Т. Прахова. П'ять профспілок Латвії — залізничників, робітників сільського господарства, будівельних робітників, робітників ризького електротехнічного заводу «ВЭФ» ім. В. І. Леніна та працівників освіти виявили бажання встановити ділові контакти зі спорідненими болгарськими профспілками [7, оп. 11, спр. 30, арк. 31—32].

Тісні контакти були встановлені також між радянськими і болгарськими новаторами виробництва, інженерно-технічними працівниками. Прикладом можуть бути наведені нижче листи болгарських робітників до радянських новаторів виробництва О. Штирьової, О. Чутких, В. Корольова, Г. Борткевича, М. Чикирьова, Л. Корабельникової, М. Левченко і Г. Муханова, чії почини успішно впроваджувались у Болгарії.

Так, у листі до О. Штирьової від колективу Софійської фабрики «Болгария» від 18 листопада 1952 р. говорилося: «З приводу Великої Жовтневої соціалістичної революції, наслідуючи приклад радянського народу, робітники нашого підприємства розгорнули соціалістичне змагання і виконали п'ятирічку за 3 роки 7 місяців і 22 дні.

...За прикладом знатного стахановця О. Чутких працює багато наших бригад. Метод інженера Ф. Ковальова також впроваджується нашими робітниками. За вашим методом, дорога тов. О. Штирьова, працює багато товаришів та майстер Г. Мінчева. П'ятихвилинні наради проводяться і впроваджуються більшістю товаришів і дають добрі наслідки.

Ми і надалі будемо збільшувати виробництво і розгортати благородне соціалістичне змагання, безперервно навчаючись на багатому досвіді знатних радянських текстильників О. Чутких, Л. Корабельникової, Л. Кононенко і особливо на вашому цінному досвіді» [6, спр. 679, арк. 15—16].

В іншому листі О. Штирьовій від колективу фабрики «Пролетарий» говорилося: «Завдяки вашому досвіду наші передовики досягли хороших результатів. Тов. П. Станчева, виконуючи ваші вказівки по ущільненню робочого часу і попередньої підготовки робочого місця, підвищила продуктивність праці і виконала свою п'ятирічку за 2 роки і 4 місяці. За її прикладом працюють ударники В. Методіева, В. Ніколова, Н. Хранова, Д. Арменкова та інші, що дало змогу підприємству виконати першу п'ятирічку за 3 роки і 7 місяців» [6, спр. 679, арк. 18].

Тісні зв'язки були встановлені між колективом комбінату «Руно» і О. Чутких. В одному з листів на його ім'я болгарські

друзі повідомляли, що на комбінаті розроблений план впровадження почину О. Чутких, виконання якого сприятиме значному поліпшенню якості продукції і організації праці. «Ми, текстильники комбінату «Руно», — підкреслювалося в листі, — йдемо шляхом радянських стахановців і твердо переконані, що найближчим часом будемо працювати не гірше за наших радянських колег» [6, спр. 679, арк. 23—24].

У листі-відповіді на ім'я ЦК профспілки робітників текстильної і швейної промисловості Болгарії від 9 грудня 1952 р. О. Штиррова і О. Чутких висловили сердечну вдячність колективам багатьох болгарських підприємств за поздоровлення зі святом Великого Жовтня, за високу оцінку їхніх починів і методів роботи і висловили впевненість, що болгарські текстильники успішно справляться з завданнями п'ятирічного плану [6, спр. 679, арк. 10].

У болгарській металургійній промисловості широко впроваджувався метод швидкісної обробки металу. Про високі наслідки впровадження цього методу говорилось, зокрема, в листі токаря-швидкісника заводу № 12 Р. Каранджулова на ім'я Г. Борткевича від 19 квітня 1951 р. і в листі ЦК профспілки металістів Болгарії М. Чикирьову. Р. Каранджулов повідомляв, що, впровадивши метод Г. Борткевича, він досягнув високих результатів різання металу (алюмінію — 1000 м/хв., сталі — 600 м/хв., чавуну — 450 м/хв) і продовжував підвищувати ці показники, а також зобов'язався допомогти оволодіти цим методом усім своїм товаришам [6, спр. 510, арк. 36].

ЦК профспілки металістів Болгарії повідомляв М. Чикирьова, що болгарські колеги високо оцінили метод швидкісної обробки металу і з великим ентузіазмом його впроваджують [6, спр. 679, арк. 207—208].

У листах-відповідях Г. Борткевич і М. Чикирьов поздоровили болгарських товаришів із досягнутими успіхами в підвищенні продуктивності праці, висловили впевненість у необхідності створення бригад, дільниць, цехів швидкісної обробки металу, що сприятиме дальшому вдосконаленню методів праці [6, спр. 510, арк. 34; спр. 679, арк. 206].

Колектив Димитровградського хімічного комбінату зв'язувала міцна дружба з Л. Корабельниковою, М. Левченко і Г. Мухановим. Стахановець комбінату Ц. Ніколов у листі Л. Корабельниковій від 20 жовтня 1952 р., сердечно привітавши її зі святом Великого Жовтня, повідомив: «У своїй роботі я завжди керувався багатим досвідом радянських братів. Своїми досягненнями я зобов'язаний лише їм. Завдяки впровадженню досвіду радянських стахановців я виконав виробничий план за перше півріччя на 111,62%, а за третій квартал — на 106,6%. На честь Великої Жовтневої соціалістичної революції взяв підвищене зобов'язання — виконати план на 110%» [6, спр. 681, арк. 10]. Ударник праці Б. Іванова писала М. Левченко, що внаслідок впровадження її почину вона досягла по-

над 61,7 тис. левів економії і завжди виконує план на 104% [6, спр. 681, арк. 6]. У листі профкомітету комбінату Г. Муханову повідомлялось, що внаслідок впровадження його почину в третьому кварталі 1953 р. хімкомбінат реалізував понад 2,5 млн. левів економії [6, спр. 681, арк. 4].

Важливою формою вивчення виробничого досвіду стали взаємні поїздки новаторів виробництва і обмін делегаціями робітників. Так, делегація болгарських робітників, яка перебувала в Радянському Союзі у квітні 1950 р., зустрілася з радянськими новаторами М. Російським, О. Чутких, Л. Корабельниковою та іншими, ознайомила з роботою підприємств Москви і Волгограда, відвідала Чорноморське побережжя Кавказу. В травні 1953 р. делегація болгарських робітників побувала на промислових підприємствах Москви, Ростова-на-Дону, Волгограда і Новоросійська; у листопаді 1953 р. — на підприємствах Києва і Мінська. У цьому ж році болгарська профспілкова делегація протягом декількох днів вивчала життя і організацію праці робітників Дніпрогесу і заводу «Запоріжсталь»; у 1954 р. група болгарських робітників водного транспорту гостювала у своїх одеських колег, які поділилися з ними досвідом роботи за погодинним графіком; у травні 1956 р. болгарські робітники ознайомилися з роботою ряду заводів і фабрик Москви, Ленінграда, Дніпропетровська і Запоріжжя. У 1957 р. судноремонтники Варни вивчали на одеських судноремонтних заводах процес виробництва, досвід передовиків і нові технологічні процеси, знайомилися з роботою колективу Херсонського судноремонтного заводу і уклали з ним договір про соціалістичне змагання. У цьому ж році група залізничників із Софії запозичувала досвід своїх колег із паравозного депо Київ-пасажирський. Радянські трудящі ділилися з болгарськими друзями досвідом, демонстрували передові методи праці.

Одночасно Болгарію відвідували делегації радянських трудящих. Так, у травні 1950 р. друзів відвідала група представників радянських профспілок; у 1951 р. — радянські новатори виробництва О. Чутких, Л. Кононенко, В. Корольов, у 1952 р. — Л. Корабельникова, І. Бридько та інші; в серпні 1957 р. — делегація радянських залізничників. Радянські новатори І. Бридько, В. Корольов, Л. Корабельникова, М. Чикирьов, О. Чутких, О. Штирьова взяли участь у виробничих нарадах, продемонстрували свої методи праці. Поїздки радянських делегацій сприяли освоєнню радянського виробничого досвіду і досягненню нових успіхів болгарськими трудящими в соціалістичному змаганні [4, с. 224—226; 5, с. 103—104].

Таким чином, співробітництво радянського і болгарського робітничого класу — один із вирішальних факторів успішної побудови соціалізму і комунізму. Воно, без сумніву, є великим вкладом у справу зміцнення економічної і політичної могутності, єдності і згуртованості соціалістичної співдружності.

Плодотворне співробітництво народів, які будують соціалізм і комунізм, є магістральною лінією їх дальшого розвитку і одним із вирішальних факторів успішного будівництва комуністичного суспільства.

Список літератури: 1. *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори. 2. Міжнародна Рада комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали. К., Політвидав України, 1969. 3. *Димитров Г.* Избранные произведения. София, Издательство литературы на иностранных языках, 1968. 4. *Доронченков А. И.* Пути изучения передового опыта советского рабочего класса трудящимися Болгарии 1949—1957 гг. — «Вопросы истории славян». Вып. 2. Воронеж, 1966. 5. *Сохань П. С.* Социалистический интернационализм в действии. К., «Наукова думка», 1969. 6. Центральний архів ВЦРПС, ф. 1, оп. 10. 7. Централен държавен архив на Народна Република България, ф. 55.

Краткое содержание

На основе документального материала архивов Народной Республики Болгарии и Советского Союза, периодической печати, исследований советских и болгарских историков в статье последовательно освещены интернациональные связи рабочего класса Болгарии и Советского Союза. Акцентируется внимание на таких формах интернациональных связей болгарского и советского рабочего класса, как творческое использование болгарскими трудящимися опыта советских новаторов в развитии социалистического соревнования, установление тесных деловых контактов между трудовыми коллективами промышленных предприятий Болгарии и Советского Союза. В статье сделан вывод, что плодотворное сотрудничество болгарского и советского рабочего класса — один из решающих факторов успешного строительства социализма и коммунизма.

*Ю. І. МАКАР, доц.,
Чернівецький університет*

БОРЬБА СРСР ЗА СПРАВЕДЛИВЕ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ВИРІШЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ (1944—1947)

На шляху до соціалізму зарубіжні європейські держави долають чималі труднощі. Польща, як відомо, стала першою жертвою гітлерівської агресії у війні. Її народ зазнав величезних втрат: загинуло понад 6 млн. польських громадян, знищено або пограбовано окупантами близько 40% національних багатств країни [28, с. 168—169].

У ході визвольної боротьби у польського народу поступово визрівало переконання, що лише докорінна перебудова суспільного життя й дружба з Радянським Союзом можуть гарантувати йому незалежний і демократичний розвиток. Однак

реакційні сили Польщі і на Заході виношували плани відтворення в країні довоєнних порядків з метою збереження її як бастиону актикомунізму в центрі Європи.

Єдиною державою, що послідовно захищала інтереси польських трудящих і прагнула установити такі стосунки між радянським і польським народами, які відповідали б їхнім життєвим інтересам та гарантували б розв'язання усіх питань у дусі дружби й братерства, був СРСР. В. І. Ленін ще у 1920 р., виступаючи на I Всеросійському з'їзді трудових козаків, підкреслював: «...Ми говоримо товаришам у Польщі, що ми її свободу бережемо, як свободу всякого іншого народу, що російський робітник і селянин, який зазнав гніту царизму, добре знає, чим був цей гніт <...> Ми хочемо витравити це прокляте минуле, коли кожний великорос вважався гнобителем» [1, т. 40, с. 175]. Звертаючись до червоноармійців, які від'їжджали на польський фронт того ж року, керівник першої у світі соціалістичної держави закликав їх дати клятву, дати урочисту обіцянку в тому, що вони всі, як один, будуть стояти за те, «щоб не допустити перемоги польських панів і капіталістів» [1, т. 41, с. 103].

Обставини склалися так, що наприкінці другої світової війни в Європі польська проблема, поряд з іншими, набула першорядного значення для повоєнного врегулювання. Досить пригадати, що лише на конференціях голів урядів держав антигітлерівської коаліції в Тегерані, Ялті і Потсдамі вона була предметом тривалих і гострих дискусій, у ході яких радянська делегація послідовно відстоювала територіальну цілісність, суверенітет і демократичний шлях розвитку Польщі [14; 3, т. 7, док. 301, 302; т. 8, док. 201, 207, 210, 298, 306, 312 та ін.].

Злободенність цієї проблеми сприяла тому, що вона привертала і продовжує привертати до себе увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників. При цьому переважна більшість буржуазних вчених намагається перекрутити і фальсифікувати дійсний стан речей. У працях радянських дослідників як колективних узагальнюючих виданнях [4, т. 1; 5, т. 4, 5], так і в монографіях І. І. Костюшко, О. Я. Манусевича, В. С. Парсаданової, В. С. Ковалюка, І. Д. Кундюби, А. М. Шлепакова [10; 11; 7; 8; 9; 19], у дослідженнях учених ПНР С. Забелла, В. Ковальського, А. Пшигонського, Р. Фрелека [30; 24; 28; 22] дана відсіч буржуазним фальсифікаторам радянсько-польських відносин, досить повно відтворена боротьба Радянського Союзу в роки війни за справедливе розв'язання питання про польські кордони, за міжнародно-правове визнання народної Польщі та налагодження між двома братніми народами відносин дружби й співробітництва. Меншою мірою у згаданих дослідженнях відображена дипломатична боротьба навколо проблеми зміцнення народно-демократичного ладу в Польщі у перші повоєнні роки. Коротко зупинимось лише на найважливіших, на нашу думку, її аспектах.

Як відомо, до складу буржуазної Польщі входили західноукраїнські, західнобілоруські і литовські землі, населення яких зазнавало, крім соціального, ще й політично-національного гніту і завжди тяжіло до возз'єднання з єдинокровними братами в Радянській державі. Возз'єднання, що звершилося вже у ході війни, викликало цілу бурю «протестів» з боку польського емігрантського уряду, буржуазних і угодовських партій, які вважали цілком нормальним «пригнічення українського і білоруського народів згідно з вузькокласовим розумінням «історичної ролі» Польщі на цих непольських територіях» [24, с. 64]. Більше того, емігрантський уряд вважав себе «рятівником Європи від більшовизації», розраховуючи небезпідставно, що цю місію виконає разом із урядами США і Англії [30, с. 246].

Деякий час польські буржуазні діячі в еміграції будували свою політику в розрахунку на те, що Радянський Союз у війні знекровиться, і Європу, в тому числі й Польщу, визволять англо-американські війська. Відповідно західні союзники продиктують свої умови повоєнного устрою, в результаті чого відновляться довересневі кордони Польщі, а з ними — й довоєнні порядки в країні [6, с. 122—125; 28, с. 59—62]. Проте дійсність не підтвердила корисливих розрахунків збанкрутілих політиків, які після перемог радянського народу 1943 р. зрозуміли, що їхні сподівання марні [21, с. 153]. І все ж вони продовжували наполягати на відторгненні від Радянського Союзу західноукраїнських, західнобілоруських і литовських земель, і з цією метою восени 1943 р. розробили план «Бужа», розрахований на утвердження влади представників буржуазного емігрантського уряду як у Польщі, так і на вказаних територіях [20, с. 73—74].

Коли ж 3 січня 1944 р. радянські війська перейшли довересневий радянсько-польський кордон, емігрантський уряд опублікував у Лондоні заяву, яка свідчила про те, що він і надалі серйозно розраховує на непольські землі [3, т. 8, с. 14—15]. Це змусило Радянський уряд зробити 11 січня 1944 р. Заяву про радянсько-польські відносини, в якій він знову підкреслив, що «прагне до того, щоб встановити дружбу між СРСР і Польщею на основі міцних добросусідських відносин і взаємної поваги» [13, с. 632]. У Заяві вказувалось, що «Польща повинна відродитись не шляхом захоплення українських і білоруських земель, а шляхом повернення... споконвічних польських земель» [13, с. 633].

Уряди Англії і США, підтримуючи емігрантський уряд, не могли разом з тим не рахуватися з правом СРСР на повернення земель, населених українцями і білорусами. Зокрема, про це публічно заявив У. Черчілль у промові на засіданні Палати громад англійського парламенту 22 лютого 1944 р. [17, с. 17—18]. Він і раніше нагадував емігрантським політикам, що Англія ніколи не підтримувала захоплення Вільнюса

з прилеглою територією [20, с. 16—18]. Більше того, Черчілль не хотів допустити, щоб в очах світової громадськості Радянський Союз виглядав єдиним ініціатором повернення Польщі її споконвічних північно-західних земель, і тому з політичних міркувань теж публічно висловився за це [17, с. 17—18].

Політика правлячих кіл Англії і США відносно нашої країни виявилася у їхній позиції з питання радянсько-польських відносин, зокрема кордонів [7, с. 57—79, 140—146, 181—194, 295—309; 8]. Визначивши ще на Тегеранській конференції необхідність встановлення радянсько-польського кордону вздовж «лінії Керзона», підтвердивши це потім у згаданій промові, Черчілль у посланні до Й. В. Сталіна 21 березня 1944 р. відмовився, по суті, від погодженої лінії, заявивши, як це неодноразово робив і президент США Ф. Рузвельт, що «територіальні зміни повинні бути відкладені до перемир'я або до мирної конференції держав-переможниць і що тим часом ми не можемо визнавати жодних передач територій, здійснених силою» [12, с. 213]. 23 березня Голова Радянського уряду дав належну відповідь подібним спробам [12, с. 213—215], яка завершила великий етап дискусії з польської проблеми. Надії правлячих кіл Англії та США на те, що їм вдасться якось відволікти визнання кордонів і змусити Радянський уряд поновити зірвані раніше стосунки з польським емігрантським урядом, провалились.

На міжнародну арену вступала нова політична сила в особі Крайової Ради Народової (КРН), яка стала «фактичним політичним представництвом польського народу, уповноваженим виступати від імені народу і керувати його долею до часу звільнення Польщі з-під окупації» [23, с. 465]. Утворення її було значним досягненням Польської робітничої партії (ППР), політика якої була спрямована на консолідацію сил народу в боротьбі проти гітлерівської окупації, за перемогу нового державного устрою в Польщі, за встановлення дружніх взаємин з сусідніми народами. В листопаді 1943 р. ППР опублікувала програмну декларацію «За що ми боремося?», яка в галузі зовнішньої політики проголошувала союз і дружбу з СРСР, вбачаючи в ньому запоруку свободи й незалежності Польщі. Декларація визнавала право на самовизначення українського і білоруського народів, які воз'єдналися із своїми братами в Радянській Україні і Радянській Білорусії [23, с. 150—151].

На першому клаптику визволеної території КРН створила Польський комітет національного визволення (ПКНВ), який 22 липня 1944 р. звернувся до польського народу з Маніфестом, у котрому визначив перспективи зовнішньої політики Польщі, основні положення якого проголошували: 1) міцний польсько-радянський союз, що гарантуватиме безпеку й суверенітет країни, а також союз з іншими братніми державами Європи; 2) визнання права народів на самовизначення, по-

вернення Польщі її споконвічних північно-західних земель; 3) співробітництво з усіма державами з метою забезпечення мирного розвитку [25, с. 16—18]. «Східний кордон, — наголошено в Маніфесті, — повинен стати лінією дружнього сусідства, а не перешкодою між нами і нашими сусідами, і повинен бути врегульований згідно з принципом: землі польські — Польщі, землі українські, білоруські й литовські — Радянській Україні, Білорусії та Литві» [25, с. 17].

Слідом за цим ПҚНВ уклав з Радянським урядом угоду про радянсько-польський кордон [3, т. 8, с. 156—157], а Радянський уряд здійснив акт визнання ПҚНВ [3, т. 8, с. 175]. Нова народна влада повела державу принципово новим шляхом міжнародних відносин, який докорінно відрізнявся від десятиріччями насаджуваних загарбницьких настроїв і ворожечі. Укладення угоди фактично ліквідувало питання про кордон, а встановлення безпосередніх контактів між Радянським урядом і ПҚНВ знімало потребу ведення подальших розмов про нормалізацію радянсько-польських відносин. За обставин, що склалися, центральними залишалися проблеми з'ясування стосунків між ПҚНВ і емігрантським урядом і усунення аномалії, якою залишався факт існування двох польських урядів.

Такий поворот справи викликав переполох серед польської буржуазної еміграції, а також серйозно занепокоїв правлячі кола Англії та США. Емігрантські політики й надалі виявляли занепокоєння «східними землями», проте далекоглядніші з них, і особливо їхні покровителі, вважали це в нових умовах лише незначним фрагментом польського питання. Тепер, як пише колишній посол емігрантського уряду у Вашингтоні Я. Цехановський, більше турбувало, як зупинити радикалізацію польського суспільства, зберегти Польщу в орбіті капіталізму і використати її в майбутньому для боротьби проти «експансії комунізму» [21, с. 105—151].

З цією метою як Черчілль, так і Рузвельт докладали чимало зусиль, щоб змусити Радянський Союз відновити стосунки з емігрантським урядом і відмовитись від визнання й підтримки ПҚНВ або ж, у крайньому випадку, досягти якогось компромісу, що дало б можливість сподіватись на реалізацію планів правлячих кіл їхніх держав [12, т. 1, док. 299, 303 та ін.; т. 2, док. 215, 219, 248 та ін.]. Вони домагалися згоди Радянського уряду на переговори з емігрантським прем'єром С. Міколайчиком, який вважався поміркованішим буржуазним діячем порівняно з іншими. Радянський уряд не бачив причин для відмови. Тому С. Міколайчик та його прибічники двічі відвідали Москву: в липні—серпні та у жовтні 1944 р. [24, с. 428—432, 442—459]. Під час обох візитів вони намагалися ігнорувати ті зміни, які відбулися в Польщі, і вести переговори виключно з радянською стороною, чим хотіли показати, що лише емігрантський уряд уповноважений представ-

ляти польський народ. У відповідь на це їм недвозначно було вказано, що польське питання найкраще вирішувати самим полякам, і тому доцільно вести переговори з представниками КРН і ПКНВ, які теж у цей час перебували в Москві [4, т. 1, с. 470; 24, с. 428—432, 442—459].

Черчілль, який добре розумів стан справ, настійно радив Міколайчику «подумати про дві речі — про прийняття де-факто лінії Керзона з двобічним обміном населення і про дружні переговори з люблінським комітетом (ПКНВ. — Ю. М.)» [18, с. 227]. Але Міколайчик не мав ні повноважень, ні бажання конструктивно вирішувати питання і надалі не відступався від ідеї «демаркаційної лінії» замість встановленого радянсько-польського кордону. Згодившись, що органи влади повинні формуватися не в еміграції, а в країні, він вимагав непомірно велику кількість місць у майбутньому уряді для своїх прибічників, а для себе особисто — посаду прем'єра [18, с. 232—233].

Повний провал усіх спроб контрреволюції перепинити шлях революційній перебудові життя суспільства привів буржуазний табір до глибокого розколу, внаслідок якого Міколайчик та його спільники вийшли у відставку, а «уряд» після тривалих суперечок очолив Т. Арцішевський — один із правих лідерів ППС; запеклий антирадянщик [7, с. 193]. В горезвісному інтерв'ю англійській газеті «Санді таймс» у грудні 1944 р. він виступив із запереченням східного кордону Польщі і категорично «відмовився» від повернення їй західних земель, заявляючи: «...Не хочемо пересувати нашого кордону на захід... Не хочемо Вроцлава і Щеціна» [29, с. 413].

Незважаючи на те, що уряди Великобританії і США підтримували і прибічників Міколайчика і «уряд» Арцішевського, котрий, як вони розуміли, «не міг сприяти прогресові у вирішенні польських проблем» [24, с. 508], їхня позиція з польського питання в цілому залишалась незмінною. З цим Черчілль і Рузвельт прибули на Кримську конференцію в лютому 1945 р., де поряд з іншими обговорювалась і польська проблема [5, т. 4, с. 567—571; 20, с. 40—42]. Відносно нескладним її аспектом на той час було питання східних кордонів Польщі. Складніше виглядала справа з західними. Незважаючи на задоволення доброзичливості щодо союзниці, керівники делегацій Англії та США не дуже поспішали з поверненням Польщі її споконвічних земель [14, с. 155; 4, т. 1, с. 482—483] і намагались зовсім заплутати питання про польський Тимчасовий уряд національної єдності. Черчілль навіть запропонував створити його негайно на конференції [14, с. 143—144; 4, т. 1, с. 482—483], з приводу чого Й. В. Сталін зауважив, що «уряд може бути створений лише за участю поляків та за їх згодою» [14, с. 146]. Зрештою на конференції було погоджено, що Тимчасовий уряд національної єдності буде створено шляхом реорганізації Тимчасового уряду, який діяв у Польщі, згідно з декретом КРН

від 31 грудня 1944 р. [3, т. 8, с. 182], «на ширшій демократичній базі з включенням демократичних діячів із самої Польщі і поляків з-за кордону» [14, с. 190].

Рішення Кримської конференції зазнали різких нападів з боку «уряду» Арцішевського та реакційних кіл Заходу. Емігрантські політики засипали уряди Англії та США «протестами». Вони, як вважають більшість істориків, намагались підготувати ґрунт для збройного конфлікту між західними союзниками і СРСР [24, с. 543]. Проблема ускладнювалась і тим, що самі правлячі кола цих держав саботували рішення конференції, намагаючись звести справу до створення такого нового уряду в Польщі, у якому переважали б представники буржуазних партій. Навіть після зриву цих зрадницьких планів вони намагались не допустити зміцнення позицій народно-демократичної Польщі на міжнародній арені. Свідчення цього — боротьба навколо питання про запрошення її до складу держав-організаторів ООН. Завдяки допомозі СРСР Польща змогла поставити підпис під документами ООН у жовтні 1945 р. [13, док. 32, 39].

Послідовна політика Радянського Союзу сприяла тому, що польський народ переміг — 28 червня 1945 р. було створено Тимчасовий уряд національної єдності [3, т. 8, с. 462]. Уряди Великобританії і США змушені були невдовзі визнати його.

Неабияку роль у зміцненні зовнішньополітичних позицій народної Польщі відіграв Договір про дружбу, взаємодопомогу і повоєнне співробітництво, укладений з Радянським Союзом 21 квітня 1945 р. [2, т. 3, с. 197—201]. Цей документ закріпив докорінний поворот у відносинах обох держав і став одним з перших міжнародних актів, що визначав принципово нові зв'язки в міждержавних стосунках. У конкретній ситуації навесні 1945 р. Радянський Союз доказав, що не допустить ущемлення прав народної Польщі на міжнародній арені [11, с. 126—127].

Здавалося б, польське питання вирішене остаточно, однак на Потсдамській конференції радянській делегації довелося знову докласти максимум зусиль, щоб до кінця відстояти інтереси польського народу. Оскільки дійсність розходилась із розрахунками західних союзників, вони намагались скоротити розміри територій, що мали бути повернені Польщі. Черчілль на одному із засідань навіть вимагав заохотити німців повернутись на території, які вони самі залишили і які вже фактично увійшли до складу народної Польщі [14, с. 271].

Щоб вирішити це питання, на конференцію запросили польську делегацію [3, т. 8, с. 521]. Представники США і особливо Англії намагались пов'язати питання кордонів із виборами в Польщі, що було прямим втручанням у її внутрішні справи. Розрахунок зводився до того, щоб підтримати позицію С. Міколайчика та інших буржуазних діячів і повернути розвиток країни у зворотному напрямку. Польська делегація відкинула

подібні спроби [24, с. 648—650]. Після тривалих дискусій англо-американські представники погодилися на запропоноване вирішення питання про західні польські кордони з умовою остаточного його затвердження майбутньою мирною конференцією [14, с. 397; 9, с. 192—195]. Згодом буржуазні політики й історики використали цей факт, щоб поставити під сумнів правомірність кордону. Щоправда, договори, укладені 1970 р. між ФРН, Радянським Союзом і ПНР, позбавили фальсифікаторів можливості спотворювати дійсні події [22, с. 30—31]. Нарада з питань безпеки й співробітництва в Європі, заключний етап якої пройшов улітку 1975 р. в Хельсінкі, підтвердила, зазначалось на VII з'їзді ПОРП, «непорушність і остаточний характер політично-територіального порядку, який виник в Європі внаслідок перемоги над гітлерівським рейхом» [26, с. 85].

Із закінченням другої світової війни припинилось співробітництво в душі антигітлерівської коаліції. Імперіалістичні кола США і Англії розв'язали «холодну війну» проти СРСР і молодих соціалістичних держав. Значною мірою цьому сприяли горезвісні виступи У. Черчілля 5 березня 1946 р. в американському місті Фултоні [16, од. зб. 5023, арк. 72—58] і тодішнього державного секретаря Д. Бірнса 6 вересня того ж року в західнонімецькому місті Штутгарті [16, од. зб. 5537, арк. 91—79], в яких знову була розроблена спроба ревізувати польські кордони та переглянути рішення Потсдамської конференції [16, од. зб. 5537, арк. 81—80].

Промова Бірнса зустріла рішучий протест уряду Польської Народної Республіки [16, од. зб. 5537, арк. 122, 137, 146, 155]. З цього приводу, на прохання представника Польського агентства преси, зробив заяву міністр закордонних справ СРСР В. М. Молотов, який підкреслив, що «історичне рішення Берлінської конференції про західні кордони Польщі ніким не може бути порушене» [13, с. 141]. Представник польського посольства у Вашингтоні вказав, що «Бірс і США не єдині, хто визначатиме кордони Польщі» [16, од. зб. 5537, арк. 77].

Намагаючись зірвати утвердження народно-демократичного ладу в Польщі, як, до речі, й у інших державах Центральної та Південно-Східної Європи, правлячі кола США і Англії продовжували підтримувати ті політичні сили, які, на їхню думку, здатні були повернути втрачене. Щодо Польщі, то тут, передусім, йшлося про підтримку тих буржуазних діячів, які повернулися з Заходу для «будівництва» нової Польщі. Частина з них увійшла до складу уряду, КРН, зайняла адміністративні посади, розпочала створення своїх політичних партій [27, с. 61—63, 67—69].

Найбільші надії покладались на С. Міколайчика і створену ним Польську селянську партію. Постійно втручаючись у внутрішні справи Польщі, правлячі кола Заходу вимагали негайного проведення виборів до сейму, гадаючи, що народні маси

ще не перестали сліпо йти за «селянськими» чи «соціалістичними» вождями, які, користуючись підтримкою ззовні, розгорнули відчайдушну боротьбу за захоплення політичної влади в країні. Проти сил народної демократії висувались найневірогідніші звинувачення в порушенні демократичних принципів вирішення важливих державних справ. При цьому Міколайчик та його прибічники постійно апелювали до урядів західних держав. Фальсифікуючи дійсність, вони намагались представити у спотвореному вигляді результати референдуму [16, од. зб. 5540, арк. 110, 142—139], а потім і виборів у Польщі [16, од. зб. 6810, арк. 107, 115], хоч понад 50 іноземних кореспондентів спостерігали за виборами в багатьох містах, включаючи Вроцлав, Краків, Катовіце [16, од. зб. 6810, арк. 124].

Уряди Англії і США постійно чинили всілякі перешкоди у вирішенні тих чи інших аспектів польської проблеми на міжнародній арені. Зокрема, вони продовжували спостерігати за «діяльністю» різноманітних емігрантських установ, сприяли проведенню антинародної пропаганди серед польських військових на Заході і підтримували дії реакційного командування, спрямовані проти повернення солдатів на батьківщину [16 од. зб. 5646, арк. 59—56], безпідставно затримували польські коштовності [22; 29], навмисне перешкоджали вирішенню репараційного питання [13, с. 138; 22; 29] тощо.

Радянський Союз протягом перших повоєнних років подав неопінену моральну, політичну і матеріальну допомогу народній Польщі в її боротьбі за справедливе вирішення зовнішньополітичних проблем. Уряд СРСР постійно підтримував польський уряд в його заходах проти втручання у внутрішні справи Польщі, за виплату репарацій, звертаючи при цьому увагу правлячих кіл західних держав на недопустимість дискримінації щодо суверенної держави [16, од. зб. 5646, арк. 56—59; 13, док. 79, 81 та ін.; 3, т. 8, док. 299, 315, 316, 320, 326, 329 та ін.].

Вибори до Законодавчого сейму 19 січня 1974 р. завершили один із найважливіших етапів боротьби за зміцнення народно-демократичного ладу в Польщі та її міжнародно-правове визнання. За тридцять років, які відділяють нас від тієї пам'ятної події, ПНР, спираючись на дружбу й співробітництво з СРСР та іншими країнами соціалізму, перетворилась на державу-поборника справедливості і миру між народами. З трибуни VII з'їзду ПОРП Е. Герек наголосив, що в справу миру і прогресу «соціалістична Польща внесе й надалі як можна більший внесок» [26, с. 87].

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. *Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны.* В 3-х т. М., Госполитиздат, 1947. 3. *Документы и материалы по истории советско-польских отношений.* М., «Наука», 1973—1974. 4. *История внешней политики СССР 1917—1975 гг.* В 2-х т. Изд. 2-е, М., «Наука», 1976. 5. *История дипломатии.* М., Политиздат, 1974—1975. 6. *Зенон.* Варшавское вос-

стане. Статті, речи, воспоминания, документи. М., Политиздат, 1969.

7. *Коваль В. С.* Міжнародний імперіалізм і Україна. 1941—1945. К., «Наукова думка», 1966.

8. *Коваль В. С.* Питання про західний кордон України на конференціях голів урядів СРСР, США і Англії в роки Великої Вітчизняної війни. — «Український історичний журнал» 1970, № 5.

9. *Кундюба И. Д.* Советско-польские отношения (1939—1945 гг.). К., Изд-во Киев. ун-та. 1963.

10. Очерки истории народной Польши. М., «Наука», 1965.

11. *Парсаданова В. С.* Формирование национального фронта в Польше. М., «Наука», 1972.

12. Переписка Председателя Совета Министров СССР с президентом США и премьер-министром Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. В 2-х т. М., Госполитиздат, 1958.

13. Советский Союз—народная Польша. Документы и материалы. М., Политиздат, 1974.

14. Тегеран, Ялта, Потсдам. Сборник документов. Изд. 3-е. М., «Международные отношения», 1971.

15. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг. Том 3. Советская Украина в завершающий период Великой Отечественной войны (1944—1945 гг.). К., Политиздат Украины, 1975.

16. Центральный государственный архив Октябрьской революции, высших органов государственной власти и органов государственного управления СССР (ЦГАОР), ф. 4459, оп. 27/1.

17. *Черчилль Уинстон.* Вперед к победе! Речь в палате общин 22 февраля 1944 года. М., Изд-во пресс-атташе посольства Великобритании. 1944.

18. *Черчилль Уинстон.* Вторая мировая война. Том VI. Триумф и трагедия. М., Воен. изд-во МО СССР. 1955.

19. *Шлепаков А. М.* Провал імперіалістичних планів щодо встановлення радянсько-польського кордону в роки другої світової війни. — «Історичні зв'язки слов'янських народів. Наук. зап. Ін-ту історії АН УРСР», т. 7, К., 1956.

20. Centralne archiwum KC PZPR. 21. *Ciechanowski Jan M.* Powstanie warszawskie. Zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego. Londyn, «Odnova», 1971.

22. *Frelek Ryszard.* W podstawowych interesach narodu. (Uwagi o polityce zagranicznej PRL). — «Nowe drogi», 1973, N 10.

23. Kształtowanie się podstaw programowych Polskiej Partii Robotniczej w latach 1942—1945. Wybór materiałów i dokumentów. Warszawa, «Książka i Wiedza», 1958.

24. *Kowalski Włodzimierz T.* Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie (1939—1945). Wyd. 2. Warszawa, «Książka i Wiedza», 1967.

25. Manifest PKWN. Warszawa, «Książka i Wiedza», 1974.

26. «Nowe drogi», 1976, N 1.

27. *Popiel Karol.* Od Brzeźcia do «Polonii». Londyn, «Odnova», 1967.

28. *Przygonski Antoni.* Polska w walce z okupantem hitlerowskim, 1939—1945. Warszawa, «Książka i Wiedza» 1971.

29. Stosunki polsko-radzieckie w latach 1917—1945. Dokumenty i materiały. Warszawa, «Książka i Wiedza», 1967.

30. *Zabiello Stanisław.* Sprawa polska podczas II wojny światowej w świetle pamiętników. Warszawa, «Książka i Wiedza», 1958.

Краткое содержание.

В статье на основе анализа опубликованных и неопубликованных документов, а также привлечения исследовательской и мемуарной литературы освещаются вопросы борьбы СССР за справедливое решение проблемы границ Польши, ее международно-правового признания в годы становления народно-демократического строя.

*А. М. ЧЕРНЕНЕКО, проф.,
В. М. МОРОКО, асп.,
Запорізький педінститут*

БОЛГАРСЬКІ РЕВОЛЮЦІОНЕРИ У ЗАКОРДОННИХ БІЛЬШОВИЦЬКИХ СЕКЦІЯХ (1903—1917)

Однією з умов успішного розвитку соціал-демократичного руху в Росії були тісні інтернаціональні зв'язки російського пролетаріату. В. І. Ленін відзначав, що вже у другій половині XIX ст. революційна Росія мала таке багатство інтернаціональних зв'язків, як ні одна країна у світі [1, т. 41, с. 7—8]. Протягом багатьох десятиріч особливо тісним було співробітництво російських і болгарських революціонерів.

Багато болгар, живучи в Росії і здобуваючи освіту в російських вузах, пройнялися духом революційно-визвольної боротьби. Повернувшись у Болгарію, вони продовжували вивчати досвід революціонерів Росії. У свою чергу, російські революціонери, рятуючись від переслідувань царської охоранки, знаходили притулок у Болгарії і брали участь у революційному русі болгарського народу. «Російські емігранти у Болгарії виявилися живими посередниками між російською передовою думкою і суспільно-політичним життям молодого новозвільненої країни», — відзначав учасник болгарського соціал-демократичного руху Г. Бакалов [2, с. 108]. Одним із перших російських політемігрантів, що прибули до Болгарії після її визволення від турецького гніту, був революційний народник М. К. Судзіловський. У країні проживали В. В. Луцький, Е. А. Серебряков, М. П. Драгоманов, Г. М. Баламез, В. К. Дебогорій-Мокрєвич. В історії соціалістичного руху Росії значний слід залишив Д. Благовєв.

Російсько-болгарські революційні зв'язки особливо посилились на початку XX ст., після створення В. І. Леніним більшовицької партії нового типу, послідовниками якої стали ліві болгарські соціал-демократи — тісняки, хоч вони і розходилися з більшовиками у вирішенні ряду питань.

У період до 1917 р. в Болгарії перебували М. О. Семашко, С. Г. Буачідзе, І. П. Хонявко, М. М. Литвинов, С. А. Тер-Петросян (Камо) та інші більшовики. На болгарській землі знайшли політичний притулок багато потьомкінців. У цей же час болгарські інтернаціоналісти працювали як в організаціях РСДРП у Росії, так і в більшовицьких організаціях за кордоном (Р. Аврамов, Б. Стомоняков, В. Рашєєв, С. Мінев, Г. Перушич, Є. Нікош, Г. Васильєв-Шейтанов, С. Джоров, П. Нончев та ін.).

Діяльність болгарських революціонерів у закордонних організаціях партії дозволяє прослідкувати становлення зв'язків зарубіжних інтернаціоналістів з російським пролетарським

рухом, зв'язків, завдяки яким багато з них стали на захист завоювань Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Між тим діяльності болгар — членів закордонних більшовицьких організацій відносно мало уваги приділено в історичній літературі. Вона представлена лише фрагментарними даними у працях деяких радянських та болгарських дослідників [3; 4; 7; 16; 20]. Найявний же невикористаний архівний матеріал дозволяє ширше висвітлити інтернаціональну роботу болгарських революціонерів.

Р. Аврамов, перший болгарин-більшовик, член БРСДП з 1898 р., ставши в 1900 р. студентом Женевського університету, зв'язав свою долю з російським соціал-демократичним рухом. У Швейцарії Р. Аврамов не раз зустрічався з В. І. Леніним, багатьма відомими іскривцями. Тут же, у Женеві, він став твердим прихильником ленінського плану створення партії нового типу. Після II з'їзду РСДРП Р. Аврамов не вагаючись приєднався до більшовиків і почав активну роботу в закордонних групах оприяння партії. У 1904 р. за завданням Володимира Ілліча він переїхав у Берлін. Тут разом з І. А. Пятницьким та С. Г. Шаумяном Р. Аврамов організував ядро більшовицької групи [14, с. 64], яка в невдовзі за кількістю членів і обсягом роботи стала другою після женеvської. Про діяльність групи та участь у ній Аврамова свідчить його лист у Болгарію в лютому 1905 р.: «Роботи тут маса; переправляємо публіку в Росію... боремося з меншовиками, збираємо гроші, поширюємо літературу, читаємо реферати і говоримо промови у більшовицькому клубі, читаємо потроху, пишемо статті для «Ново Време», перекладаємо з російської на німецьку літературу для німецьких товаришів і керуємо справами у Берліні, наскільки вдається» [19, ф. 25, оп. 1, од. зб. 276, арк. 1]. Діяльність членів групи сприяла посиленню впливу більшовиків у місті. Р. Аврамов відзначав: «Меншовицький Берлін рушиться...» [19, ф. 351, оп. 1, од. зб. 20, арк. 8]. У березні 1905 р. більшовицькі групи створили єдину Закордонну організацію, обрали її керівний орган — Комітет закордонної організації (КЗО), одним із секретарів якого став Р. Аврамов. З роботою у КЗО зв'язані найяскравіші сторінки його діяльності у рядах більшовицької партії в 1905 р.

Завдяки діяльності КЗО були об'єднані зусилля груп в організації допомоги революційній боротьбі у Росії, активізована закордонна робота партії. За діяльністю КЗО уважно слідкував В. І. Ленін.

Більшовики за кордоном у своїй роботі виходили з ленінської вимоги про необхідність у першу чергу вирішити питання про підготовку партійних кадрів. Організація роботи груп по виконанню цього завдання була доручена КЗО, зокрема Р. Аврамову. 6 травня 1905 р. Р. Аврамов, звернувши увагу груп на спроби меншовиків повернути на свою сторону членів емігрантських колоній, відзначив: «Усі умови для залучення

цієї публіки на нашому боці. Це треба зробити, і чим швидше, тим краще» [19, ф. 351, оп. 1, од. зб. 20, арк. 8].

Розгортаючи агітаційно-пропагандистську роботу, КЗО організував виступи багатьох видатних діячів партії і перед членами груп сприяння, і в найбільших емігрантських колоніях Західної Європи. З рефератами виступили В. І. Ленін, А. В. Луначарський, В. В. Воровський, П. А. Красіков, Г. Д. Лейтейзен та інші більшовики. Значною подією у житті груп були виступи В. І. Леніна. З листування Р. Аврамова дізнаємося про те, що він щонайменше двічі розмовляв з Володимиром Іллічем з питань організації його рефератів. Доповіді готував і сам Р. Аврамов, про що він повідомляв в одному з листів [19, ф. 351, оп. 1, од. зб. 20, арк. 10, 19, 28]. Згідно звіту Лейпцигської групи КЗО, Р. Аврамов виступив з рефератом «Протимчасовий революційний уряд» [19, ф. 25, оп. 1, од. зб. 31, арк. 34].

Важливою допомогою групам були прокламації, відозви, література більшовиків, видані КЗО. 6 жовтня 1905 р. Р. Аврамов писав: «Спільно з Надією Костянтинівною починаємо днями випускати бюлетень КЗО для ознайомлення груп із станом справ у Росії. Скоро почнуть виходити також брошури Леніна (статті з старої «Искры») у видавництві КЗО» [19, ф. 351, оп. 1, од. зб. 20, арк. 22].

Результатом діяльності КЗО, і в цьому чимала заслуга Р. Аврамова, було значне посилення позицій більшовиків за кордоном. На 15 червня 1905 р. Закордонна організація нараховувала 150 членів партії [9, с. 106], проти 70 членів на початку квітня цього ж року [19, ф. 351, оп. 1, од. зб. 18, арк. 2; од. зб. 19, арк. 16]. І хоч у цей період відбувались від'їзди членів груп у Росію, все ж кількість більшовиків у групах зросла більш ніж удвічі, що переконливо свідчить про ефективність роботи КЗО по підготовці партійних працівників.

Незважаючи на значний обсяг роботи у КЗО, Р. Аврамов протягом усього 1905 р. активно співробітничав у більшовицьких газетах «Вперед» і «Пролетарий». Працюючи у них, він пройшов ленінську школу публіцистики. Відомо, зокрема, що В. І. Ленін редагував його відповідь на лист одеського робітника про розкол у РСДРП [Див.: 1, т. 11, с. 375].

Велика заслуга Аврамова і в здійсненні зв'язків між більшовиками і керівництвом ряду соціал-демократичних партій Західної Європи, зокрема німецької. При цьому він керувався вказівками і порадами В. І. Леніна, систематично інформував Володимира Ілліча про свої зустрічі з представниками міжнародної соціал-демократії.

Багато робив Р. Аврамов і для пропаганди більшовизму серед болгар. Працюючи в більшовицьких організаціях, він залишався членом партії тісних соціалістів. Р. Аврамов брав участь у створенні соціал-демократичної групи болгарських студентів у Женеві, допомагаючи її членам утвердитися на

більшовицьких позиціях [11, с. 179], підтримував зв'язки з Д. Благоевим, Х. Кабакчиевим, Т. Петровим та іншими керівниками тісняків.

Перебуваючи за кордоном, Р. Аврамов готувався до нелегальної поїздки в Росію [13, с. 262], але від'їзд на певний час було відкладено, бо В. І. Ленін доручив Р. Аврамову і О. Д. Стасовій організувати зберігання партійного архіву. Спад революції, що почався згодом, перешкодив Р. Аврамову здійснити план поїздки, однак своєю більшовицькою роботою за кордоном він продовжував надавати значну допомогу борцям у Росії, перш за все в організації доставки зброї.

Успішна діяльність Р. Аврамова у закордонних організаціях РСДРП(б) висуває його, безперечно, у число найбільш активних болгарських інтернаціоналістів, що працювали пліч-о-пліч з російськими більшовиками.

Значний вклад у справу загальної боротьби внесли й інші болгари, які жили у країнах Західної Європи, зокрема Б. Стомоняков, який разом з В. Рашеевим брав участь у роботі Льежської групи. Початок революційного шляху їх пов'язаний з перебуванням у Росії, де обидва навчалися спочатку у Воронежському кадетському корпусі, а потім у Петербурзькому гірничому інституті.

На формування поглядів Б. Стомонякова значною мірою вплинула О. Д. Стасова, під керівництвом якої він працював з 1902 р. у Петербурзі. У 1903 р. Б. Стомоняков перший із болгар був прийнятий до РСДРП безпосередньо у Росії. У Петербурзі він керував соціал-демократичним гуртком болгар, до складу якого входив і В. Рашеев. У квітні 1904 р. за участь у масовій політичній демонстрації студентів Б. Стомоняков був висланий за межі Росії [18, ф. 102, ДП, 2 д-во, 1904, од. зб. 3, ч. 35].

Після короткого перебування у Болгарії наприкінці липня 1904 р. Б. Стомоняков виїхав у Бельгію, де вступив до Льежського електротехнічного інституту. Твердий більшовик, який пройшов революційний гарт у Росії, він не мислив себе поза боротьбою. У серпні 1904 р. в листі В. Рашееву Б. Стомоняков підкреслював: «Добре, що у Бельгії є російські політемігранти, інакше без них не знаю, як би міг я жити» [15, с. 237]. За завданням женецького центру він почав підготувати роботу по створенню в місті більшовицької групи. Деякий час Б. Стомоняков був єдиним більшовиком у Льежі, проте ї у таких умовах він вів активну роботу. Так, у січні 1905 р. ним було зібрано до 3 тис. франків на підтримку страйкарів у Петербурзі [19, ф. 351, оп. 1, од. зб. 26, арк. 14]. При допомозі женецького більшовицького центру і КЗО в середині квітня 1905 р. у Льежі змогла організаційно оформитися група більшовиків, про що було повідомлено В. І. Леніну [19, ф. 351, оп. 1, од. зб. 30, арк. 1]. Разом із Б. Стомоняковим членом групи став і В. Рашеев. Висланий із Петербурга за револю-

ційну діяльність, він поселився в Аахені, де виконував доручення льежської більшовицької групи.

Невдовзі після утворення групи її секретарем-кореспондентом був обраний Б. Стомоняков. Як видно з його листів, група своїм першочерговим завданням вважала організацію пропаганди соціалістичних ідей у місцевій російській колонії. Уже в першому листі у КЗО Б. Стомоняков повідомляв: «За час існування ми не тільки виконували... технічні обов'язки, а прагнули посильно розширити сферу політичного впливу партії серед тутешньої колонії» [19, ф. 351, оп. 1, од. зб. 26, арк. 16].

Про активну діяльність групи свідчать її звіти КЗО, у яких відзначено, що члени групи поширювали партійну літературу, збирали гроші, надсилали більшовицькі видання у Росію, організували виступи у колонії кращих більшовицьких агітаторів. Велика заслуга в читанні рефератів і Б. Стомонякова. Свої виступи він ретельно готував, користуючись при цьому допомогою більшовицького центру. 26 квітня 1905 р. Б. Стомоняков писав у Женеву: «Пришліть мені статтю Енгельса про іспанську революцію 1823 р. Мені дуже важливо з нею ознайомитись... Взагалі, вкажіть літературу з питання участі у тимчасовому уряді. Питання бойове і треба самому озброїтись» [19, ф. 351, оп. 1, од. зб. 26, арк. 15].

З листування Б. Стомонякова ми дізнаємося про нього як про більшовика, для якого смисл життя лише у революційній боротьбі. «Я страшенно задоволений роботою», — писав він у КЗО у квітні 1905 р. [19, ф. 351, оп. 1, од. зб. 26, арк. 14]; а дещо пізніше у листі В. Рашееву: «...Це найсвітліші і найрадісніші дні у моєму житті» [12, с. 27]. Рішучості Б. Стомонякова не могла зламати і тяжка хвороба. У згаданому листі в КЗО він відзначав: «... Ви помиляєтесь відносно моєї спеціальності, — техніка ніколи нею не була і не буде, звичайно. Моя доля у цьому відношенні — типова доля російського інтелігента... Туберкульоз (...він є у мене насправді) дрібниці» [19, ф. 351, оп. 1, од. зб. 26, арк. 14].

У серпні 1905 р. через загострення хвороби Б. Стомоняков змушений був на час залишити Льеж і виїхати на лікування. Але після повернення він знову взяв активну участь у більшовицькій роботі, зокрема, виконав ряд важливих доручень партії, зв'язаних з організацією за кордоном масового придбання зброї для бойових робітничих дружин у Росії.

Наприкінці 1907 р. більшовицький центр скерував Б. Стомонякова на постійну роботу в Росію, однак після арешту в Петербурзі він був знову висланий за кордон. У 1909 р. Б. Стомоняков приїхав у Францію і включився в діяльність більшовиків, ставши членом паризької групи.

У ці ж роки в закордонних організаціях партії активно працювали й інші болгари-більшовики, зокрема Г. Перушич і С. Мінев. Г. Перушич з 1909 р. по 1913 р. був членом групи

більшовиків у Нансі, а з 1913 р. працював у більшовицькій групі в Тулузі. У 1911 р., представляючи нансійську більшовицьку групу на з'їзді груп у Парижі, Г. Перушич зустрівся з В. І. Леніним. На з'їзді Г. Перушич проявив себе як твердий лєнінець, непримиренний борець з ліквідаторством, відзовізмом і троцькізмом. Перед делегатами Г. Перушич виступив з інформацією про розвиток соціалістичного руху в Болгарії [3, с. 202].

С. Мінев, член БРСДП (т. с.) з 1907 р., навчаючись у Женеві, брав участь у зборах і дискусіях, які організували більшовики в інтернаціональному клубі, був знайомий з І. Ф. Арманд, С. Н. Равич, В. О. Карпінським, Г. Л. Шкловським, у 1913—1915 рр. зустрічався з В. І. Леніним [3, с. 208]. У 1915 р. С. Мінев представляв тісняків на Міжнародній соціалістичній конференції молоді. В. І. Ленін, ознайомившись з текстом його виступу на цій конференції, зробив деякі зауваження [5, с. 331]. У 1916 р. за завданням Володимира Ілліча С. Мінев побував у Франції, Голландії, Бельгії з метою встановлення зв'язків з лівими соціал-демократами. Цього ж року він став членом жєневської більшовицької секції [10, с. 137].

Участь болгар у російському визвольному русі в роки, що передували Жовтневій революції, ще більш зміцнила зв'язки більшовиків і членів БРСДП (т. с.). Працюючи поруч з В. І. Леніним та його соратниками, болгарські революціонери сприймали ідеї більшовизму, поширювали їх серед болгарських соціал-демократів. Їхня діяльність сприяла зміцненню партії тісняків, перетворенню її в одну з найбільш послідовно революційних партій у міжнародному соціалістичному русі.

Нову сторінку в житті болгарських інтернаціоналістів відкрила Велика Жовтнева соціалістична революція. Незабаром після її перемоги відбулася зустріч В. І. Леніна і Р. Аврамова, який прибув у Петроград з Німеччини, де зустрічався зі «спартаківцями», зокрема з Я. Тишкою і Ф. Мерінгом. У ході розмови Р. Аврамов детально інформував Володимира Ілліча про боротьбу німецького пролетаріату, про діяльність «спартаківців». Згодом В. І. Ленін зустрічався з ним ще двічі. У лютому 1918 р. Р. Аврамов знову виїхав до Німеччини. За його спогадами, він одержав від В. І. Леніна «деякі доручення для т. Тишки, смисл яких полягав у тому, що німецькі товариші не повинні забувати, що дальше зміцнення Радянської влади у Росії не тільки російська, а й міжнародна справа і обов'язок перш за все німецьких робітників» [6, с. 101]. Зі своєю місією посланця Жовтневої революції Р. Аврамов успішно справився. Член БКП, активний діяч болгарського революційного руху, Р. Аврамов взяв участь і в соціалістичному будівництві в СРСР. У 1925 р. він був прийнятий до лав РКП(б). З 1921 р. Р. Аврамов очолював торговельне пред-

ставництво Радянської Росії у Берліні, а після повернення, у 1929 р., організовував в СРСР хлібний експорт, був заступником торгпреда СРСР у Франції та Німеччині, головою акціонерного товариства «Аркос» у Лондоні, виконував інші доручення партії.

Схожий шлях пройшли і Б. Стомоняков, Г. Перушич, С. Мінев. Б. Стомоняков з 1920 р. по 1925 р. був торговим уповноваженим СРСР у Берліні. У цей період він підтримував тісні зв'язки з В. І. Леніним, про що свідчать листи та телеграми (1921—1922) [1, т. 53, с. 6, т. 46, с. 295; т. 54, с. 249, 254; 8, т. 4, с. 114—119; т. 5, с. 121—125], неодноразові зустрічі Б. Стомонякова з Володимиром Іллічем, під час яких обговорювалося чимало проблем, зокрема питання про монополію зовнішньої торгівлі. Останнім, з ким В. І. Ленін мав бесіду на цю тему, був саме Б. Стомоняков. Один із листів Володимира Ілліча, який значиться серед нерозшуканих, це лист Б. Стомонякову у тій справі. Б. Стомоняков став і останнім відвідувачем, якого В. І. Ленін 12 грудня 1922 р. прийняв у своєму кремлівському кабінеті [1, т. 45, с. 448; 17, с. 251]. У наступні роки Б. Стомоняков був членом колегії Наркомату іноземних справ, заступником наркома іноземних справ.

Г. Перушич з 1922 р. працював у галузі електроенергетики, вносячи свій вклад у справу електрифікації Радянської республіки.

С. Мінев у 1926—1936 рр. займав відповідальні пости у Комінтерні. У 1936—1939 рр. він воював у Іспанії, яку залишив разом із останніми захисниками республіки. У роки другої світової війни С. Мінев представляв Комінтерн у латиноамериканських країнах, а у післявоєнні роки перебував на викладацькій роботі.

Діяльність болгарських інтернаціоналістів стала прикладом пролетарської солідарності, яскравою сторінкою в літописі дружби двох братніх народів.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. *Бакалов Г.* Русская революционная эмиграция среди болгар. — «Каторга и ссылка», 1930, № 3. 3. *Веков А. Х.* Българо-руски революционни връзки (1885—1917). София, Издателство на Българската комунистическа партия, 1965. 4. *Веков А. Х.* Ленин и България. София, «Наука и изкуство», 1970. 5. Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника. Т. 3, 1912—1917. М., Политиздат, 1972. 6. «Вопросы истории КПСС», 1965, № 10. 7. *Десятерик В., Латышев А.* Борьба учит. Ленин и молодые зарубежные революционеры. М., «Молодая гвардия», 1974. 8. Документы внешней политики СССР. М., Госполитиздат, 1960. 9. «Исторический архив», 1961, № 2. 10. *Квачев Я. Е. В. И.* Ленин и заграничные секции большевиков (1914—февраль 1917 г.). Минск, «Высшая школа», 1971. 11. *Маринова М.* Роман Петков Аврамов. — «Исторически преглед», 1967, № 4—5. 12. Октябрь и болгарские интернационалисты. Москва—София, Политиздат—Издателство Болгарской коммунистической партии, 1973. 13. Партия в революции 1905 года. М., Партиздат, 1934. 14. *Пятницкий А.* Избранные воспоминания и статьи. М., Политиздат, 1969. 15. *Самуилов И.* Нови данни за участието на Б. Стомоняков в революционното движение в България и Русия и за акцията на болшевишката партия с кораба «Зо-

ра». — «Известия» на ВПШ при ЦК на БКП, 1965, № 24. 16. *Самуилов И.* Революционни връзки на млади българи с Ленин. София, «Народна младеж», 1970. 17. *Фотиева Л. А.* Из жизни В. И. Ленина. М., Политиздат, 1967. 18. Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління СРСР. 19. Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. 20. *Шнитман А. М.* Из истории интернациональных связей В. И. Ленина с революционным рабочим движением в Болгарии (1896—1923 гг.). Мурманск. кн. изд-во, 1967.

Краткое содержание

В статье рассматриваются интернациональные связи болгарских революционеров с большевиками, освещается работа в заграничных большевистских организациях Р. Аврамова, Б. Стомонякова, Г. Перушича, С. Минева, членов большевистской партии, принимавших активное участие в революционной борьбе в период первой русской революции и последующие годы, продолжавших свою интернациональную деятельность, участвуя в строительстве первого в мире социалистического государства — СССР.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

НОВІ ПРАЦІ ПОЛЬСЬКИХ ВЧЕНИХ З ІСТОРІЇ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

Wereszycki Henryk. POD BERLEM HABSBUROÓW. ZAGADNIENIA NARODOWOŚCIOWE. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1975. 313 s.

Grodziski Stanisław. W KRÓLEWSTWIE GALICJI I LODOMERII. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1976, 301 s.

У 1975 р. в Літературному видавництві у Кракові вийшла монографія професора Г. Верещицького, присвячена становищу та визвольній боротьбі поневолених народів, у першу чергу слов'янських, що входили до складу Австрійської, а згодом Австро-Угорської монархії. Дослідження, побудоване на багатому фактичному матеріалі, представляє великий інтерес для польської і радянської історичної та історико-правової науки. Вчений детально розглянув процес культурного відродження окремих народів, що були під гнітом Австрії, висвітлив роль М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького, К. Запа, Я. Коллара, П. Шафарика в освітньому розвитку своїх земляків. У середині XIX ст. в Австрії, як і в інших країнах Західної Європи, відбулась революція, яку сучасники називали «весною народів». Г. Верещицький зазначив, що за своїм змістом і найближчими завданнями це була революція буржуазна, задача якої полягала в тому, щоб розчистити шлях для розвитку капіталістичних відносин. На жаль, у монографії не вказано, що розвиток капіталізму вів до господарської консолідації національностей, активізував національний рух. Буржуазія більш розвинених націй Австрійської монархії намагалася повністю заволодіти «своїм» національним ринком, щоб мати змогу монополювати експлуатувати «своїх» трудящих. Зрозуміло, ця боротьба не обмежувалася лише чисто економічною галуззю — вона переносилася у галузь політики, ідеології і культури.

Змістовним є розділ про боротьбу за форми державного правління в період революції 1848 р., повороту до абсолютизму (1849—1859) і конституційних перетворень в 1860—1867 рр. При висвітленні революційних подій в Австрії доцільно було дати повнішу характеристику квітневої конституції 1848 р. і Кремзирського проекту конституції. У праці не приділена увага крайовим конституціям 1850 р., прийняття яких було вимушеною поступкою австрійського уряду в умовах посилення боротьби народів за соціальне і національне визволення. Щоправда, крайові конституції, як і загаль-

нодержавна, в дію не вводились і розпорядженням імператора від 31 грудня 1851 р. були скасовані. Австрія знову перетворилася в самодержавну монархію, в якій і мови не могло бути про автономію окремих народів.

Багато уваги приділено боротьбі проти національного гніту в період існування дуалістичної монархії, що склалася в результаті угоди австрійських правлячих кіл з угорськими магнатами в 1867 р. Смісл угоди значною мірою в тому і полягав, щоб пом'якшити австро-угорські суперечності за рахунок спільного пригнічення інших народів. Стара австрійська держава, і на цьому варто було наголосити, перейшла від бюрократично-абсолютистської до нової конституційної системи з великими пережитками абсолютизму, що позначилося і на національній політиці.

Вчений показує, що наприкінці XIX ст. австрійські соціал-демократи О. Бауер і К. Реннер висунули ідею «культурно-національної автономії», яка стала антимарксистською програмою з національного питання, розрахованою на розпалювання ворожнечі між трудящими різних національностей. Характеризуючи цю програму (с. 224—225), доцільно було б підкреслити її антимарксистську суть, оскільки складачі розглядали націю ізольовано від економічних і політичних умов життя суспільства, проголошували ідею об'єднання громадян багатонаціональних країн в автономні національні союзи для вирішення передусім своїх національних питань. Таким чином відверталася увага трудящих від класових суперечностей всередині буржуазної нації і закріплювалося панування австрійської буржуазії над усіма народами, пригнобленими монархією Габсбургів.

Державний устрій Австро-Угорщини забезпечував панівне становище австрійської буржуазії, яка, здійснюючи політику «поділяй і владарюй», лише інколи йшла на деякі поступки верхівці однієї нації, щоб з її допомогою гнобити іншу. Наприклад, в Галичині, переважно населеній українцями, повну політичну, економічну і культурну перевагу було надано польським поміщикам і буржуазії. Майже всі галицькі намісники та депутати галицького крайового сейму були великими польськими магнатами, великими землевласниками чи належали до верхівки католицького духовництва. Автор монографії переконливо показав, що всупереч австрійській конституції 1867 р., яка формально визнала рівноправність усіх мов у школі, управлінні і суспільному житті, українська мова грубо ігнорувалась, розповів про вороже ставлення намісника А. Голуховського та інших офіційних осіб до українського населення Галичини, піддав ґрунтовній критиці їхню шовіністичну політику.

У заключному розділі характеризуються події першої світової війни, наведено чимало цікавих фактів з історії визвольної боротьби поневолених народів Австрійської імперії. Слід зробити зауваження до трактування автором ряду фактів і подій. Так, недооцінюється внесок південнослов'янських народів у боротьбу за повалення ненависного габсбурзького режиму; не згадано багатьох важливих фактів, які свідчать про вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення національно-визвольного руху поневолених народів Австро-Угорщини, зокрема відозви Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету, Ради Народних Комісарів і Московської Ради (1918) до народів колишньої Австро-Угорської держави.

До книги додано бібліографічний покажчик, в якому, на жаль, не вміщено жодної публікації радянських дослідників (В. С. Кульчицького,

В. К. Осечинського, Є. І. Рубінштейн, І. П. Трайніна та ін.), які опублікували ряд праць, що стосуються різних аспектів даної проблеми.

В цілому рецензована праця є глибоким і потрібним монографічним дослідженням, яке вносить істотний вклад у висвітлення поставленої проблеми. Її з інтересом прочитають не лише фахівці, але й усі, хто цікавиться історичним минулим українського, польського та інших слов'янських народів.

* * *

Польський вчений Станіслав Гродзіський відомий як автор наукових праць, присвячених історії суспільного і політичного ладу Галичини за часів австрійського панування. Нова його праця «В королівстві Галичини» є вдалою спробою на багатому фактичному матеріалі розкрити соціально-економічні відносини в Галичині, показати антиярродну діяльність політичного апарату колоніального управління і боротьбу різних верств населення проти режиму Габсбургів як на польських, так і на українських землях, які тривалий час входили до складу Австрії, а відтак Австро-Угорщини.

Книга складається з трьох основних розділів. У першому розділі подаються відомості про територію, населення і формування апарату управління в Галичині після першого поділу Польщі 1772 р. Автор відзначає, що загарбані польські й українські землі австрійський уряд штучно об'єднав в один так званий коронний край з центром у Львові, який поділявся на 18 округів. Щоправда, в монографії не згадується, що з 1786 по 1849 р. до складу Галичини як 19-й округ входила й Буковина, яка пізніше стала окремим краєм і лише в правовому відношенні була надалі зв'язана з Галичиною.

У книзі широко висвітлено формування адміністративного апарату в центрі і на місцях, яке здійснювалося виключно силами окупаційної влади. Характерною рисою побудови державного апарату, і це слід було підкреслити, стало те, що австрійський уряд не створив його найнижчої ланки і передав поміщикам політичну владу в сільських місцевостях, зміцнюючи таким чином феодальні порядки в галицькому селі. У 1781 р. був створений інститут мандаторів, які діяли від імені поміщика. Влада мандаторів мала універсальний характер — вони збирали податки, встановлювали різні повинності, постачали рекрутів, виконували поліцейські функції, судили в першій інстанції, мали право тілесного покарання і т. п.

Змістовним є другий розділ, присвячений галицькому сейму, створеному за становим принципом у 1775 р. Він проіснував до 1848 р. як дорадчий орган при губернаторі. Автор висвітлив історію виникнення і програмні вимоги польських таємних організацій в Галичині. Серйозним недоліком цього розділу є повна відсутність даних про суспільно-політичний рух галицьких українців, що особливо посилюється в середині XIX ст. Одночасно доцільно було б відзначити, що вже в той час прогресивні польські і українські діячі сіяли зерно дружби, інтернаціоналізму, що передові представники українського народу брали активну участь у польських революційних гуртках і організаціях, які виникли в 30—40-х роках XIX ст., виступали проти соціального і національного гніту.

У другому розділі дослідник показав діяльність таємних організацій, яка закінчилася Краківським повстанням 1846 р. і революцією 1848 р.

Завдання останньої полягало в тому, щоб створити умови для розвитку капіталістичних відносин, для ліквідації кріпосницьких порядків. Характерною рисою революційних подій 1848 р. в Галичині було те, що національно-визвольну боротьбу проти монархії Габсбургів очолювали польська шляхта і буржуазія, які прагнули зберегти своє панування над українським народом. С. Гродзіський висвітлює діяльність «Головної руської ради», обмежену програму якої підтримала буржуазія Закарпаття, що прагнула вийти зі складу Угорщини і об'єднатися зі Східною Галичиною в одну адміністративну одиницю; відзначив, що проти заходів «Головної руської ради» гостро виступили польські поміщики і буржуазія, знярядям яких був реакційний «Руський собор». Інтереси, що з'єднували галицьких польських поміщиків і буржуазію з монархією Габсбургів, продовжували і надалі визначати австрійську політику на польських і українських землях. Австрійські правлячі кола поступово змінили політику германізації краю наданням панівного становища в ньому польським імущим класам.

Заключний, третій, розділ книги присвячено так званій автономній ері. Вчений переконливо показав, що в результаті угоди 1867 р. Австрійська імперія перетворилася в дуалістичну конституційну Австро-Угорську монархію. Проте, незважаючи на наявність двопалатного парламенту, вся фактична влада знаходилась в руках імператора і його міністрів, державна влада — в земельній аристократії, а пригнічення поневолених народів, зокрема слов'янських, продовжувалося аж до розпаду імперії Габсбургів у 1918 р.

С. Гродзіський приділив увагу і державному устрою Австро-Угорщини, що забезпечував панівне становище австрійської буржуазії, яка лише в рідких випадках надавала перевагу верхівці однієї нації, щоб з її допомогою гнобити іншу. В Галичині, населеній здебільшого українцями, повна політична, економічна і культурна перевага була у польських поміщиків і буржуазії. Майже всі галицькі намісники — великі польські магнати, які вороже ставилися до українського населення краю. Так само депутатами галицького крайового сейму були переважно польські великі землевласники і верхівка католицького духовництва.

Багато місця відведено характеристиці польських консервативних партій — «станчиків» у Західній і «подольків» у Східній Галичині. На жаль, автор не згадав москвофільського і народовського політичних напрямів, які сформувалися серед українців у Галичині в другій половині XIX ст. Москвофільство як ідеологія поміщиків і клерикалів захищало залишки феодалізму в Галичині, орієнтуючись на царську Росію. Народовці ж спочатку відстоювали право українського народу на вільний культурний і національний розвиток, виступали за рівноправність української мови, проти колонізації, але з формуванням революційно-демократичного і соціалістичного табору вони відкрито перейшли на сторону реакції.

На рубежі XIX і XX ст., відзначає С. Гродзіський, в Галичині створилися сприятливі умови для поширення революційних, соціалістичних і марксистських ідей, революційної літератури серед учнівської і студентської молоді, інтелігенції, селян і робітників. Але автор називає лише таких діячів польського робітничого руху, як Л. Жевуський, Б. Лімановський і Л. Варинський, не згадуючи діяльності І. Франка, М. Павлика, В. Навроцького та інших, які тісно співпрацювали з польськими і російськими де-

мократичними і революційними колами, виступали з пропагандою революційних ідей, викривали антинародний характер буржуазних і поміщицько-церковних політичних угруповань та реакційну антинародну суть існуючого суспільно-політичного ладу в Галичині.

У книзі є невірні положення, окремі неточності. Це, зокрема, твердження, що Галичина до її загарбання Австрією протягом тисячоліття входила до складу Польщі (с. 6), хоч вона перебувала під польським пануванням більше чотирьох століть. Не зрозуміло, чому заснована в 1661 р. Львівська академія почала працювати у 1784 р. одночасно з австрійським університетом (с. 104). У складі галицького станового сейму не названо вірменського архієпископа (с. 131). Суперечлива й оцінка двох угруповань польського галицького консерватизму: критикуючи краківських консерваторів, автор надає перевагу їхнім львівським послідовникам, які в майбутньому перейшли на націоналістичні позиції (с. 248). Першим міністром Галичини був не Ф. Зем'ялковський, а К. Грохольський (с. 253).

Незважаючи на окремі недоліки, рецензовані праці мають велике пізнавальне значення, оскільки в них відображений історичний розвиток слов'янських народів у XIX—на початку XX ст., в тому числі тієї частини українського народу, яка перебувала під гнітом клаптикової імперії Габсбургів.

*В. О. БОРИС, ст. наук. співробітник,
Інститут суспільних наук, Львів,
В. С. КУЛЬЧИЦЬКИЙ, проф.,
Львівський університет*

ГРУНТОВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ ЛЮБЛІНА

DZIEJE LUBLINA. T. 2. Pod redakcją Stanisława Krzykały.
Lublin, 1975.

Другий том історії Любліна охоплює період з 1918 по 1939 р. Він є продовженням першого тому, який вийшов у світ 1965 р. Така довга перерва зумовлена тим, що міжвоєнний період був менше вивчений, ніж давня історія Любліна чи його сучасність. Рецензований том — перше синтетичне дослідження історії міста цього періоду. Велика заслуга в його створенні належить редактору тому — професору університету ім. Марії Складовської-Кюрі Станіславу Кшикалі.

«Історія Любліна» 1918—1939 рр. складається з семи розділів.

У двох розділах, побудованих на багатому фактичному матеріалі, Ст. Кшикала показав політичне життя міста. В першому — «Люблін в період революційної боротьби 1918—1920 рр.» — описані останні місяці австрійської окупації, висвітлено вплив революційних подій у Росії, ленінського лозунгу права народів на самовизначення на ріст революційних настроїв у польському суспільстві, розкрито процес виникнення в Любліні першої на польських землях Ради робітничих депутатів, описано її програму і діяльність. Автор проаналізував політичну боротьбу в Раді депутатів — між ППС і комуністами, звернув увагу на те, що з середини 1919 р.

Рада підпала під вплив «пепеєсівців», висвітлив роботу політичних діячів Любліна того періоду, зробив спробу показати вплив діяльності Ради в місті на становище на селі. Багато уваги Ст. Кшикала приділив ставленню мешканців міста до польсько-радянської війни, Люблінському революційному комітету, політична і організаційна діяльність якого була спрямована на завоювання влади в місті. До складу ревкому входили видатні революціонери, робітники промислових підприємств міста.

Другий розділ — «Суспільно-політичні відносини в Любліні в 1921—1939 рр.» — присвячений ролі комуністів, які організували страйки на люблінських підприємствах, розгорнули широку кампанію по підготовці до виборів у сейм у 1922 р. Опорою комуністів у Любліні були промислові підприємства, Люблінська споживча кооперація, Союз металістів, який налічував понад 3500 членів. Автор розглянув і організовані комуністами економічні страйки робітників у першій половині 1924 р., зокрема на фабриці Вольського, Морітза і Пляге-Ляскевича, які закінчилися перемогою робітників. Економічні і політичні страйки з новою силою вибухнули в 1925 р. Комуністи також організували святкування 1 Травня та річниці Жовтневої революції, розповсюдження листівок, присвячених пам'яті В. І. Леніна, Р. Люксембург і К. Лібкнехта, брали активну участь в організації демонстрації безробітних навесні 1926 р., викривали діяльність ППС у робітничому русі як партії буржуазії. Автор розповів про виникнення і діяльність Організації Молоді Товариства Робітничого університету, засновником якої був відомий діяч робітничого руху Владислав Куніцький. Ця організація стала ініціатором наукового, спортивного і культурного життя в середовищі робітників. Подібну освітньо-культурну діяльність проводила Люблінська споживча кооперація.

У цьому ж розділі Ст. Кшикала показав боротьбу трудящих Любліна на захист принципів парламентаризму, в 1927—1930 рр., проти утвореного безпартійного Блоку співробітництва з урядом (ББСУ), вибори до сейму в 1928 р.

У монографії висвітлено, що в період економічної кризи в Любліні, як і в усій Польщі, відбувся небувалий ріст безробіття, що охопило близько 12 тис. чол. Тяжке становище робітничого класу привело до могутніх маніфестацій, демонстрацій і страйків. У 1933 р. в місті відбувся страйк, в якому взяли участь робітники не тільки великих, а й малих підприємств, а також безробітні. Боротьбою робітничого класу керували комуністи; члени ППС-лівіці і Об'єданого лівого селянського крила «Самодопомога». У цей період склалися різні форми співробітництва між робітниками, незалежно від їхньої партійної приналежності, що свідчило про зародження єдиного фронту трудящих. Подібні тенденції спільної діяльності спостерігались і в молодіжному русі, учасники якого активно обговорювали зміст брошури Ю. Ленського (Лещинського) «Правда про єдиний фронт!» Ст. Кшикала ґрунтовно висвітлив процес єдиної діяльності молодіжного руху, активним учасником якого був сам.

Учений детально проаналізував вплив на молодь Любліна Декларації прав молодого покоління Польщі (1936), показав, що комуністи були справжніми ініціаторами і організаторами боротьби робітничого класу, інтелігенції, селян і молоді проти буржуазних урядів та проти загрози фашизму, виступили за співробітництво і союз з СРСР.

Проаналізований розділ історії Любліна в міжвоєнний період заслуговує високої оцінки, бо вперше в історії цього міста так ґрунтовно опрацьована історія його політичної і суспільної діяльності.

Розділ «Господарський розвиток Любліна в 1918—1939 рр.» написаний Олександром Кереком. Автор показує, що на економічне життя міста великий вплив мав той факт, що воно було аграрним додатком. Розвивалось місто поволі, в 1921 р. в ньому нараховувалося 95 тис. чол., в 1939 р. — 122 тис. У 1931 р. на промислових підприємствах і в ремісничих майстернях працювало 40,7% населення. Автор, дослідивши розвиток промисловості, вказав, що в ній переважала рільничо-споживча галузь, яка в 1937 р. налічувала майже 2900 верстатів, де працювало близько 6,5 тис. робітників, відзначив розвиток торгівлі та житлового будівництва. О. Керек приділив увагу комунальному господарству, міським комунікаціям, фінансовому господарству, зв'язку та ін., показав, що в багатьох ділянках, особливо в розвитку послуг для населення, комунікацій, водопроводів і каналізації, в електрифікації, благоустрої багатьох вулиць відбулися корисні зміни.

Ян Сембіцький в розділі «Організація державної влади в Любліні в 1918—1939 роках» розкрив організаційні основи цих органів і їхню законодавчу діяльність. Юзеф Марчук сконцентрував увагу на проблемах освіти і науки, відзначивши, що в 1938/39 навчальному році школу відвідувало 99% дітей, в той час як в 1921 р. — тільки 54,6%. Навчання на основі середньої школи здійснювали 17 установ (державних і приватних). Слабше розвивалось заводське навчання, виховання педагогічних кадрів займались лише дві вчительські семінарії і заснований у 1926 р. Союз польських вчителів — Вищі вчительські курси. У розділі вирішуються і проблеми позашкільного виховання та вищої школи, наукового життя міста.

Розділ «Культурне життя Любліна в 1918—1939 роках» написала Марія Гаварецька. У вступі вона підкреслила, що громадськість міста усвідомлювала відставання розвитку культури і тому докладала чимало зусиль для надолуження упущеного. Цим пояснюється утворення численних товариств культурного, освітнього і наукового характеру. Незважаючи на фінансові труднощі, свою діяльність розгорнув театр, розвивалася кінематографія, музичне, наукове життя.

Другий том «Історії Любліна» завершується розділом Генріха Гаварецького «Архітектурний і урбаністичний розвиток міста в 1918—1939 роках», присвяченим порядку забудови центру міста, модернізації комунікацій, виникненню багатьох будинків громадського призначення, житловому будівництву, освоєнню нових земель, приєднаних до міста. Автор звертає увагу на контраст між комфортабельним центром міста і занедбаним передмістям, де мешкали робітники.

У цілому другий том «Історії Любліна», збагачений бібліографією, є найповнішим дослідженням маловідомих сторін життя міста та його населення.

Ілюстрації, вміщені в книзі, доповнюють її зміст і доносять до читача тогочасний образ міста.

*А. КОПРУКОВНЯК, проректор,
Люблінський університет*

НАШІ АВТОРИ

- БАІК Лев Григорович** — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології Львівського університету. Досліджує історію школи на західноукраїнських землях в кінці ХІХ—на початку ХХ ст.
- БЕИЛІС Олександр Самійлович** — доктор історичних наук, професор кафедри історії південних і західних слов'ян Львівського університету. Вивчає проблеми нової і новітньої історії та історіографії Болгарії та Югославії.
- БЕЛЯКЕВИЧ Іван Іванович** — кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії Львівського університету. Досліджує проблеми історії Польщі в міжвоєнний період та польсько-російські зв'язки в роки першої світової війни та Великої Жовтневої соціалістичної революції.
- БОРИС Володимир Олександрович** — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту суспільних наук. Досліджує проблеми нової історії Польщі.
- ЗАШКІЛЬНЯК Леонід Опанасович** — кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії південних і західних слов'ян Львівського університету. Вивчає новітню історію Польщі.
- КОПРУКОВНЯК Альбін** — доктор історичних наук, проректор Люблінського університету (ПРН). Досліджує питання новітньої історії Польщі.
- КРУЧКЕВИЧ Григорій Степанович** — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії КІРС Львівського політехнічного інституту. Досліджує українсько-польські революційні зв'язки.
- КУЛЬЧИЦЬКИЙ Володимир Семенович** — доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Львівського університету. Працює в галузі історії держави і права.
- МАКАР Юрій Іванович** — кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної історії, декан історичного факультету Чернівецького університету. Вивчає новітню історію Польщі.
- МОВЧАН Степан Петрович** — кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії Львівського університету. Досліджує питання історіографії в Югославії.
- МОРОКО Валерій Миколайович** — аспірант кафедри історії КІРС Запорізького педінституту. Займається вивченням міжнародних зв'язків російської соціал-демократії.
- СЕГЕДА Василь Михайлович** — кандидат історичних наук, старший викладач кафедри наукового комунізму Ужгородського університету. Досліджує питання новітньої історії Чехословаччини.
- ЦЯТКО Володимир Миколайович** — старший викладач кафедри загальної історії Луцького педінституту. Досліджує питання революційного руху в Польщі в 1918—1923 рр.
- ЧЕРНЕНКО Анатолій Михайлович** — доктор історичних наук, професор кафедри історії КІРС Запорізького педінституту. Вивчає діяльність закордонних організацій РСДРП.
- ЧЕРНІЙ Альбер Іванович** — кандидат історичних наук, доцент, проректор по науковій роботі Ровенського педінституту. Працює в галузі новітньої історії Болгарії.

ЗМІСТ

ДО 60-РІЧЧЯ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Белякевич І. І. Участь інтернаціоналістів-поляків у військовій підготовці Жовтневого збройного повстання в Петрограді	3
Кручкевич Г. С. Участь польських інтернаціоналістів у боротьбі проти військ білогвардійців, інтервентів та внутрішньої контрреволюції на Україні в 1919 р.	15
Сегеда В. М. Вплив ідей Великого Жовтня на виховання трудящих Чехословаччини в дусі пролетарського інтернаціоналізму (1918—1920 рр.)	25
Цятко В. М. Боротьба комуністів Польщі за солдатські маси в період революційного піднесення 1923 р.	34
Баїк Л. Г. Вплив ідей Великого Жовтня на піднесення боротьби українських і польських трудящих за демократизацію школи на Західній Україні (1919—1939)	45
Зашкільняк Л. О. Досвід Великого Жовтня і зміцнення народно-демократичних перетворень у Польщі в 1944—1974 рр.	51

ІСТОРИОГРАФІЯ

Бейліс О. С. Д. Благоев про роль і міжнародне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції і Радянської держави	64
Мовчан С. П. Проблеми Великої Жовтневої соціалістичної революції в працях Філіпа Філіповича	73
Бейліс О. С., Мовчан С. П. Велика Жовтнева соціалістична революція і революційна боротьба югославських народів 1917—1923 рр. (огляд досліджень Ю. О. Писарева)	81
Копруковняк А. Юліан Мархлевський у світлі найновіших видань	86

НА ШЛЯХАХ СПІВРОБІТНИЦТВА

Черній А. І. Інтернаціональні зв'язки робітничого класу Болгарії та СРСР (1948—1958)	93
Макар Ю. І. Боротьба СРСР за справедливе міжнародно-правове вирішення польської проблеми (1944—1947)	100
Черненко А. М., Мороко В. М. Болгарські революціонери у закордонних більшовицьких секціях (1903—1917)	110

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Борис В. О., Кульчицький В. С. Нові праці польських вчених з історії слов'янських народів	118
Копруковняк А. Грунтовне дослідження з історії Любліна	122
Наші автори	125

СОДЕРЖАНИЕ

К 60-ЛЕТИЮ ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Белякевич И. И. Участие интернационалистов-поляков в военной подготовке Октябрьского вооруженного восстания в Петрограде	3
Кручкевич Г. С. Участие польских интернационалистов в борьбе против войск белогвардейцев, интервентов и внутренней контрреволюции на Украине в 1919 г.	15
Сегеда В. М. Влияние идей Великого Октября на воспитание трудящихся Чехословакии в духе пролетарского интернационализма (1918—1920 гг.)	25
Цятко В. Н. Борьба коммунистов Польши за солдатские массы в период революционного подъема 1923 года	34
Баик Л. Г. Влияние идей Великого Октября на подъем борьбы украинских и польских трудящихся за демократизацию школы в Западной Украине (1919—1939)	45
Зашкильняк Л. А. Опыт Великого Октября и упрочение народно-демократических преобразований в Польше в 1944—1947 гг.	51

ИСТОРИОГРАФИЯ

Бейлис А. С. Д. Благоев о роли и международном значении Великой Октябрьской социалистической революции и Советского государства	64
Мовчан С. П. Проблемы Великой Октябрьской социалистической революции в трудах Филипа Филиповича	73
Бейлис А. С., Мовчан С. П. Великая Октябрьская социалистическая революция и революционная борьба югославских народов 1917—1923 гг. (обзор исследований Ю. А. Писарева)	81
Копруковняк А. Юлиан Мархлевский в свете самых новых изданий	86

НА ПУТЯХ СОТРУДНИЧЕСТВА

Черний А. И. Интернациональные связи рабочего класса Болгарии и СССР (1948—1958)	93
Макар Ю. И. Борьба СССР за справедливое международно-правовое решение польской проблемы (1944—1947)	100
Черненко А. М., Мороко В. Н. Болгарские революционеры в заграничных большевистских секциях (1903—1917)	110

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Борис В. А., Кульчицкий В. С. Новые труды польских ученых по истории славянских народов	118
Копруковняк А. Основательное исследование по истории Люблина	122
Наши авторы	125

Министерство высшего и среднего
специального образования УССР
Львовский ордена Ленина государственный
университет им. Ивана Франко

ПРОБЛЕМЫ СЛАВЯНОВЕДЕНИЯ

В Ы П У С К 16

ИСТОРИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ СЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ

(На украинском языке)

Республиканский межведомственный
научный сборник

Львов

Издательство при Львовском государственном
университете издательского объединения
«Вища школа»

Редактор Р. М. Бокоч
Художній редактор Н. М. Чишко
Технічний редактор Т. М. Веселовський
Коректор Р. І. Иванова

Информ. бланк № 2548

Здано до набору 18. 03. 1977 р. Підписано до
друку 15. 08. 1977 р. Формат 60×90^{1/16}. Папір
друкарський № 2. 8 умовн. друк. арк. 9,5 обл.-
вид. арк. Тираж 750 прим. Видавн. № 344.
БГ 01525. Зам. № 3217. Ціна 1 крб. 20 коп.

Видавництво при Львівському державному уні-
верситеті видавничого об'єднання «Вища шко-
ла», 290000, Львів-центр, вул. Університетська, 1.

Обласна книжкова друкарня Львівського облас-
ного управління в справах видавництв, полі-
графії та книжкової торгівлі, 290000, Львів-центр,
Стефаника. 11.

Ціна 1 крб. 20 коп.

Проблеми слов'язнавства. 1977, вип. 16, 1—128.